

ЎЗБЕКИСТОНДА — ОЛИЙ ТАЪЛИМ —

Высшее образование в Узбекистане
Higher education in Uzbekistan

илмий, ўқув-услубий, таҳлилий журнал

№1 2022 йил

ISSN 2181-3051

www.edujournal.uz

 /eduuzrasmiy

 /edu.uz

 /eduuz

 /eduuz

“Адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капитални ривожлантиришнинг энг муҳим омили ҳисобланган сифатли таълим-тарбия масаласи бундан буён ҳам доимий эътиборимиз марказида бўлади”.

***Шавкат МИРЗИЁЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти***

ТАЪЛИМ – ТАРАҚҚИЁТ АСОСИ

Президентимиз “Ҳамма буюклик ниятдан келади, меҳнатдан келади”, деган фикрни кўп таъкидлайди. Дарҳақиқат, инсоният Ер юзида пайдо бўлганидан буён унинг азалий миссияси — ўқиш, ўрганиш, буюкликка эришиш учун интилишдир. Шу маънода, таълимнинг ўзгармас моҳияти борки, у ўзликни англаш ва дунёни билишга бўлган иштиёқда намоён бўлади.

Бугунги глобал даврда барчамиздан талаб қилинадиган муҳим жиҳат эса ҳаракат ва интилишда тараққиёт шиддатига муносиб бўлишдир. Бу шиддат, бу ўзгариш ва янгиланишлар Ўзбекистоннинг олий таълим тизимида ҳам яққол кўзга ташланмоқда. Энг аввало, мамлакатимиздаги олий таълим ташкилотлари сони 160 тадан ортди, қабул квоталари 30 фоизга етди. Кириш имтиҳонларидаги энгилликлар, ёшлар учун имтиёз ва имкониятлар кенгайгани, амалиётга бошқарувнинг янгича тамойиллари жорий этилаётгани, ўқиш ва ўқитишнинг замонавий услублари қўлланилаётгани — буларнинг барчаси олий таълимда бўй кўрсатаётган ўзгаришлар, ташланаётган янги қадамлардир.

Шу билан бирга, профессор-ўқитувчиларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг меҳнатини муносиб рағбатлантириш, хорижий ҳамкорликни кенгайтириш баробарида мамлакатимиз олий таълим тизимининг халқаро имижини яхшилаш борасида ҳам талай ишлар қилинмоқда. Татбиқ этилаётган бу каби кўламли янгилликлар тизим самарадорлигини оширишга ёрдам бермоқда.

Очиғини айтиш керак, Ўзбекистонда олий таълимни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясининг қабул қилиниши билан тизим мазмуни янги босқичга кўтарилди.

Албатта, бу ислохотлар замирида Президент Шавкат Мирзиёев илгари сурган, барча саъй-ҳаракатларимиз инсон учун, инсон кадри учун, деган эзгу ғоя ётибди. Давлат раҳбарининг олий таълимга, илм-фан ривожига, умуман, янги Ўзбекистон ёшларининг билимли, заковатли бўлиб вояга етишига қаратаётган юксак эътибори бу ўзгаришларга куч бермоқда.

Чунончи, Президент раислигида 2021 йил 16 июнь куни олий таълим тизимидаги долзарб масалаларга бағишланган видеоселектор йиғилишида белгиланган устувор вазифалар ҳам айна давр замонавий таълим тизимининг ўлчовларига мос келади. Яъни, бугун миқдор ўзгаришларидан, сифат ўзгаришларига ўтиш вақти келди. Навбатдаги муҳим масала — таълим сифатини ошириш, халқаро стандартларга мослашиш, замонавий, мустақил фикрга эга, ўз касбининг маҳоратли эгаси бўлган мутахассисларни етиштиришдан иборат.

Бундан ташқари, 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида олий таълим тизими олдида турган муҳим вазифалар белгилаб берилди. Олий таълимга қамров даражасини 50 фоизга етказиш, таълим сифатини ошириш, 2026 йилга қадар 10 та салоҳиятли олий таълим муассасасини QS ва THE халқаро рейтингларига киришга мақсадли тайёрлаш, қарийб 100 минг ўринли талабалар турар жойларини барпо этиш, 2026 йилгача нодавлат олий таълим ташкилотлари сонини камида 50 тага етказиш шулар жумласидан.

Шу билан бирга, олдимизда ечимини топиш керак бўлган муаммолар ҳам йўқ эмас. Олий таълимни дунё андозаларига мослаштириш, илғор тажрибаларни ўзлаштириш, юртимиз олий ўқув юртларини дунё тан олган рейтинг юқори бўлган “ТОП” университетлар қаторига киритиш, уларга ўқув ва илмий фаолиятида янада кўпроқ мустақиллик бериш каби мақсадларимиз бор. Зотан, олий таълим муассасаларининг битирувчилари танлаган соҳаси ривож учун хизмат қиладиган мутахассис бўлиб етишсин.

Қўлингиздаги “Ўзбекистонда олий таълим” журнали ана шу имконият туфайли олиб борилаётган изланишлар натижалари, соҳамиз вакиллари эришаётган ютуқлар, айрим ўринларда йўл қўйилаётган хато ва камчиликлар, муаммолар ва уларни бартараф этиш бўйича мутахассислар тавсиялари асосида юзага келди. Ушбу нашр саҳифаларидан мамлакатимиз олий таълим тизимига оид сўнгги ва салмоқли ўзгаришлар, уларнинг моҳияти, соҳага оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар шарҳлари, илмий-амалий, халқаро тажрибалар таҳлили ўрин олади.

Шубҳасиз, олий таълим соҳасидаги сўнгги янгиликлар, маълумотлар юртдошларимизга ҳам бирдек кераклидир. Бойси, мамлакатимизнинг ҳар бир хонадони, ҳар бир оиласининг камида битта бўлса ҳам аъзоси шу тизим вакили, кимдир талаба ёки собиқ талаба, магистр, кимдир ўқитувчи, докторант, балки профессор, академикдир. Демак, журналнинг қамрови ниҳоятда кенг. Шунга яраша журнал ижодий жамоасининг мақсадлари ҳам катта: дунё олий таълим тизимлари ичра Ўзбекистон олий таълими ва унинг ўзига хос қиёфаси бўлиши кутилаётган мазкур журнал энг етакчи ўринларда бўлиши кўзланмоқда.

Журнал соҳадаги энг муҳим тадқиқотлар, олий таълим тизимидаги илғор тажрибаларни оммалаштириш, ўзаро тажриба алмашиш учун муҳим минбар вазифасини бажаради, деб умид қиламиз.

Алоҳида таъкидлаш лозим, журнал олий таълим тизими ривожига ҳисса қўшиш билан боғлиқ тақлифлар, талаблар ва ташаббуслар учун кенг майдонга айланиши керак. Тизимда фаолият юритувчи педагоглар, ходимлар ундан қўлланма сифатида фойдалансин.

Биз ана шу йўлда журнал ижодий жамоасига муваффақият тилаймиз.

Абдуқодир ТОШҚУЛОВ,

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазири,
иқтисод фанлари доктори, профессор

ИСЛОҲОТЛАР УЧУН МУНОСИБ МАЙДОН

Замонавий ҳаётни илм-маърифат ва таълим тараққиётисиз тасаввур этиб бўлмайди. Ҳар қандай давлатнинг келгуси равнақи шу соҳада қўлга киритган ютуқлари билан чамбарчас боғлиқ.

Айнан шунинг учун ҳам, бутун дунёда олий таълим тизимига алоҳида эътибор қаратилади. Хусусан, мамлакатимизда бу тизим ҳамиша етакчи бўлиб келган. Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан миллий таълим тизимини ривожлантириш биринчи галдаги вазифа сифатида белгиланиши ҳам бежиз эмас. Айниқса, сўнгги беш йилликда мамлакатимизнинг Янги Ўзбекистон сифатида, том маънода “қайта туғилиши” жараёнларида олий таълимнинг ўрни ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда.

Олий таълим ҳар қандай соҳа ривожда муҳим аҳамият касб этишига кўп бор гувоҳ бўлганман. Қолаверса, бу тизимнинг мамлакатимизда азалий қадриятларимиз, шарқона тарбия билан чамбарчас боғлангани миллатимизнинг бебаҳо ютуғидир. Айниқса, “устоз-шогирд” анъанаси соҳанинг таянч нуқталаридан бири. Шубҳасиз, фахр билан айтиш мумкинки, охириги йилларда олий таълимнинг бу жиҳатларига ҳар қачонгидан-да кўпроқ эътибор қаратилмоқда.

“

Шундай экан, тизимдаги янгиликлар, ислохотларни намойиш қилиш, тажрибаларни алмашиш учун муносиб майдон, илмий асос эҳтиёжи ҳар қачонгидан-да юқори. Янги ташкил қилинган “Ўзбекистонда олий таълим” журнали мана шу бўшлиқни тўлдириш учун айна муддаодир. Журнал тизимнинг илмий-методологик асоси сифатида соҳага янги қарашларни, некбин фикрларни юзага чиқариши лозим.

”

Қолаверса, олий таълим соҳасида ноёб иқтидор эгаларини кашф қилиш, уларни мамлакатга танитишда айна нашрнинг ўрни беқиёс бўлишига умид қиламиз. Юқорида таъкидлаганимиз — “устоз-шогирд” анъанаси янада узвий ва мустаҳкам давом этишида ҳам бундай босма нашр ниҳоятда зарур, фан ривожда, илм тараққиётида, таълим жараёнлари, изланишлар алмашинувида керакли манбадир.

Азиз ўқувчи!

Сиз ҳақиқатан ҳам бахтлисиз. Зотан, кенг имкониятлар даврида ҳаёт кечириб, фаолият юритмоқдасиз. Биз, фахрийлар сизга бу борада ҳавас қилсак арзийди.

Шундай экан, олим, ўқитувчи, тадқиқотчи ёки талаба бўласизми, Янги Ўзбекистоннинг олий таълим тизимида алоқадор инсон сифатида мазкур журнални мунтазам кузатиб бориб, ҳаётингиз, фаолиятингиз ва келажагингизга тиргак бўлгувчи янгиликларни, асосли мулоҳазаларни, қизиқарли муҳокама ва самарали таҳлилларни топишингизга ишонамиз.

Таҳририят фаолиятига эса, илм-фанни тарғиб қилишдек эзгу ва хайрли ишда улкан зафарлар тилаб қоламиз!

Оқил САЛИМОВ,

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби,
техника фанлари доктори, академик

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЯНГИ БОСҚИЧ ДАВРИ КЕЛДИ

Узоқни кўзлаб, аниқ мақсадлар билан юритилган ислоҳот, албатта, амалий натижа беради. Шу маънода, Ўзбекистонда бошланган эврилишлар самараси ҳар соҳада бўй кўрсатмоқда. Олий таълим тизимидаги ўзгаришлар ҳам ана шу қутлуғ қаҳқашон ичидадир.

Бугун олий таълим ислоҳотларининг самараси аниқ мезонлар асосида ўлчанмоқда. Гап шу ҳақда борар экан, Ўзбекистон олий таълими турли босқичлардан ўтиб келаётганини айтиш ўринли бўлади.

Дарҳақиқат, ҳар бир босқич — ўзига хос ноёб тажриба. Сўнгги беш йилликда эса ижобий маънодаги фавқулодда кескин “ўзгаришлар” юз берди. Зотан, таълим ва жамият ривожининг пойдевори саналмиш илм-фан, изчил тадқиқотлар тизимини улкан имкониятлар камраб олди. Хусусан, Фанлар академияси, илмий-тадқиқот муассасалари фаолиятини такомиллаштириш бўйича кенг қўламли ислоҳотлар амалга оширилди.

Ўтган беш йилда 24 та илмий ташкилот ва 4 та инновацион технопарк фаолияти йўлга қўйилгани, давлатимиз раҳбари академиклар, илм-фан намояндалари билан бир неча бор учрашиб, соҳа олдида турган долзарб масалаларни атрофлича муҳокама қилгани ҳамда уларни

ҳал этиш бўйича аниқ вазифаларни белгилаб бергани, олимларнинг иш ҳақи 3 баробарга оширилгани, илмий муассасаларнинг моддий-техник базасини янгилаш учун катта миқдорда маблағлар йўналтирилгани бу борада амалга оширилаётган ишларнинг кўлами ва миқёсини кўрсатиб турибди.

Бироқ, соҳа тараққиёти йўлида биз кўз юма олмайдиган аччиқ ҳақиқатлар ҳам йўқ эмас. Зеро, давлат раҳбарининг бир муддат илгари жон куйдириб айтган сўзлари ҳамон долзарб: “Бир нарсани билишимиз керак: илмсиз, инновациясиз олдимизга қўйган мақсадларга ҳеч қачон эриша олмаймиз. Ҳисобот учун эмас, натижа учун ишлаш керак”.

Афсуски, олий таълим муассасаларида илмий тадқиқотларнинг самарадорлик даражасини юқори, деб айта олмаймиз. Мамлакатимизда бугун илгари сурилаётган илмий тадқиқотлар миллий тараққиёт, хусусан, ишлаб чиқариш соҳаларида эртага қандай самара бериши ҳақида илм аҳлининг таҳлиллари, жон куйдириши борасида оқсаётганимиз рост. Халқаро илм майдонида ҳам сифат нуқтаи назаридан юқори кўрсаткичларни қайд этяпмиз, деб мақтана олмаймиз.

Бу камчиликнинг туб илдизи ягона маълумот алмашинуви тизимлари мавжуд эмаслиги, тажрибалар алмашинуви сустигига бориб тақалади. Рақамли коммуникация замонида олимлар, олий таълим муассасаларининг малакали мутахассислари таълим ва илм-фанда эришган ютуқлари ҳақида тез бохабар бўлишнинг имкони етарли. Аммо, маълум даражага эришмоқликнинг тадрижи қандай? Бу йўлда қандай тўсиқларга дуч келиш мумкин ёки афзал, ноафзал услублар ҳақида батафсил маълумотлар, чуқур илмий таҳлил, мониторинг кўрсаткичлари борасида тақчиллик яққол кўзга ташланар эди.

“Ўзбекистонда олий таълим” журнали сифатли, фойдали ҳамда амалий натижаларга туртки бўлгувчи тадқиқотлар нашри бўлишини кутамиз.

Унинг ҳар бир саҳифасида олий таълим ривожини учун ҳисса қўшишга арзийдиган маълумотлар акс эттирилиши, ҳеч бўлмаганда, қайта-қайта такрорланаётган хато ва камчиликларни тўхтатишга ундайдиган таҳлиллар келтирилишига умидвормиз. Муаллифлар айни жиҳатни ҳамиша инобатга олишини истаган ҳолда, олий таълимнинг янги босқичига хос янги журнал фаолиятига муваффақият тилаймиз.

Қаландар АБДУРАҲМОНОВ,

иктисод фанлари доктори, академик

“ЎЗБЕКИСТОНДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ” ЖУРНАЛИНИНГ ҚАДАМИ ҚУТЛУҒ БЎЛСИН

Президент Шавкат Мирзиёев таназзулга юз тутган олий таълим тизимига қайтадан ҳаёт бағишлади. Ҳа, тан олиб айтишимиз керакки, чорак аср вақт давомида мамлакатимиз нафақат олий таълими, балки таълим тизимининг барча босқичлари учун турғунлик йиллари бўлди. 2017-2021 йиллар Ўзбекистон таълим тизимини тиклаш, тараққий эттириш йиллари бўлиб тарих саҳифаларига муҳрланди.

Ўзбекистон олий таълими мана беш йилдирки, тарихий ислохотларни бошдан кечирмоқда.

Мен нимага фикримни узоқдан бошладим? Бунинг боиси шуки, бугун мамлакатимиз олий таълим тизимига “Ўзбекистонда олий таълим” каби журнал жуда зарур, деб ҳисоблайман. Шу ўринда, журналнинг мақсад ва вазифалари ҳақида мулоҳазаларимни айтиб ўтишни ўринли, деб ҳисоблайман.

Биринчидан, журнал ўз олдига улкан вазифаларни қўйиши керак. Мақтов ва баландпарвоз мақолалардан қочиб, аксинча, таҳлилий-танқидий фикрларга кенгроқ ўрин ажратиши зарур. Олий таълимнинг долзарб муаммолари ва уларнинг ечими юзасидан ўринли таклифлар доимий равишда билдириб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Иккинчидан, хорижда ишлаган, ўқиган, илмий фаолият юритган олимларнинг тажрибаларини журнал саҳифаларида мунтазам бериб бориш, керак бўлса, баҳс-мунозара уюштириш ижобий натижа беради, деб ўйлайман. Қўрқмасдан жаҳоннинг энг илғор, замонавий педагогик усулларини қабул қилиш давр тақозосидир.

Учинчидан, олий таълим тарихи ва бугуни, эртаси ҳақида таҳлилий мақолаларга эҳтиёж жуда катта. Биз йиллар давомида ўзимизни ўзимиз камситиб, олий таълим тарихини совет даври билан боғлаб келдик. Бугун бу ёлғонга мутлақо тоқат қилиб бўлмайди. Наҳотки, Бухорода, Хивада, Самарқандда ва бошқа минтақаларимизда олий таълим совет давригача бўлмаган. Самарқандийлар, Бухорийлар, Насафийлар, Хоразмийлар, Термизийлар ўз даврида қаерда ўқиган? Дунёни титратган, уйғотган билимларини қаерда олган? Уларни ким ўқитган? Нега дунёнинг тўрт томонидан илм олувчилар Ватанимизга интилган? Мана шу саволларга жавоб топишимиз, бу борада изланишлар олиб боришимиз зарур, деб ўйлайман.

Бугун даврнинг ўзи, шафқатсиз дунё тараққиёти олдимизга жуда кўп вазифаларни қўймоқда. Олий таълим нафақат ўқитиши, балки илмий изланишлар ва илм-фаннинг марказига айланиши зарур. Бу икки тамойилни ҳеч қачон алоҳида тасаввур қилиб бўлмайди. Қайси олий ўқув юртида илмий салоҳият юксак бўлса, ўша даргоҳда ўқиш-ўқитиш ишлари ҳам талаб даражасида бўлишига ишонаман. Тан олиш керакки, жаҳон илм-фани жуда тараққий этди. Биз анча орқада қолганмиз. Кутиб туришга фурсат йўқ. Мазкур муаммони тезроқ ҳал этишимиз зарур.

“Ўзбекистонда олий таълим” журнали ўқишли, саводли ўқувчилари кўп журнал бўлишига ишонаман. Бу йўлда таҳририятга омад тилайман. Журнал Ўзбекистонимиз олимларининг энг юксак минбарига айлансин!

Рустам ХОЛМУРОДОВ,

Олий Мажлис Сенати аъзоси,
Самарқанд давлат университети ректори,
техника фанлари доктори, профессор

Раҳимжон ҲАКИМОВ,

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг фан ва инновациялар бўйича ўринбосари, юридик фанлар доктори, профессор.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИГА АКАДЕМИК БОШҚАРУВ МУСТАҚИЛЛИГИ БЕРИЛДИ

Бу таълим сифатини кафолатлайдими?

Ислохот, ривожланиш ва тараққиёт. Ғоя, ижро ва самара. Булар бир-бирини тақозо қилувчи ва ёнма-ён ҳаракатланувчи жараёнлар. Уларнинг бир маромда кечиши, кутилган натижа бериши пойдеворга, яъни ғоя аслиятига ҳамда ислохот йўлининг қай даражада мукамаллигига боғлиқ. Бугун таълим соҳасига татбиқ этилаётган янгиликлар, ўзгаришларнинг барчаси соҳа тараққиёти деб очасидир.

Давлат раҳбарининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори соҳа ривож учун муҳим вазифаларни белгилаб берди.

Мазкур Қарор билан тизимда қандай ўзгаришлар бўлади? Олий таълим муассасалари фаолиятида-чи? Қандай янги тажрибалар амалиётга татбиқ этилади?

Шу каби саволларга Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг фан ва инновациялар бўйича ўринбосари, юридик фанлар доктори, профессор Раҳимжон ҲАКИМОВдан жавоб олдик.

— *Раҳимжон Расулжонович, аввало, сиз билан янги журнализмнинг илк сони учун суҳбатлашаётганимизда ҳам рамзий маъно бор. Гап шундаки, ўтган беш йилда Янги Ўзбекистонни барпо этиши йўлида таълим соҳасида ҳам туб ислохотлар амалга оширилди. Бу қутлуг жараён жорий миллий тараққиётимиз даврида ҳам янгича мазмун, замонавий руҳда давом этиши мақсад қилинган. Шу маънода, суҳбатимизни Президентимизнинг “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги*

Қарори мазмун-моҳияти ҳақида мулоҳазаларингизни эшитишдан бошласак. Бу Қарор қабул қилинишига қандай зарурат бор эди?

— Раҳмат. Фурсатдан фойдаланиб, барча ҳамкасбларимизни, ёшларимизни, илм аҳлини “Ўзбекистонда олий таълим” журнали билан қутлаймиз. Бу журнал олий таълим, умуман, мамлакатимизда илм-фан ривожини учун муносиб минбар бўлишига ишончимиз комил.

Таъкидлаш жоизки, давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган Ҳаракатлар стратегияси асосида ўтган беш йилда барча соҳаларда кенг кўламли ислохотлар амалга оширилди. Бу саъй-ҳаракатларнинг замирида инсонни улуғлаш, ўзбек халқининг фаровон яшаши учун шароит яратишдек эзгу маслак мужассам. Фаровон яшаётган жаҳон давлатлари илм-фан, таълимнинг ривожланиши ҳисобидан катта ютуқларга эришмоқда, иқтисодиёти ҳам юксалмоқда.

Шу нуқтаи назардан, сўнгги йилларда Ўзбекистонда таълимнинг асосий бўғини — олий таълимни замон талабларига мослаштириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Олий таълим муассасалари ҳақиқий маънода, илм, маърифат, маданият, инновациялар ўчоғи бўлиши учун, уларда, аввало, зарур шароитлар яратилиши керак. Бизда олий таълим тизимини тартибга солувчи қонун-қоидаларнинг аксарияти бундан 10-15 йил аввал қабул қилинган. Уларнинг аксарияти бугунги кун талабларига жавоб бермасди. Шу боис, замон билан ҳамнафас фаолиятни ташкил этиш борасидаги ҳуқуқий асосни қайтадан кўриб чиқиш зарурати пайдо бўлди.

Олий таълим муассасаларига эркинлик бериш қарорига ўз-ўзидан келингани йўқ. Бунга йиллар давомида босқичма-босқич тайёргарлик кўрилди. Хусусан, 2016-2017 йилларда олий таълим муассасаларининг моддий-техник базасини яхшилашга эътибор қаратилди. 2017 йилдан олий таълим тизимида катта ислохотларга старт берилди.

Кунига минглаб янги инновация, технология ва кашфиётлар дунё юзини кўрмоқда. Шунга мос равишда меҳнат бозори ҳам тез ўзгариб бораётган. Иш берувчи эса ўз соҳасининг сўнгги янгиликларидан хабардор, ғояларга интилувчан, ташаббускор мутахассис билан ишлашни хоҳлайди. Бундай кадрларни тайёрлаш учун, аввало, университетларнинг ривожланишига тўсиқ бўлаётган занжирларни узиб ташлаш керак эди. Янги қарор айнан мана шу муҳим масалаларни қамраб олгани, мавжуд муаммоларга ечим топиб бергани билан аҳамиятлидир. Унга асосан, Ўзбекистондаги 35 та олий таълим муассасасига академик ҳамда ташкилий мустақиллик берилди.

2017 йилда Тошкент давлат юридик университетида академик мустақиллик бериш бўйича давлат раҳбарининг алоҳида қарори қабул қилинди. Университетга ўқув режа дастурларини ишлаб чиқиш, молиявий манбаларни шакллантиришда эркинлик берилди. 2019 йил Ҳукумат қарори билан яна 10 та молиявий барқарорликка эга бўлган олий таълим муассасаси тажриба-синов тариқасида ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказилди. Улар ўз мулкни бошқариш, қабул квоталарини шакллантириш, профессор-ўқитувчиларга устамалар белгилаш ваколатига эга бўлди. 2020-2021 йилларда тажриба-

“

Илм-фан, таълим ва маданиятнинг маскани бу олий таълим муассасаларидир. Албатта, таълимни олий даражада олиб боришнинг ўз тартиби бор. Бу узоқ йиллик тарихга эга. Европа ва Шарқда пайдо бўлган университет ҳамда академиялардаги таълим мана шу тизимнинг пойдевори бўлган. Йиллар давомида тизим ривожланди ва бу изчил давом этмоқда.

”

синовдан ўтказилган, бутун дунё олий таълим муассасалари фаолиятини ташкил этишнинг фундаментал принципларидан бири бўлган академик мустақиллик бериш амалиёти Ўзбекистонда ҳам ўзини тўла оқлади.

Шу мақсад йўлида “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарор лойиҳасини ишлаб чиқишда Европада катта тажрибага эга бўлган Жаҳон банки мутахассислари, олимлар, вазирликлар, идоралар вакиллари қатнашди.

Қарор билан ҳар бир олий таълим муассасасининг таълим бозорида самарали рақобатга киришишига зарурий муҳит яратилди.

Олий таълим муассасаларининг ишлаб чиқариш билан интеграциясини таъминлаш, уларнинг вазирлик, идораларга қарашли корхона, ташкилотлар билан яқин ҳамкорлигини йўлга қўйиш белгиланди.

— Академик мустақиллик ўзи нима, деган саволга ҳам ойдинлик киритиб ўтсангиз.

— Академик мустақиллик, бу — олий таълим муассасаси олимлари ўз фаолияти, ўқув жараёнини ташкил этиш, қабул квоталарини белгилаш, илмий тадқиқотларни олиб боришда мустақил бўлишини англатади. Авваллари уларнинг фаолиятига аралашишлар кўп бўларди, буюртма асосида илм талаб қилинарди. Академик мустақиллик берилган университетлар талаба қабул қилишдан бошлаб, унинг диплом олишига қадар бўлган барча жараёни мустақил ташкил қилади.

Академик мустақиллик берилган олий таълим муассасалари ўқув режаси, ўқув дастури, малака талаблари, мутахассислик таълим йўналишларини ўзи шакллантиради. Авваллари бу масалаларни Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, тармоқ кенгаши кўриб чиқиши талаб қилинарди. Бюрократия сабаб фаннинг долзарблиги йўқоларди. Ёки ўқиш давомийлиги муддатларини белгилаш, докторантура босқичи ҳамда кечки ва сиртқи таълимни жорий қилиш учун ҳам турли ташкилотлардан рухсат олиш талаб қилинарди. Эндиликда, бу масалаларнинг барчасини академик мустақиллик берилган университетлар мустақил тарзда ҳал қилади.

— Шу ўринда, ташкилий бошқарувдаги эркинлик нима учун керак, деган савол туғилиши ҳам табиий. Бу ҳақда нима дейсиз?

— Бугун олий таълим муассасаларидан инновациялар — янги технологиялар яратиш, кашфиётлар қилиш, самарали илмий тадқиқотлар олиб боришни талаб қиялмиз. Аммо, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги чегаралар сабаб бирон олий таълим муассасаси бу ишларни мустақил амалга ошира олмасди. Масалан, Тошкент кимё-технология университетида озиқ-овқат соҳаси бўйича технологлар тайёрланади. Бироқ, мазкур университет мустақил равишда бирон-бир цех фаолиятини йўлга қўя олмасди. Талабалар илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланиши учун реал амалиётдаги ҳолатни кўриши керак. Амалиёт учун хусусий корхонага борсангиз, ишни тўхтатиб талабаларга тушунтиргунча, қанча вақт йўқотилади. Бу ишлаб чиқарувчига маълум миқдорда зарар ҳам келтиради. Бундан ташқари, катта ҳажмдаги ишлаб чиқариш корхоналарида тажриба-синов ўтказиш ҳам қийин.

Дунё тажрибасида бундай мутахассис тайёрловчи олий таълим муассасаларининг ўзида кичик цехлар фаолият юритади. Аввалига стартап ғояси ишлаб чиқилади, университет унга пул тикиб, талабалари ҳамда

тадқиқотчи олимлари билан кичик корхона ишини йўлга қўяди. Корхонада ишлаб чиқарилган маҳсулот эса, ҳам университетга, ҳам жамиятга миллиардлаб доллар фойда келтиради. Қарорга кўра, бундан буён биздаги олий таълим муассасалари ҳам бундай фаолиятни эркин амалга ошириши, янги стартапларни амалиётга татбиқ этиши мумкин.

— **XXI асрда дунё миқёсида таълимга эътибор кучайди. Чунки глобаллашув даврида нажот таълимда экани аён бўлиб қолди. Бу жараёнда соҳага янгича ёндашувлар кириб келди. Улардан бири — “Endowment found” тузилмасидир. Бу тузилманинг вазифаси нимадан иборат?**

— “Endowment found”лар университетнинг бюджетдан ташқари тузилмаси бўлиб, нодавлат нотижорат ташкилот сифатида қўшимча маблағни жалб қилиш воситаси ҳисобланади. Жаҳонга машҳур Harvard университетининг мана шундай фондида миллиардлаб доллар пули бор. Фонд битирувчиларнинг кўмаги, университетга хайрихоҳ бўлган инсонлар ҳамда хайриялардан келган маблағлар асосида шакллантирилади. Маблағ университетда илм-фанни ривожлантириш, талабаларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилади. Авваллари бундай фондлар ташкил этишга рухсат берилмас эди.

— **Академик мустақиллик берилиши билан университет профессор-ўқитувчилари фаолиятида нималар ўзгаради?**

— Олий таълим муассасасига педагог ва ходимларни ишга қабул қилиш масаласини Ҳукумат белгилаб берарди. Бу амалиёт бугунги замон талабларига мос эмас. Боиси, хориж университетларига ишга киришда тузиладиган шартномалар 28-30 бетлик ҳажмда бўлади. Уларда профессор-ўқитувчиларнинг вазифалари белгиланади. Айтайлик, касб маданияти, одоб-ахлоқ меъёрлари, машғулотлар ўтиш методикаси, фойдаланиш мумкин бўлган адабиётлар, иш услуби каби. Бизда бир қоғозлик шартнома тузилади, унда ишга қабул қилиш ва ишлаш муддати кўрсатилади, холос. Шунинг учун профессор-ўқитувчиларнинг ўз устида ишлаши талаб даражасида эмас.

Эндиликда университетлар ишга қабул қилаётган ходимга ўз талабини қўя олади. Аввал 5 йиллик танлов, деган тизим бор эди. Шу танловдан ўтган ходим ишга қабул қилинар, кўп нафи тегмаса ҳам йиллар давомида ишлаб юраверарди. Университет уни ишдан бўшата олмасди. Бу ходим на янгилик қиларди, на КРІ талабига жавоб берарди.

Қарор билан ишга қабул қилиш ва бўшатиш, ички тартиб ротациясини белгилаш ваколатлари университетлар кенгашига берилди. Албатта, бунда меҳнат қонунчилиги нормаларига амал қилинади. Университетлар ишга қабул қилишда ўз талабларини ишлаб чиқиши, хусусан, олий таълим муассасаси ишга киришга номзодларга хорижий тилни мукамал билиш талабини қўйиши мумкин. Чунки, бугунги ёшлар бир нечта тилни пухта билади. Ўқитувчи битта тилда битта адабиёт ўқиса, талаба 5 та тилда 5 та адабиёт ўқимокда. Айни шу каби жараёнлар инобатга олиниб, ваколатларнинг барчаси юқоридан қуйига ўтказилди. Бу, ўз навбатида, олий таълим муассасалари ўртасида кучли рақобат муҳитини шакллантириш, уларнинг масъулиятини оширишга хизмат қилади, ташаббускор бўлишга ундайди.

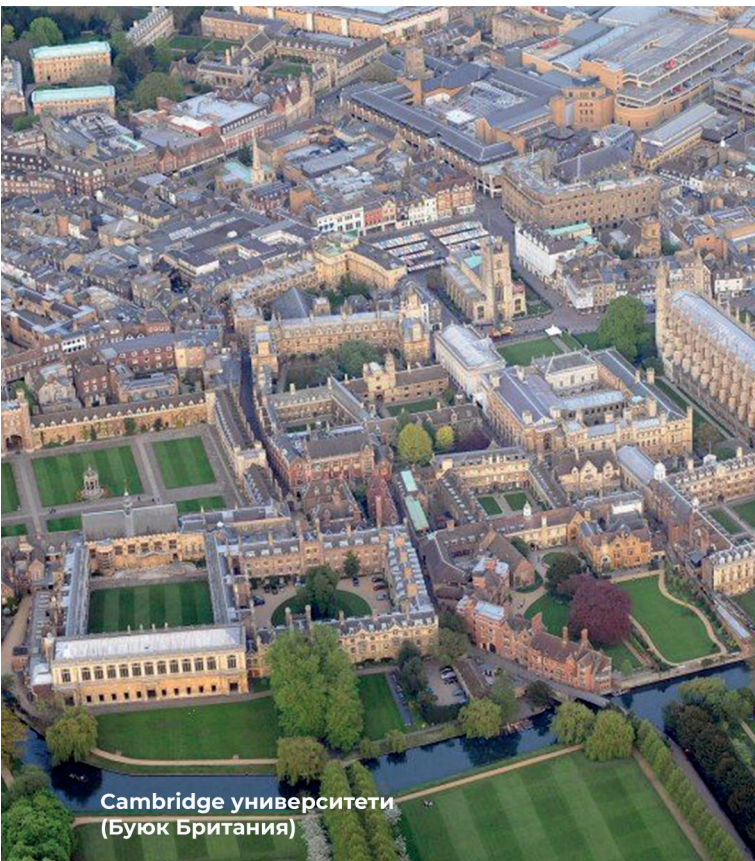
— **Сиз олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик берилиши ҳақида қандай фикрдасиз? Бу ўзини оқлайдими?**

— Молиявий мустақиллик ҳар бир олий таълим муассасасининг ҳисоб-китоб жараёнини ўзи амалга оширишини англатади. Университет қанча кўп даромад топса, шунча тез ривожланади.

//

Буюк Британиядаги Cambridge, Oxford университетлари ўзи жойлашган ҳудуддаги аҳоли пунктларини ривожлантириш билан бирга уларни иш билан таъминлайдиган даргоҳга айланган. Дунёдаги минглаб катта-катта ишлаб чиқариш субъектлари ортида ҳам университетларнинг олимлари турибди. Шу орқали илм тижоратлаштирилади, фойда келтириш манбаига айланади.

//

Cambridge университети
(Буюк Британия)

Oxford университети
(Буюк Британия)

Ўзбекистонда шу кунга қадар университетларнинг ривожлантириш жамғармасидан фойдаланиш тартибини ҳукумат белгилаб берарди. Дейлик, профессор-ўқитувчида яхши ғоя бор. Бу ғоя орқали у жамиятга, ишлаб чиқариш корхонасига ўз хизматини таклиф қилиши мумкин. Аммо, ўқитувчи бу хизматидан тушадиган 100 сўм пулнинг 5 сўмини моддий-техникага ишлатиши, 25 сўмини таклиф этган ғояси учун олиши мумкин эди, холос. Табиийки, бу профессор-ўқитувчига мотивация бера олмасди. Шунинг учун ҳам, аксарият профессор-ўқитувчилар ғоясини олий таълим муассасаларида эмас, балки турли хусусий корхоналарда амалиётга татбиқ этишни афзал кўрарди. Эндиликда ғоя муаллифига у келтираётган фойданинг улуши тақсимотини университетларнинг ўзи белгилайди. Масалан, университет профессор-ўқитувчига келтирган маблағининг 75 фоизини бериши, университет жамғармасига эса 25 фоизини қолдириши мумкин.

— Мустақиллик берилган олий таълим муассасалари фаолияти қандай тартибга солинади?

— Олий таълим муассасалари давлат ташкилоти ҳисобланади. Уларда таълимнинг сифатли олиб борилиши, ишнинг тўғри ташкил қилиниши бўйича таълим стандартлари ишлаб чиқилган. Бу бўйича Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш инспекцияси олий таълим муассасалари фаолиятини

мувофиқлаштириб боради. Бундан ташқари, ҳар бир олий таълим муассасасининг ўз устави бор. Уларга амал қилиниши бўйича соҳа мутахассисларидан ташкил топган Кузатув кенгашлари тузилади. Инновацион ривожланиш жамғармаларини ҳам олий таълим муассасасидаги Кузатув кенгашлари бошқаради. Шунингдек, алоҳида қоидалар белгиланди. Унга кўра, мустақиллик берилган университетлар ҳар бир сарфлаётган маблағи бўйича ўзининг расмий веб-сайтида очиқ маълумот ҳисоботларини эълон қилиб бориши лозим. Бу олий таълим муассасаси фаолияти жамоатчилик назоратида бўлишини ҳам аниқлатади.

— **Раҳимжон Расулжонович, сиз Кузатув кенгашлари ҳақида гапирдингиз. Бу янги тузилма, албатта. Шу ҳақда ҳам кенгроқ тўхталсангиз.**

— Олий таълим муассасаларида ректордан ҳам юқори турувчи жамоатчилик асосидаги бошқарув тузилмаси, яъни Кузатув кенгашлари тузилади. Мазкур кенгаш ректор ҳамда профессор-ўқитувчилар фаолиятига баҳо берувчи, молиявий ҳисоб-китоблар тўғрилигини кузатиб боровчи, стратегик ривожланиш масалаларини ҳал қилувчи орган ҳисобланади. Кузатув кенгашларининг ваколатлари қарорда аниқ белгиланган.

Шу билан бирга, барча университетлар “Рақамли университет” лойиҳаси доирасида “Олий таълим жараёнларини бошқариш ахборот тизими” (HEMIS — Higher Education Management Information Systems)га босқичма-босқич интеграция қилинмоқда. Мазкур тизим орқали олий таълим муассасалари фаолиятининг барча йўналишлари бўйича маълумотларни кузатиб бориш мумкин.

Кенгаш аъзолари иш берувчилар, вазирлик, идора ҳамда жамоатчилик вакилларида иборат таркибда шакллантирилади. Ҳар бир олий таълим муассасасида жорий қилинаётган, молиявий ҳисоб-китобларни амалга оширувчи ички аудит хизмати ҳам кенгаш олдида ҳисоб беради. Аввал Вазирлар Маҳкамаси ваколатида бўлган университет ректори ва проректорини ишга тайинлаш ҳамда бўшатиш масаласи ҳам мазкур тузилманинг ваколатлари қаторига киритилди.

Олий таълим муассасаларида бундай Кузатув кенгашлари тузилиши ўз-ўзини назорат қилиш, танқидий баҳолаш ва ўрни келса, рағбатлантириш механизмини кучайтиради. Бир сўз билан айтганда, Президент раҳбарлигида мамлакатимиз таълим соҳасида ҳам мисли кўрилмаган ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Энг муҳими, зиёлилар ва ёшларимизнинг дунёқараши ўзгармоқда. Жамиятда ўқитувчиларнинг кадри ва нуфузи тикланмоқда. Бугун янги тараққиёт даврига қадам қўйдик. Мақсадларимиз улуғ. Бу йўлда “Инсон кадри учун” тамоийли бош мақсад қилиб олинган. Шунингдек, дунёга Учинчи Ренессанс билан юзланишни олий мақсад сифатида белгиланганмиз.

Ўйлайманки, бунинг учун бизда имкониятлар мавжуд, профессор-ўқитувчиларимиз, талаба-ёшларимизнинг салоҳияти етарли.

P/S. Вазифалар аниқ, уларни амалга ошириш механизмлари ҳам ишлаб чиқилган. Энди эътибор қаратилиши шарт бўлган жиҳат, уларнинг ижросини самарали таъминлашдир. Бунинг учун олий таълим тизимидаги ҳар бир раҳбар ва ходимдан катта масъулият ва тизимли ишлаш талаб қилинади.

Садоқат МАХСУМОВА суҳбатлашди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг
“2022–2026 йилларга мўлжалланган
Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси
тўғрисида”ги Фармони

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ
2022–2026 ЙИЛЛАРГА МЎЛЖАЛЛАНГАН
ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ УЧУН
БЕЛГИЛАНГАН МАҚСАДЛАР

1 Олий таълим билан қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва
таълим сифатини ошириш

2022 йилда кадрлар буюртмачилари таклифлари асосида қабул параметрларини ошириш.

2022 йилда ёшларни олий таълим билан қамров даражасини 38 фоизга етказиш.

Тўлов-контракт асосида ўқишга қабул қилиш параметрларини олий таълим муассасалари томонидан мустақил белгилаш тартибини жорий этиш.

2026 йилда қабул кўрсаткичини камида 250 мингга етказиш.

Давлат олий таълим муассасаларига академик ва молиявий мустақиллик бериш, шу жумладан, улар томонидан меҳнатга ҳақ тўлаш, ходимлар сони, тўлов-контракт миқдори ва таълим шаклини мустақил белгилаш амалиётини йўлга қўйиш.

Тўлов-контракт асосида ўқишга қабул қилиш параметрларини олий таълим муассасалари томонидан мустақил белгилаш тартибини жорий этиш.

2

2026 йилга қадар 10 та салоҳиятли олий таълим муассасасини QS ва THE халқаро рейтингларига киришга мақсадли тайёрлаш

Олий таълим муассасаларининг QS ва THE халқаро рейтингларига кириши учун мақсадли дастурни ишлаб чиқиш.

10 та салоҳиятли олий таълим муассасасини танлаш.

Салоҳияти ва ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб, халқаро рейтингларга киритиш бўйича 5 йилга мўлжалланган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш.

3

Қарийб 100 минг ўринли талабалар турар жойларини барпо этиш

Талабалар турар жойларини давлат-хусусий шериклик асосида барпо этишда лойиҳаларни молиялаштиришнинг мақбул усулларини йўлга қўйиш.

2022 йилда 18 800 ўринли 47 та талабалар турар жойларини барпо этиш.

2026 йилга қадар 72 400 ўринли 181 та талабалар турар жойларини барпо этиш натижасида талабаларни ётоқхона билан таъминлаш даражасини 60 фоиздан ошириш.

5

“Эл-юрт умиди” жамғармаси орқали эркин ва ижодий фикрлайдиган ёшларни нуфузли хорижий олийгоҳларга ўқишга юбориш кўламини 2 бараварга ошириш, бунда ёшларнинг 50 фоизини техник, аниқ фанлар ва IT соҳаларига ўқитиш

Хорижий давлатларнинг энг нуфузли университетларида бакалаврият, магистратура ва докторантурада таълим олиш учун очик саралаш танловларини ўтказиш.

Хорижий олий таълим муассасаларининг бакалаврият, магистратура ва докторантура таълим дастурларида қатнашиш мақсадида Жамғарма томонидан очик танлов эълон қилиш ва ўтказиш.

4

2026 йилгача нодавлат олий таълим ташкилотлари сонини камида 50 тага етказиш

2022 йилда Навоий, Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятлари ва Тошкент шаҳрида камида 1 тадан нодавлат олий таълим ташкилотини ташкил этиш орқали уларнинг жами сонини 34 тага етказиш.

Қорақалпоғистон Республикасида 5 та нуфузли маҳаллий ва хорижий олийгоҳларнинг филиалларини ҳамда Тошкент вилоятида 5 минг нафар талабага мўлжалланган Нурафшон давлат университетини ташкил этиш.

Андижон вилоятида 4 та хусусий олийгоҳ ташкил этиш. Худуддаги ёшларни олий таълим билан қамровини 23 фоиздан 50 фоизга етказиш.

Наманганда келгуси 5 йилда 7 та олийгоҳ ташкил этиб, жами олий ўқув юртлари сонини 10 тага етказиш.

Самарқанд шаҳрида 20 минг нафар талабага мўлжалланган “Ёшлар шаҳарчаси”ни барпо этиб, унда камида 4 та хорижий университетнинг филиал ва кампусларини жойлаштириш. Хорижий давлатларнинг етакчи техника университетлари билан биргаликда Самарқанд технология университетини ташкил этиш.

Урганч давлат университети қошида Муҳаммад Ал-Хоразмий номидаги халқаро математика маркази ва жамғармасини, Ўзбекистон давлат хореография академиясининг Урганч филиали ва унинг қошида Урганч бошланғич рақс санъати мактаб-интернатини ташкил этиш.

2026 йилга қадар республика ҳудудларида камида 1 тадан нодавлат олий таълим ташкилотларини ташкил этиш орқали уларнинг сонини 50 тага етказиш.

ЯПОНИЯ ОЛИЙ ТАЪЛИМИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

(ЎЗБЕК ОЛИМЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛЛАРИ АСОСИДА)

КИРИШ

Бугун жаҳон ҳамжамияти инсониятнинг билимли бўлишини тарғиб этмоқда. Айни жараёнда, табиийки, таълим муассасаларининг ўрни янада ошиб борапти. Кунчиқар мамлакат — Япония ҳам бу жараёндан четда қолмаган. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг катта эътибор малакали кадрларни тайёрлашга қаратилган бу юртда 800 га яқин олий таълим муассасаси фаолият юритади. Уларда 18 ёшли аҳолининг 70 фоизга яқини таҳсил олмоқда.

Умумий таҳлилларга кўра, хорижий тиллар икки хил мақсадда ўрганилади:

биринчи, чет элдаги билим ва тажрибаларни ўрганиш;

иккинчи, ўрганилаётган тилда сўзлашувчилар билан мулоқот учун зарур амалий кўникмаларга эга бўлиш.

XIX асрнинг охиридан буён, иккинчи, яъни прагматик мақсад дунёда доминантлик қилмоқда. Шунинг учун, ҳозирги даврда дунё бўйлаб инглиз тили энг кўп ўрганилаётган тил бўлиб келмоқда.

2011 йилдаги хорижий тиллар таълим тизимидаги ислохотлар натижаси ўлароқ, Япониядаги болалар инглиз тилини бошланғич мактабнинг 5-6-синфларидан, яъни 11-12 ёшдан ўрганишни бошлайди [1].

Ҳафтасига уч маротаба 50 дақиқалик дарс ҳисобида кўрадиган бўлсак, оддий япон ўқувчиси олий таълим муассасасига келгунига қадар 875 соат инглиз тили дарсини ўзлаштирган бўлади.

Ҳукумат аҳоли орасида инглиз тилидаги мулоқот кўникмаларини ривожлантиришни асосий мақсад қилиб олганига қарамай, Япония монолингвал ва монокултурал бўлган (аҳолининг 98 фоизи японлардан иборат) давлатдир. Бу мамлакатда ўқув қўлланмалари ҳалигача имтиҳонларда яхши натижа кўрсатишга қаратилган, ўқитиш услуби эса анъанавий “Ўқиб-таржима қилиш = Grammar Translation” методикасига асосланган [2].

18 ёшли аҳолининг 50 фоиздан ортиғи юқори синфларни битиргач, университет ва институтларда таълим олишни давом эттиради. Бу ёшлар ҳам биринчи ва иккинчи босқич даврида ҳафтасига 2-3 марта 90 дақиқадан инглиз тили дарсига қатнашиши талаб қилинади. Олийгоҳларга кириш учун тайёрловчи “жуку” (кечки мактаблар/репетиторлик курслари) даги вақтни ҳам ҳисобга оладиган бўлсак, 20-21 ёшга бориб бир япон талабаси 8-10 йил мобайнида 1.800-2.500 соат атрофида инглиз тилини ўрганиш учун вақт ажратиши маълум бўлади.

Аммо, тилшунос олим Хунинг таъкидлашига кўра, инглиз тилида сўзлашишни ўрганиш Японияда қиммат, катта харажатли хизмат турига айланиб қолмоқда, яъни тил ўрганиш имкониятлари ўқувчи ва унинг ота-онасининг ижтимоий ҳамда иқтисодий ҳолати билан чамбарчас боғлиқдир [2].

Мамлакатдаги олийгоҳларда таълим олаётган 2,5 миллиондан ортиқ талаба бир ёки икки йил мобайнида инглиз тилини ўрганиши талаб қилинади. Булардан фақат 140 мингтасигина тилшунослик факультетларида таълим олади. Университетлардаги инглиз тили дарслари асосан:

- қисқа муддатли (1 йил);
- Англия ёки Америка адабиёти ва маданиятига ихтисослашган япон профессорлари томонидан ўтиладиган (2 йиллик);
- шартнома асосида ишга олинган чет эллик ўқитувчилар томонидан ўтиладиган (3-5 йиллик) турларга бўлинади.

Дарслар уч туркумда олиб борилади.

1

Коммуникатив инглиз тили
(English for Communicative Purposes).

2

Академик инглиз тили
(English for Academic Purposes) ҳамда тест учун тайёрлов дарслари.

3

Мутахассислик билан боғлиқ бўлган (English for Specific Purposes) тил курслари.

Биринчи ва иккинчи туркумдаги дарслар мажбурий бўлиб, 1-2-босқич мобайнида ўтилади. ESP дарсларини олиш эса ихтиёрий ва талабалар асосан бу билимларни 3-4-босқичда ўрганади.

Яна бир эътиборга лойиқ томони шундаки, япон талабалари кўп ҳолатларда 3-4-босқичда TOEIC (Test of English for International Communication) тестини топширади. Бунинг асосий сабаби эса Халқаро бизнес коммуникациялари тадқиқот институтининг 2017 йилда ўтказган текширувига кўра, корхона ва ташкилотларнинг 70 фоиздан ортиғи ишга кирувчидан айнан шу тест натижаларини талаб қилишидадир.

Тилшунослар эса бу тестга танқидий назар билан ёндашади: тест талабадаги амалий кўникмаларни (сўзлашиш ва ёзиш қобилиятини) эмас, назарий билим(эшитиш ва ўқиш қобилияти)нигина текширади. Ёндашувлар турли хил бўлишига қарамай, шу тестда яхши натижа олиш япон талабаларининг асосий мақсадидан бирига айланган. Афсуски, бундай тил ўқитиш ва ўрганиш услублари япон ёшларининг инглиз тилидаги қобилиятини сусайтириб, талабаларнинг коммуникатив кўникмаларга эга бўлиши ҳамда рақобатбардош дунёда хорижий тилда ўз фикрларини эркин ифода этиши учун жуда катта тўсиқ бўлиб қолмоқда [3].

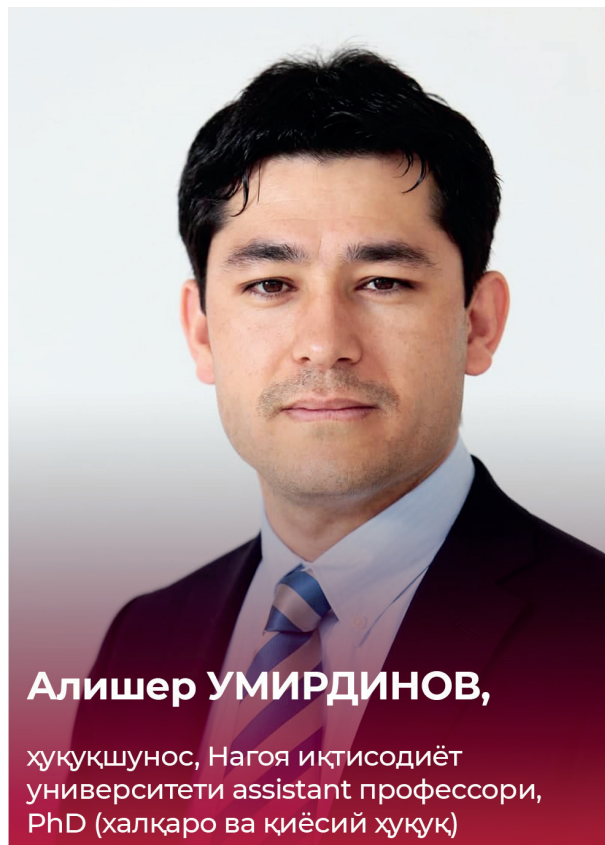
Японияда ҳуқуқшунослик таълим тизимининг умумий таҳлили

150 дан зиёд олий таълим даргоҳида ҳуқуқ факультетлари ёки ҳуқуқ соҳасини ўргатишга мўлжалланган қўшма факультетлар жорий этилган. Талабалик даври 4 йилдан иборат ва таълим кредит-модуль тизими асосида шакллантирилган.

Япония олий таълим тизимида ҳуқуқшунослик соҳасини ўқитиш 2 босқичдан иборат:

биринчи босқич, ҳуқуқ факультетлари ва олий ҳуқуқ мактаблари. Бу борада Ўзбекистон таълими билан умумий жиҳатларни кўриш мумкин.

Талабалар ўқув йилининг биринчи босқичида Liberal Arts, дея номланувчи фундаментал фанлар жамланма дарсини ўрганади. Liberal Artsга сиёсат, иқтисодиёт, санъат, тарих, жамиятшунослик ва инсон соғлиғига доир турли фанлар киради. Университет ихтисослашувига қараб, таклиф этиладиган фанлар тури бир-биридан фарқ қилиши мумкин. Масалан, Нагоя иқтисодиёт университетида талабаларнинг умумий билимларини ошириш ва жамоа билан ишлашга кўниктириш мақсадида 15-18 кишилиқ гуруҳларда семинарлар ўтказилади.

Алишер УМИРДИНОВ,

ҳуқуқшунос, Нагоя иқтисодиёт университети assistant профессори, PhD (халқаро ва қиёсий ҳуқуқ)

Бошқа соҳалар бўйича керакли кўникмаларни шакллантириш учун иқтисод, бизнес, компьютер сабоқлари ва баъзи соҳаларни амалиёт орқали ўрганиш каби таълим олиш методлари қўлланилади;

Иккинчи босқичдан бошлаб, ҳуқуқ факультети талабалари мутахассислик фанларини ўрганишни бошлайди. Бунда ҳуқуқ фани учун зарур бўлган кўникмаларни шакллантирувчи “Давлат ва ҳуқуқ”, “Халқаро жамият ва ҳуқуқ”, “Жиноят ва ҳуқуқ”, “Корпорациялар ва ҳуқуқ” каби фанлар ўргатилади. Иккинчи курснинг ярмидан бошлаб эса “Ҳуқуқ фалсафаси”, “Ахборот ва ҳуқуқ”, “Конституциявий ҳуқуқ” фанлари ўтилиб, талабанинг кейинги даражаларга тизимли кўтарилиб боришига ёрдам берилади.

Айтиш жоизки, ҳуқуқ факультетлари профессионал ҳуқуқшуносларни эмас, балки шу соҳа бўйича умумий билимларга эга инсонларга таълим беришни мақсад қилган. Ҳуқуқ факультетларини битирган талабаларнинг аксарияти ҳам ушбу соҳада ишламаслиги бунинг яққол далилидир.

Японияда 2004 йилдан бошлаб янги ҳуқуқий таълим тизими сифатида Houka daigakuin — Law School тизими жорий этилди. Ўзбек тилига Олий ҳуқуқ мактаби, дея таржима қилинаётган ушбу махсус таълим босқичи ҳозирда Япониянинг 40 га яқин университетда мавжуд бўлиб, Адлия вазирлиги томонидан ҳар йили ташкил қилинадиган ва мамлакатдаги энг мураккаб имтиҳон сифатида эътироф этиладиган Shiho shiken, яъни Адлия имтиҳони учун кадрлар етиштиради. Ушбу тизим аслида Япониядаги адвокатлар етишмовчилигига барҳам бериш мақсадида АҚШдан намуна сифатида жорий этилган [4].

Таълим муддати 3 йилни ташкил қилади. Ўқитиш жараёнлари ҳуқуқ соҳасининг мураккаб қисмларини ўзлаштиришга қаратилган, case study, яъни мураккаб казусларни ечиш мобайнида талабаларнинг ҳуқуқий онги юқори кўрсаткичларга қадар оширилади. Имтиҳондан ўтган талабалар адвокат, суд-ҳуқуқ ёки прокурорлик соҳаларидан бирида фаолият бошлайди [4].

Япония университетларига кириш имтиҳонлари жуда шаффоф ташкил этилади ҳамда кўп сонли мутахассислар томонидан кузатилади. Олий ҳуқуқ мактабига кириш осон эмас, ундан кейинги Адлия имтиҳони ҳам адолатли шаклда ва бутун мамлакат бўйлаб бир хил тарзда ташкил қилинади.

Аммо, инсон омили туфайли айрим муаммолар ҳам йўқ эмас. Адлия имтиҳони жорий этилгач, 2016 йилда Япония тарихида илк бор имтиҳон саволларининг уни тузган Мейджи университети профессори томонидан ўзининг талабасига яширинча берилиши бутун Япония ҳуқуқий таълим тизимини титратиб юборди. Оқибатда профессор ва Мейджи университети Олий ҳуқуқ мактаби декани лавозимидан озод этилиб, университет ректорининг маоши 5 ой давомида 20 фоиздан камайтирилган.

Японияда ҳуқуқ соҳаси бутун миллат томонидан кадрлангани ва ишонарли тизим сифатида кўрилгани туфайли ҳам университетлар бундай ҳолларда аёвсиз чоралар қўллайди.

Ҳуқуқий таълим профессорларининг иш юкламаси университетнинг давлат, оммавий ёки хусусий эканига кўра фарқланади. Хусусий университетларда иш соати кўп, ойлик маош ҳам юқори. Ҳафталик иш юкламасига мувофиқ, 2-3 соат алоҳида соҳалар бўйича маъруза, 2-3 соат талабаларнинг семинар ва магистр ёки докторлик ишини назорат қилишга ажратилади.

Япония университетларида февраль-март ойларида кишки таътил, август-сентябрда эса ёзги таътил сабаб дарслар бўлмайди. Бу вақт профессорлар учун ижодий ишлар билан шуғулланиши, хориждаги конференцияларда иштирок этиши учун қулай шароит яратади.

Ҳар бир университет, ўз профессор-ўқитувчилари учун йилига бир неча минг долларлик китобларни сотиб олиш учун бюджетидан маблағ ажратади. Хулоса қилганда, илмий эркин муҳитнинг таъминланиши ва ҳар бир профессор-ўқитувчи учун шахсий хоналар ажратилиши ҳам дарслар юксак савияда ўтилишига туртки беради.

Биология ва табиий фанлар таълимида назарий, илмий ҳамда амалий билимларнинг мутаносиблиги

Япония олий таълимида табиий фанлар алоҳида ўрин тутати. Биология, кимё ва физика фанлари кўпчилик миллий университетларнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Табиий фанлар йўналишида ўқишга кириш Японияда машҳур бўлган **Sentaa shiken** — марказий имтиҳон тизими орқали амалга оширилади [5]. Мазкур имтиҳон шаффоф бўлиб, ўқишга кирмоқчи бўлган мактаб ўқувчисининг нафақат хотиравий, балки мантикий билимларини ва фикрлаш қобилиятини ҳам синаб кўрувчи ёзма шаклдаги бир нечта фан саволларидан иборат. Масалан, биология йўналишида ўқимоқчи бўлган талаба бунга қўшимча равишда бошқа табиий фанлардан ҳам саволларга жавоб бериши керак бўлади. **Sentaa shiken** нафақат имтиҳон топширувчилар, балки имтиҳон олувчилар учун ҳам ўта масъулиятли жараёндир.

Биология йўналишида талабалар ўқишининг биринчи 2 йилида биология ҳамда ёндош фанларни ўзлаштиради. Қўшимча равишда инглиз тили ҳам чуқур ўргатилади. Асосан, денгиз ва қуруқлик ўсимликлари биологияси, генетика асослари, биокимё ва биотехнология каби фанлар назарий ҳамда амалий тарзда ўқитилади. Факультет профессорлари 2 йил давомида ўз илмий изланишларидан келиб чиқиб, амалий дарсларни олиб боришга, шу орқали талабаларда замонавий амалий кўникмаларни шакллантиришга ҳаракат қилади.

Бакалавр босқичи учинчи йилининг дастлабки семестрида факультет профессор-ўқитувчилари ўртасида “талабалар ови” бошланади. Яъни, талабалар айнан 3-босқичнинг 2-семестридан лабораторияларга бўлиниб, кейинчалик, бакалавр ва магистрлик диссертацияларини бевосита лабораторияда амалга оширадиган тажрибалари асосида ёзади. Бунинг учун эса, талабалар факультетда мавжуд лабораториялар, уларнинг илмий йўналиши ҳамда профессор-ўқитувчилар таркиби, қолаверса, йил бўйи айнан ушбу лаборатория томонидан chop этилган илмий мақолалар ҳақида бохабар бўлиши керак.

“Талабалар ови” жараёни айнан шу жойда бошланади. Ҳар бир лаборатория аудиторияга йиғилган талабаларга ўз илмий ишлари, қандай илмий саволларга жавоб топиш билан машғулликлари ҳамда мақолалари ҳақида 15-20 дақиқалик тақдирот намойиш қилади. Талабалар маълум вақт давомида лабораториялардан бирини танлаб (одатда, 1, 2 ва 3 каби танловлар берилади), масъул шахсга ёзма ариза беради.

Хўш, нима учун лабораторияларга талабани жалб қилиш муҳим? Чунки, талабалар университетга тўлайдиган йиллик шартнома маблағининг бир қисми айнан талаба илмий тадқиқот қиладиган лаборатория профессорининг илмий ишлари учун ўтказиб берилади. Бу профессорга лабораториясининг фаолияти учун муҳим.

Талаба 3- ва 4-босқичда асосан илмий иш, тажрибалар ўтказиш билан машғул бўлади. Бу даврда назарий дарслар сони қисқартирилади. 4 йиллик бакалавр ва 2 йиллик магистратура кредит-модуль тизимида бўлгани учун ҳам, кўплаб кредитлар бакалавр босқичининг биринчи ва иккинчи йилида тўплаб олинади [6].

Табиий фанлар йўналишида яна бир эътиборли жиҳат шуки, талаба бакалаврият ёки магистратурани тугатгач, университет дипломи билан мактабларда ўқитувчилик қила олмайди. Бунинг учун махсус имтиҳонлар жамланмаси мавжуд бўлиб, келажакда шу соҳада ўқитувчи бўлишни мақсад қилган талабалар 3 босқичда махсус имтиҳон учун тайёрланади. Имтиҳондан ўтганларга сертификат берилади ва улар кейинчалик шу соҳада ўқитувчи касбида ишлаши мумкин.

Табиий фанлар, айниқса, биология соҳасини битирган талабаларнинг кўпчилиги йирик компанияларда ишлайди. Улар дори-дармон, тиббиёт асбоб-ускуналари ёки озиқ-овқат ишлаб чиқарувчи соҳага ихтисослашади.

Табиий фанлар йўналишидаги профессор-ўқитувчилар фаолиятини 2 тоифага бўлиш мумкин: илмий иш қилувчи ва ўқитувчи.

Одатда кўплаб университетларда талабаларга дарс бераётган профессор-ўқитувчилар илмий ишларга 75 фоиз, таълимга 20 фоиз ва бошқа ташкилий ишларга 5 фоиз вақт ажратади. Аксар профессорлар асосий вақтини таълимга ажратиб, илмий иш қилишга камроқ эътибор қаратади.

Бир сўз билан айтганда, Японияда замон билан ҳамнафас бўлган профессор-ўқитувчилар томонидан олиб бориладиган дарслар ва илмий ишлар нафақат кизиқарли, балки долзарб бўлиши билан ажралиб туради.

Хулоса

Кичик қиёсий тадқиқотимиз ҳуқуқшунослик соҳасида Япония тизими Ўзбекистондаги таълим тизимидан фарқ қилиб, кўпроқ АҚШ анъанасига яқинлашганини кўрсатади. Чет тиллар таълимида эса, ҳукумат ўз олдида қўйган мақсад билан амалдаги ўқитиш тизими ҳали-ҳануз фарқли бўлиб келмоқда ва япон аҳолисининг инглиз тилидаги коммуникатив қобилияти биров суст бўлса-да, ривожланишда давом этяпти. Ва ниҳоят, биология ва табиий фанлар соҳаси ривожланган мамлакатлар (АҚШ, Европа) каби назария ва амалиёт уйғунлигига асосланган бўлиб, асосий эътибор таълимдан кейинги ишлаб чиқариш соҳалари учун етук кадрлар тайёрлашга қаратилган.

Академик эркинлик, илмий тадқиқот ва моддий таъминот масаласида эса япон университетларининг профессор-ўқитувчилари яхши таъминлангани, алоҳида илмий хоналар ажратилгани натижалар самарадорлигига жиддий таъсир қилганини кўрсатади.

Эркин ҚЎРҒОНОВ,

неуробиолог, Киото технология институтини assistant профессори, PhD (физиология/неуробиология)

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Higher Education in Japan, Annual Reports from Higher Education Bureau within the Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT) 2008, 2014, 2018.
2. Yuko Goto Butler, The Implementation of Communicative and Task-Based Language Teaching in the Asia-Pacific Region, Cambridge University Press, 2011.
3. Hosoki, Y. (2011). English Language Education in Japan: Transitions and Challenges (I). Kyushu International University Academic Journal Collection, 6(1), 199–215.
4. Hiroshi Oda, Japanese Law, 4th edition, Oxford, 2021.
5. National center for University Entrance Examination, www.dnc.ac.jp/center/index.html.
6. Kyoto Institute of Technology, Student Program Guidebook, (2017 edition) Kyoto, Japan.

Мансур ЭШОВ,

Тошкент давлат иқтисодиёт университети Ўқув ишлари бўйича проректори, иқтисод фанлари доктори, профессор

Мансурбек СУЛТОНОВ,

Тошкент давлат иқтисодиёт университети Академик фаолият ва регистратор бошқармаси бошлиғи, доцент, PhD

КРЕДИТ-МОДУЛЬ ТИЗИМИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрда “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ҳамда “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорларининг қабул қилиниши олий таълим тизимининг янги сифат босқичига ўтишини бошлаб берди ва кадрлар тайёрлаш борасида янги саҳифа очилди [1,2]. Бу ўзгаришлар, ўз навбатида, олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимида тўлиқ ўтишни таъминлашга ҳам имконият яратади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Тараққий этган мамлакатлар тажрибасида кредит-модуль тизими бўйича кўплаб илмий ва амалий тадқиқотлар ўтказилган бўлиб, мазкур тизимнинг турли андозалари кенг тарқалган. Масалан, Америка Қўшма Штатларининг кредит тизими (USCS) [3], Европа мамлакатларининг кредит тизими (ECTS) [4], Осиё — Тинч океани мамлакатларининг кредит тизими (UCTS) [5], Буюк Британиянинг кредит тизими (CATS) [6].

Мамлакатимиз олий таълим муассасаларида ҳам кредит-модуль тизimini татбиқ этиш борасида дастлабки фундаментал қадамлар ташланди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизimini 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ҳамда 2020 йил 2 мартдаги “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да

амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Фармонлари қабул қилинди. Уларда белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш мақсадида, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги қарори билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида”ги Низом асосида мамлакатимиз таълим тизимида кредит-модуль тизимини жорий этишнинг норматив-ҳуқуқий ва услубий пойдевори шакллантирилди [7,8,9].

Ўзбекистондаги давлат олий таълим муассасалари 2020-2021 ўқув йилидан бошлаб босқичма-босқич таълимнинг кредит-модуль тизимига ўта бошлади. Ўтган вақт давомида бу борада Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан олий таълим муассасаларига етарли меъёрий-услубий кўрсатма берилди.

Шунга қарамай, кўплаб олий таълим муассасалари кредит-модуль тизими моҳиятини ҳалигача етарли даражада тушуниб етмаяпти. Қуйида ўрганиш ва тажрибалар асосида тизимда ечимини кутаётган бир нечта муаммолар ҳақида мулоҳаза юритамиз.

Олий таълим муассасалари ўқув режаларидаги фанлар таркиби кредит-модуль тизими талабларига мос келмайди

Жорий ўқув йилида барча олий таълим муассасалари кредит-модуль тизимига ўтган бўлса-да, айрим олий таълим муассасаларининг ўқув режаларидаги модуль ва фанлар мазкур тизимга мос эмас. Улар эски ўқув режаларидаги мавжуд бўлган фанларни ҳеч қандай таҳлилларсиз, шундайлигича янги кредит-модуль тизими ўқув режасига кўчириб қўйган. Кредит-модуль тизимига ўтиш деб, мавжуд фанларга кредитлар тақсимлаш билан чекланган. Бошқача айтганда,

кредит-модуль ўқув режаси тайёрланаётганда, унга киритилган ҳар бир фаннинг талабаларнинг соҳа бўйича мутахассис бўлиб етишишидаги роли ва аҳамияти, ўша мутахассисликларга бўлган соҳавий талаблар умуман ёки етарли даражада таҳлил қилинмаган. Бундай олий таълим муассасаларини кредит-модуль тизимига том маънода ўтди, фаолиятини шу янги тизимда олиб борапти, деб бўлмайди.

Олий таълим муассасалари ўзларининг ўқув режаларини тайёрлашда тан олинган хорижий рейтингларнинг ТОП-500 талигига кирган университетлар тегишли ўқув режаларини ўрганган ҳолда ишлаб чиқиши, ўқув режаларининг пишиқ ва пухта бўлишига хизмат қилади. Яъни, олий таълим муассасалари ўқув режаларини нуфузли хорижий университетлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, кредит-модуль тизимига мос равишда оптималлаштириш мақсадга мувофиқ.

Фан силлабусларини такомиллаштириш шарт

Фан силлабусини ишлаб чиқиш ва уни талабаларга тақдим этиш кредит-модуль тизимининг асосий талабларидан биридир. Бундан ташқари, силлабус таълим жараёнига шаффофлик олиб киради. Жумладан, унда фан ҳақидаги асосий маълумотлар, фаннинг қисқача таснифи, мақсади, кўзланган натижалар, фаннинг объекти, ўқитиш ва ўрганиш усуллари, мавзулар рўйхати, талабалар билимини баҳолаш усули, вақти ва уларнинг мезонлари, асосий ва қўшимча адабиётлар рўйхати каби маълумотларни қамраб олиши лозим. Лекин, амалда аксарият модуллар бўйича яратилган силлабуслар таркибий қисмлари ва ундаги маълумотлар силлабусга қўйилган ушбу умумий талабларга жавоб бермайди. Хусусан, силлабусда келтирилган адабиётлар рўйхати дарсда фойдаланилмайдиган адабиётлар билан кўр-кўрона тўлдирилган. Аксарият ҳолларда ўқитувчи ушбу адабиётларнинг барчасидан фойдаланмайди, уларнинг аксарияти ўқитувчининг ўзида ҳам йўқ.

Яъни ўқитувчи ўзида йўқ, ўзи ўқимаган адабиётни худди талабадан ўқишни талаб этаётгандек намоён бўлади.

Қолаверса, кўп ҳолларда адабиётлар рўйхати асосий ва қўшимча адабиётларга ажратилмаган. Натижада, талаба фан учун айнан қайси адабиётдан фойдаланиши, уларни қаердан топиш мумкинлигини, ҳар бир дарс учун айнан қайси адабиётни ўқиши кераклигини билмайди. Бу дегани, талаба дарсга тайёргарликсиз келади. Бунинг сабаби, асосан, силлабусдаги ноаниқликдир. Бундан ташқари, айрим ҳолларда дарсда ўтилатган мавзулар силлабусда кўрсатилган фан мақсади ва таълим натижаларига мос келмайди, талабаларнинг билимини баҳолаш тартиби, вақти ва мезонлари аниқ кўрсатилмаган. Натижада, талаба айнан қандай мезонлар асосида баҳоланишини билмайди. Топшириқлар ва назорат ишларининг вақти кўрсатилмагани туфайли талаба семестр давомида вақтини аниқ режалаштира олмайди. Буларнинг барчаси талабанинг фанни мукамал ўзлаштиришига салбий таъсир ўтказади.

Силлабус, таъбир жоиз бўлса, ҳар бир фаннинг “паспорти” эканлигини, у таълим жараёнига шаффофлик олиб киришини ҳисобга олган ҳолда, унда қуйидаги зарурий элементлар бўлиши тавсия этилади. Жумладан:

1 — фан ҳақида маълумот (фан коди, фан учун ажратилган кредитлар миқдори, қайси семестрда ўқитилиши, пререквизит ёки кореквизитлар);

2 — фан ўқитувчиси ҳақида маълумот (исм-шарифи, илмий унвони, контакт маълумотлари, офиси жойлашган хона рақами, талабаларни қабул қилиш вақти);

3 — талабалар билимини баҳолаш усуллари, мезонлари, аниқ ёки тахминий вақти кўрсатилиши керак;

4 — фаннинг қисқача таснифи, мақсади, кутилатган натижалар, таълим бериш усуллари (методикаси), мавзулар рўйхати, ҳар бир дарс учун талаба ўқиши керак бўлган материаллар номи ва бетлари;

5 — асосий ва қўшимча адабиётлар рўйхати алоҳида ҳолда (бунда фақат фан давомида аниқ фойдаланиладиган адабиётлар бўлиши керак. Асосий адабиётлар сонини 1-2 тадан оширмаган маъқул).

Кредит-модуль тизимида талабаларнинг мустақил таълими

Кредит-модуль тизимида талабанинг аудиториядан ташқари, мустақил таълимига алоҳида эътибор берилди. Амалда талабанинг муайян модуль бўйича ўқиш юкламасининг 40 фоизи аудиторияда, 60 фоизи мустақил таълимни ташкил этади. Эски ўқув режаларига нисбатан олганда, жами аудитория соатлари 56 фоизга камайган, талабанинг мустақил таълимига ажратилган вақти 47 фоизга ортган. Бундан ташқари, кредит-модуль тизимида ўтиш ўқув режасидаги жами ўқув юкламасини 24 фоизга камайишига олиб келади. Шундай экан, кредит-модуль тизимида, аудитория ўқув юкламаси қисқариши сабабли энди талабада мустақил таълим, адабиётлар ўқиш учун кўпроқ имконият пайдо бўлади. Бу, ўз навбатида, энди талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиши, мустақил таълим учун шароитлар (масалан, кутубхоналарни яратиш, кенгайтириш, талабалар

учун ўқиш заллари ташкил этиш) яратиш заруратини келтириб чиқаради.

Қолаверса, ҳозирда талабанинг аудиториядан ташқари мустақил таълими деганда, кўп профессор-ўқитувчиларимиз фақат талабага реферат, тақдимот, мавзулар бўйича маълумот тайёрлашни тушунмоқда. Аслида, талабанинг мустақил таълими — бу талаба аудитория дарслари оралиғидаги вақт мобайнида ушбу фан бўйича, хусусан, келгуси дарс бўйича ўқиши, тайёргарлик кўриши учун йўналтирилган вақтдир. Ёки ўқитувчи томонидан аудиториядаги контакт соатда улгурмай қолган таянч тушунча (янги билим) ларни мустақил ўзлаштириши. Амалиётда эса кўп профессор-ўқитувчиларимиз талабанинг мустақил соатларини қандай ўтказишни ўзларига ташлаб қўйган, ҳар бир дарс оралиғидаги мустақил таълим вақтидан айнан қандай фойдаланиш кераклиги бўйича йўналиш ёки кўрсатма бермайди. Ҳатто, фан силлабусларида ҳам талаба дарслар оралиғида дарсликнинг айнан қайси қисмларини ўқиши, қандай ишлар амалга ошириши тўғрисида

кўрсатма берилмаган. Бу тушунмовчилик талабалар фанлар бўйича мустақил соатларини мақсадсиз ёки билим олишдан бошқа ишларга сарфлашига сабаб бўлмоқда. Чунки ўқитувчининг ёрдами ва кўрсатмаларисиз талабалар ўз мустақил соатларидан самарали фойдалана олмайди.

Олий таълим муассасалари талабаларнинг мустақил таълимини амалга оширишлари учун шароитлар яратишга ҳаракат қилиши лозим. Кутубхоналарни кенгайтириш, уларни замонавий, хорижий ва маҳаллий илмий китоблар билан бойитиш, талабалар учун умумий ўқиш ҳамда ишлаш заллари ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Олий таълим муассасаси ахборот-ресурс марказлари ташкил этиш, кутубхоналарни жаҳон илмий маълумотлар ва китоблар электрон базаларига улаш керак.

Шу билан бирга, кутубхоналаримизни имкон қадар хорижий кутубхоналар андозаси асосида қайта реконструкция қилиш лозим. Ахборот-ресурс маркази замонавий хорижий ва маҳаллий адабиётлар билан бойитилиши мақсадга мувофиқ. Профессор-ўқитувчилар талабаларнинг мустақил соатларини ташкил этиш бўйича масъулиятларини кучайтиришга эришиш ва улар бу вазифани маълум маънода ўз зиммаларига олиши шарт. Бунда улар ўз силлабусларида талабаларга ҳар бир дарс бўйича мустақил соатларини қандай ўтказиши бўйича кўрсатмалар бериши, ўқиш ва тайёргарлик учун аниқ материалларни тавсия этиши ва талабалар мустақил вақтини шу мақсадларда фойдаланаётганлигини мунтазам текшириб бориши мақсадга мувофиқ.

Профессор-ўқитувчи бунга дарс жараёнида тавсия этилган материаллар бўйича саволлар бериш, масалалар ишлатиш, муҳокамалар қилиш йўли билан эришиши мумкин.

Барча олий таълим муассасалари катта сифимли замонавий аудиторияларга эга бўлиши мақсадга мувофиқ. Қамровнинг кескин ошиб бориши тенденцияси маълум бир муддатдан сўнг олий таълим муассасаларида бино ва аудиториялар, салоҳиятли ўқитувчилар етишмовчилигига ва бунинг натижасида таълим сифатининг тушиб кетишига, талабаларнинг таълим жараёнидан қоникмасликларига олиб келади. Кўпгина олий таълим муассасалари аудиториялар етишмаслиги туфайли дарсларни онлайн ёки бир неча сменада ташкил этишга мажбур бўлмоқда.

Хориж тажрибасига асосан шунини айтиш мумкинки, кредит-модуль тизимида фаолият юритаётган олий таълим муассасаларида фанларнинг маъруза дарсларида иштирок этадиган талабалар сонига кескин чекловлар қўйилмаган. Бундай дарслар 100-500 нафар талабага мўлжалланган залларда амалга оширилиши мумкин. Хорижий университетларда кредит-модуль тизимида олиб борилаётган фанлар турдош йўналишларда умумкасбий фанларни йирик гуруҳларда ва 100-500 нафар талабага мўлжалланган аудиторияларда салоҳиятли профессор-ўқитувчилар томонидан олиб борилади.

Ҳозирда аксарият олий таълим муассасаларида бундай аудиториялар мавжуд эмас. Бу эса, штатларнинг ва профессор-ўқитувчиларнинг юкламалари ортишига олиб келади. Қолаверса, амалдаги вақт меъёрларида ҳар бир дарс учун талабалар сонига қўйилган айрим чекловлар маъруза дарсларида талабалар сонини оширишга тўсқинлик қилмоқда. Олий таълим муассасаларида рақамлаштириш ва дарсларни ташкил этиш ҳамда бошқаришда инфорацион технология ва Интернет имкониятларидан фойдаланиш бўйича қилинаётган ишлар талаб даражасида эмас.

Хорижда ҳар бир университетнинг виртуал, онлайн платформаси мавжуд ва таълим тизимини бошқариш, профессор ҳамда талаба ўртасидаги алоқа шу онлайн тизим орқали ташкил этилган. Бу таълим тизимини мобиллашувига хизмат қилади.

Бундан ташқари, амалдаги вақт меъёрларида маъруза дарсларида қатнашувчи талабалар сонига нисбатан қўйилган чекловларни кўриб чиқиш ва уларни юмшатиш зарур. Шунингдек, аудиторияларнинг сифимидан келиб чиқиб, маъруза машғулоти учун шароитлар яратилиши зарур. Бундай катта сифимли аудиторияларда барча талабалар, шу фан бўйича энг муносиб профессор-ўқитувчининг маърузаларини тинглашга муваффақ бўлади.

Тажрибали профессор-ўқитувчига катта сифимли аудиторияда дарс берганини ҳисобга олган ҳолда, ойлик маошига қўшимча устама ҳақ белгиланиши мумкин. Бундан ташқари, унга бир нечта ёрдамчи “teaching assistant”ни ҳам бириктириш мақсадга мувофиқ.

**Регистратор офисини, яъни
университетда ишларни “ягона дарча”
усулида ташкил этиш ва талабалар
учун хизмат қилишнинг айрим
йўналишларини ягона тизимга
ўтказиш керак**

Ҳозирда аксарият маҳаллий олий таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш ва талабаларнинг мурожаатлари билан ишлаш масалалари олий таълим муассасасининг бир нечта ички тузилмалари томонидан алоҳида амалга оширилади. Масалан, талабага ўқиши тўғрисида маълумотнома керак бўлса, у одатда деканат эшиги тагида сарғайиб туришига тўғри келади. Ўқув шартнома тўлови масаласи бўйича саволлар юзасидан эса одатда олий таълим муассасасининг маркетинг ёки молия бўлимига югуради.

Университетнинг талабалар билан муносабатларини бу каби “фрагментлашган” тарзда ташкил этилганлиги кўп ҳолатларда сарсонгарчилик ва ўзбошимчалик, таниш-билишчилик ҳамда коррупцияга ҳам йўл очмоқда.

Аслида, буларнинг барчаси талабаларга тезкор тарзда, ҳеч қандай миннатсиз ва таниш-билишсиз кўрсатилиши керак бўлган хизмат турлари ҳисобланади. Кредит-модуль тизимида ўтиш эса вазиятни янада мураккаблаштиради. Чунки, эндиликда талаба ҳар ўқув йили ва семестр бошида ўз ўқув дастурини шакллантиради. Талабалар танлов фанларига рўйхатдан ўтиши ёки уларни ўзгартиришни асосан онлайн тарзда амалга оширса-да, онлайн маълумотларни қайд этиш, уларни мувофиқлаштириб турувчи тузилмага эҳтиёж туғилади. Бундан ташқари, талаба муайян фан бўйича имтиҳондан йиқилиб, имтиҳонни қайта топшириши ёки фанни қайта ўқишига тўғри келса, бундай мурожаатлар кимга, қай тарзда берилади, деган саволлар туғилади. Ва ниҳоят, талаба муайян фандан олган баҳосидан норози бўлиб, апелляция ҳукуқини амалга оширмоқчи бўлса, бундай мурожаатларни қабул қилиш, қайд этиш ва йўналтирувчи тузилмага зарурат туғилади.

Ривожланган давлатлар университетлари амалиётида бу каби хизматларнинг аксарияти “Registrar’s office” томонидан амалга оширилади. “Registrar’s office” университетдаги ўзига хос бўлинма ҳисобланиб, у университет талабаларини ўқишга қабул қилинган кундан бошлаб ўқишни битиргунга қадар уларга ўқиш жараёни билан боғлиқ барча маъмурий масалаларда тўғридан-тўғри хизмат кўрсатувчи марказлашган маъмурий тузилмадир. Айрим олий таълим ташкилотларида ушбу тузилмани “талабалар хизмати” (student services), “талабалар хизмати нуқтаси” (student service point) деб ҳам аташади.

Таълимнинг кредит-модуль тизимини регистрар офиссиз тасаввур қилиб бўлмайди. Регистрар офисни бошқача қилиб айтганда, олий таълим ташкилотининг “ягона дарчаси” дейиш мумкин. Бу тизим талабаларга ўқиш тўғрисида маълумот тақдим этишдан тортиб, контракт тўловини қабул қилиш, уларга диплом иловасини бериш, қайта имтиҳонларини ташкил этиш, танлов фанларига регистрация қилиш, уларнинг муайян фан бўйича баҳосидан норозилигини қайд этиш масалаларигача тезкорлик билан ҳал қилишни зиммасига олади ва жараёнларни тезкор, автоматлашган тизим орқали амалга оширади. Буларнинг барчаси маълум маънода марказлашган, инсон аралашувини камайтирган ҳолда маълумотлар базаси орқали ташкиллаштирилади.

Хулоса

Олий таълим тизимидаги барча ташкилотларни таълимнинг кредит-модуль шаклига тўлиқ ўтказиш бугунги куннинг устувор вазифаларидан биридир. Мазкур ишларни амалга оширишда хорижий тажрибалар ўрганилиши, самарали усуллар амалиётда қўлланилиши керак. Айниқса, ҳар бир олий таълим муассасаси ўзида мавжуд таълим йўналишлари ва мутахассисликлари бўйича хорижий олий таълим муассасалари тажрибалари асосида янги ўқув режалари ва силлабусларини ишлаб чиқиши керак. Шу билан бирга, талабаларнинг мустақил таълимни тўғри ташкиллаштириш учун олий таълим муассасалари ўз моддий-техник базасини яхшилаши, замонавий ахборот-ресурс марказлари, ўқув ва илмий лабораторияларини яратиш, дарс бериш сифатини ошириш ва замонавий адабиётлар билан таъминлаш зарур. Хусусан, чет элдаги нуфузли олий таълим муассасаларида таҳсил олган ва дарс бераётган педагог кадрларни жалб қилиш самарали ёндашувнинг дебочасидир. Бундан ташқари, талабалар билан ишлаш тамойилларини тубдан ўзгартириш вақти келди. Уларга хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш ва ортқча оворагарчиликлардан халос қилиш мақсадида олий таълим муассасаларида регистратор офислари фаолиятини ташкил қилиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-60-сон Қарори. <http://www.lex.uz>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-61-сон Қарори. <http://www.lex.uz>.
3. Бадарч Д. Высшее образование США. НИИВО, 2001; Pennsylvania State University. Baccalaureate Degree Programs Bulletin. 2000-2001. <http://www.europa.eu.int/comm/education>.
4. ECTS users' guide 2015, Publications Office, 2017, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/87592>.
5. UCTS Users' Guide; доклад Ассоциации университетов и колледжей Канады (AUCC) <http://www.umap.org/pdf/umapbook.pdf>.
6. “SEEC - Credit System”. Seec-office.org.uk.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиклаш тўғрисида” ПФ-5847-сон Фармони. <http://www.lex.uz>.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5953-сон Фармони. <http://www.lex.uz>.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон қарори билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида”ги Низом.

ТАДҚИҚОТ

Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази амалдаги таълим йўналишлари, ўқув режа ва фан дастурлари учун ишлаб чиқилган дунё рейтингда ТОП-500 таликка кирган хорижий университетлар ўқув режа ва силлабусларига қиёслаган ҳолда ўрганиш ҳамда унинг натижалари бўйича тегишли таклифлар тайёрлаш юзасидан тадқиқот ўтказди.

Тадқиқотда тажриба учун республикада фаолият кўрсатаётган 10 та билим юрти ҳамда 26 та таълим соҳасидан 5 таси танлаб олинди: иқтисодиёт, тиббиёт, педагогика, техника ва қишлоқ хўжалиги.

Мазкур таълим соҳалари бўйича таянч олий таълим муассасаларининг (Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Тошкент тиббиёт академияси, Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти, Тошкент давлат техника университети, Тошкент давлат аграр университети) ҳар биридан хорижда ўқиган, илмий тадқиқот олиб борган 4 нафардан профессор-ўқитувчилар эксперт сифатида жалб қилинди.

Ҳар бир таълим соҳасининг асосини ташкил этадиган 3 тадан бакалаврият таълим йўналишлари танлаб олинди.

Таълим соҳалари таҳлили бўйича таянч олий таълим муассасалари томонидан хорижий давлатларнинг танланган таълим йўналишларида кадр тайёрлайдиган ва халқаро рейтинги юқори ТОП-500 таликда бўлган 40 дан ортиқ университетнинг ўқув режалари ва фан силлабус (таълим дастур) лари таҳлил қилинди.

Таҳлил давомида эришилган натижалар асосида танлаб олинган 15 та таълим йўналишидан 7 тасининг номи хорижнинг нуфузли университетларидаги таълим йўналишларидан келиб чиққан ҳолда ўзгартирилиши лозимлиги аниқланди.

Хорижий университетлар ва бу ўқув режалари таҳлили таълим соҳалари бўйича ёндашувларда муайян фарқланишлар мавжудлигини кўрсатди.

Хусусан:

иктисодиёт соҳасида математик аппарат юқори даражада қўйилган, иқтисодиётнинг микро ва макро, эконометрия ва молиявий таҳлилга асослангани, талабаларда мустақил илмий тадқиқот ишларини олиб бориш бўйича кўникмаларни дастлабки курслардаёқ шакллантирилиши, иқтисодий масалаларни ечишда R ва Python дастурларидан фойдаланиш даражаси юқорилигини кўрсатди;

тиббиёт соҳасида ижтимоий фанлар инobatга олинмагани, тиллар кесимида турли ёндашувлар мавжудлиги, давлатнинг ривожланиш даражаси, ҳозирда ва келажакда трендда бўлган соҳаларга, шунингдек, клиник фикрлаш ва таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиришга йўналтирилгани, мустақил таълим жараёнига алоҳида эътибор қаратилиб, қайта алоқа жараёнининг мавжудлиги кузатилади;

педагогика соҳасида Ўзбекистон тарихи, фалсафа фанларининг мажбурий фанлардан танлов фанларига ўтказилишига, жисмоний тарбия фанининг ўқув дастуридан чиқариб ташланишига, мактаб ўқувчиларининг фан олимпиадалари ва турли танловларга, шу-

нингдек, халқаро баҳолашда (PISA, PIRLS) иштирок этишга тайёрлашга бўлган эҳтиёж математик мантиқ, математик лингвистика ва математик саводхонлик фанларининг ўқув режага киритилишига асос бўлди;

техника соҳасида фанлар сонини қисқартириш уларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, унификациялаш ва кредитлар миқдорини ошириш асосида амалга оширилди;

қишлоқ хўжалиги соҳасида ўқув режаларда фундаментал фанлар салмоғи юқорилиги, талаба кўпроқ мустақил ишлашга йўналтирилгани, уларнинг етук ва салоҳиятли кадр бўлиб етишишида замонавий технологияларни чуқур ўрганишга хизмат қилувчи методикаларнинг қўлланилгани кузатилди.

Ўқув режаларининг аналитик таҳлили динамикаси: таклиф этилаётган ўқув режаларида аудитория ва мустақил таълим соатлари ҳажмининг тақсимоотида ўзгаришлар мавжуд. Умумий 7200 соат юklamанинг 2664 соати ёки 37 фоизи аудитория соати; 4536 соати ёки 63 фоизи мустақил таълим учун ажратилган. Амалдаги ўқув режаларда бу нисбат 42 фоиз (3020 соат)га 58 фоиз (4180 соат)ни ташкил этади.

Юқоридаги таҳлиллар асосида таклиф этилаётган ўқув режаларида таълим соҳалари ва йўналишларининг ўзига хослигидан келиб чиқиб, мажбурий фанлар учун 132 (55 фоиз)дан 170 (71 фоиз)гача бўлган кредит миқдорини ажратиш лозимлиги белгиланди.

Таҳлил этилаётган 15 та таълим йўналишларининг ўқув режаларидаги мажбурий фанлар сони амалда 23 тадан 38 тагача бўлган. Қиёсий таҳлил асосида таклиф этилаётган ўқув режаларига кўра, 14 тадан 27 тага (тиббиёт соҳасида 77 тадан 62 тага (ўқиш муддати: 6 йил) қисқармоқда.

Танлов фанлари эса амалда 5 тадан 13 тагача бўлган. Янги лойиҳага кўра, уларнинг сони 9 тадан 16 тага оширилди, шунингдек, янги ном ва мазмунда киритилган фанлар сони 70 тадан ортди.

Хорижда таҳсил олган, ҳимоя қилган ва хориж тажрибасига эга етук профессор-ўқитувчилардан иборат экспертлар гуруҳлари жалб қилинди

5 та

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

5 ТА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИНИНГ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Тадқиқотлар учун 5 та таълим соҳасининг асосини ташкил этадиган 3 тадан бакалавриат таълим йўналиши танлаб олинди

Тошкент давлат аграр университети

15 та

Дунёнинг ТОП-500 талигидаги нуфузли университетларнинг ўқув режа ва фан дастурлари ўрганиб чиқилди

Тошкент тиббиёт академияси

40 та

7 та

HARVARD UNIVERSITY

University of Bremen

University of East London

University of Reading

WAGENINGEN UNIVERSITY & RESEARCH

Дунёнинг ТОП-500 талигидаги нуфузли университетлари тажрибаси асосида таълим йўналишлари номини ўзгартириш бўйича янги лойиҳа ишлаб чиқилди

Халқаро рейтингга кирган
нуфузли университетлар
тажрибаси асосида академик
мобиллик дастурлари
такомиллаштирилди

Тошкент вилояти Чирчиқ
давлат педагогика институти

Танлов фанлари учун 48 (20 %) дан
90 (37,5 %) гача, курс иши учун 6 (2,5 %) дан
18 (7,5 %) гача, малакавий амалиёт учун
6 (2,5 %) дан 34 (14 %) гача ва якуний давлат
аттестацияси (битирув малака иши) учун
4 (1,6 %) дан 6 (2,5 %) гача бўлган **кредит
микдори** белгиланди.

20%

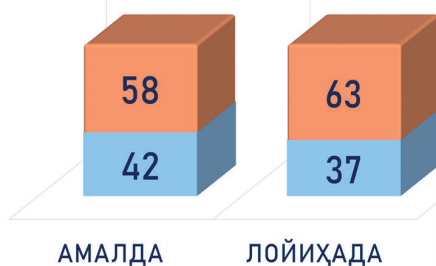

Тошкент давлат техника
университети

Ўқув режаларидаги ўзгаришлар

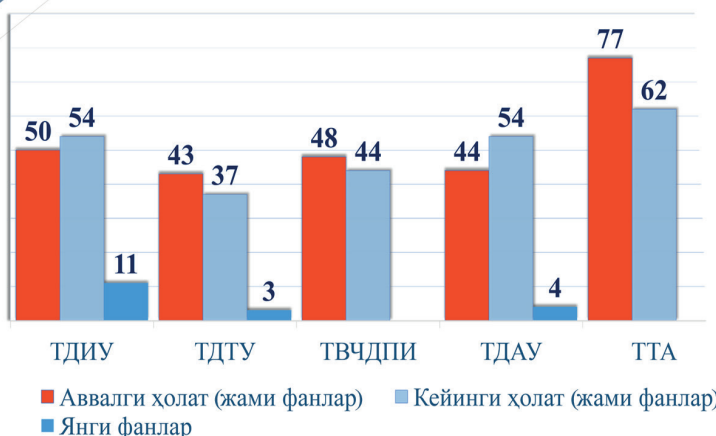
20%

■ аудитория соати ■ мустақил таълим соати

Ўқув режаларидаги
номутахассислик фанлари
қисқартирилди, танлов фанлари
миқдори кўпайтирилди ва
хориж тажрибаси асосида янги
фанлар киритилди

Мустақил таълим ва аудиторияга
ажратилган соат миқдорлари қайта
кўриб чиқилди

Силлабуслар таълим соҳаларининг ўзига хослигидан келиб чиқиб, экспертлар томонидан қуйидагилар таклиф этилди:

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти (ТВЧДПИ) экспертлари амалдаги фан дастурлари ўрнига нисбатан содда, тушунарли ва қулай, талабалар ва иш берувчилар учун муҳим маълумотларни ўз ичига олган фан силлабусларини яратиш, унинг шакли ва таркибий қисмларини такомиллаштириш бўйича Тошкент Вестминстер университети тажрибаси асосида янги силлабуснинг қуйидаги тузилмасини таклиф этди:

курснинг қисқача мазмуни (Summary of module content): модул (фан) нинг қисқача мазмуни баён қилинади.

Таълим натижалари: курс (модул)ни яқунлаган талабаларда қандай билим, кўникма ва малакалар бўлиши, шунингдек, қандай компетенцияларга эга бўлиши санаб ўтилади.

Ўқитиш ва ўрганиш усуллари: модулни ўқитиш, маъруза, амалий машғулоти ва семинар ташкил этилиши ҳамда лаборатория ишлари ва мустақил таълимни ўзлаштириш механизми ҳақида маълумот берилади.

Фан бўйича талабалар билимини баҳолаш мезонлари (Assessment rationale, Assessment criteria). Талабани аудиторияда ва мустақил таълимда қандай тартибда баҳолаш кераклиги кўрсатилади. Фаннинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб, баҳолаш мезон ва турлари бўйича умумий баллнинг қанча фоизи ажратилиши белгиланади. Кредит-модуль тизими талабанинг мустақил фаолиятига асосланади, шу сабабли, баҳолашда ўзлаштириш миқдорининг 50 фоизи мустақил таълимга ажратилади.

Тошкент давлат иқтисодиёт университети экспертлари томонидан нуфузли хорижий университетларнинг иқтисодиёт йўналиши бўйича фан силлабуси таҳлили асосида силлабуснинг янги андозаси таклиф этилмоқда: унга кўра силлабус фан тўғрисида маълумот (Course details); ўқитувчи тўғрисида маълумот (Responsible for subject/module); фан тавсифи (Overview);

фаннинг мақсади (Aims); таълим бериш натижалари (Learning outcomes); таълим бериш усуллари (Teaching and learning methods); фаннинг таркибий тузилиши (Course content); мустақил таълим ва мустақил ишлар (Independent study and independent work); адабиётлар (Recommended reading); талабалар билимини баҳолаш (Assessment methods); тақризчилар (Reviewers) каби таркибий қисмлардан иборат бўлади.

Тошкент давлат техника университети экспертлари томонидан Chungnam National University, University of Aberdeen, Istanbul Technical University ва Korea University олий таълим ташкилотларининг силлабуслари ўрганилиб, 6 қисмдан (амалда 9 қисм) иборат Chungnam National University силлабусини техника таълим соҳаси ўқув жараёнига жорий этиш таклифи берилган.

Амалдаги таълим йўналишлари, ўқув режа ва фан дастурлари ТОП-500 таликка кирган хорижий университетлари ўқув режа ва фан силлабусларига қиёсланган ҳолда қуйидаги муаммолар аниқланди:

1.

Таҳлилга жалб этилган маҳаллий ҳамда шу йўналишда фаолият олиб бораётган дунёнинг нуфузли университетларининг таълим йўналишлари, ўқув режа ва фан дастурларида жиддий фарқлар мавжудлиги. Амалдаги ўқув режаларида фанлар миқдори кескин фарқланиши, тақрорий фанлар улуши кўплиги кузатилди.

2.

Олий таълим ташкилотларида ўқув жараёни кредит-модуль тизимида ташкил этилиши амалдаги қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тўғридан-тўғри қўллашга тўсқинлик қилмоқда.

3.

Мустақил таълимни ташкил этишнинг методологик асоси йўқлиги профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг бу йўналишдаги фаолиятини ташкил этишда турлича ёндашувларни юзага келтирмоқда.

4.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришнинг мавсумийлиги, республика тупроқ-иқлим шароитлари, экологик муаммолар ва бошқа омиллар сабабли аграр таълим йўналишлари бўйича юқори халқаро рейтингга эга бўлган хорижий университетлар ўқув режалари билан тўлиқ уйғунлаштириш имконияти мавжуд эмас.

Таҳлил давомида аниқланган муаммоларни бартараф этиш, шунингдек, олий таълим ташкилотларида таълим жараёнини янада такомиллаштириш бўйича таклифлар:

биринчидан, тиббий кадр тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш учун аниқ чоралар зарур. Бунда Қозоғистоннинг қуйидаги тажрибасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ:

тиббий таълим тизими энг замонавий, юқори самарадорлик асосида ташкил этилган, дунё экспертлари томонидан юқори баҳоланаётган, хорижий талабаларни ўзига жалб этаётган Литванинг Вильнюс университети таълим йўналишлари, ўқув режалари, фан дастурлари Қозоғистон Республикасининг Асфандиёров номидаги тиббиёт университети томонидан халқаро келишув асосида тўлиқ харид қилинган. Университетда амалиётга жорий этилган ва у ижобий натижа берган;

иккинчидан, олий таълим ташкилотларида таълим жараёнини кредит-модуль тизими асосида ташкил этиш, таълим сифатини ошириш учун:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон қарори билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модуль тизимини жорий этиш тартиби тўғрисида”ги Низомга;

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 9 августдаги 19-2018-сон буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида талабалар

билимини назорат қилиш ва баҳолаш тизими тўғрисида”ги Низомга (Адлия вазирлигининг 3069-рўйхати), Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 10 сентябрдаги 20-2018-сон буйруғи билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаси профессор-ўқитувчилар таркибининг ўқув юкламаси ҳамда ўқув-услубий, илмий-тадқиқот ва “устоз-шогирд” ишларини белгилаш қоидалари”га (Адлия вазирлигининг 3076-рўйхати);

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 20 июндаги 393-сон қарори билан тасдиқланган “Олий таълим муассасалари талабалари ўқишини кўчириш, қайта тиклаш ва ўқишдан четлаштириш тартиби тўғрисида”ги Низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш зарур;

учинчидан, талабалар фанни сифатли ва тўлиқ ўзлаштиришлари учун мустақил таълимга ажратилган соатлар самарадорлигини ошириш, мустақил таълимни тартибга солиш механизминини ишлаб чиқиш, шунингдек, профессор-ўқитувчиларни ўқитаётган фани бўйича мустақил таълимни ташкил этиш кўникмасини шаклланишига ёрдам берадиган услубий йўриқнома ишлаб чиқиш зарур;

тўртинчидан, амалга оширилган таҳлил методикаси асосида республикадаги давлат олий таълим муассасалари ва уларнинг филиаллари бакалаврият таълим йўналишлари ҳамда магистратура мутахассисликларининг 2022/2023 ўқув йилига ўқув режа ва фан силлабусларини хорижий давлатларнинг ТОП-500 талигига кирган университетлари билан қиёсий таҳлили асосида тайёрлаш зарур.

**Олий таълимни ривожлантириш
тадқиқотлари ва илғор технологияларни
татбиқ этиш маркази**

ТАЪЛИМ СИФАТИГА ҲАММА БИРДЕК МАСЪУЛ

Баҳриддин ЗАРИПОВ,

Жаҳон физиологлар жамияти академиги,
Рим университети (Италия) фахрий профессори,
Буюк Британиянинг PETROMARUZ компанияси
директори маслаҳатчиси,
биология фанлари доктори, профессор

Сифат – ҳар қандай соҳа тақдирини белгилаб берувчи энг муҳим фактор. Таълимда сифатни таъминлаш эса инсоният олдидаги ниҳоятда муҳим вазифа. “Сифатли таълим — етук кадрлар — ривожланган давлат” — бир қарашда оддий кетма-кетлик, аммо унинг ҳаётий ҳаракати учун аниқ чора-тадбирлар ишлаб чиқирилиши, амалиётга беҳато татбиқ этилиши шарт. Боиси, бирон босқичда йўл қўйилган хато учун эртага катта товон тўланиши ҳеч гап эмас.

Хўш, Ўзбекистон олий таълимида сифат кўрсаткичлари бўйича эришилаётган натижалар мақташга арзигуликми? Аслида, сифатли таълимни ташкил этиш ва олиб боришнинг аниқ формуласи борми? Бу бўйича дунё таълим тизимида қандай тажрибалар шаклланган? Шу доирадаги масалалар юзасидан Жаҳон физиологлар жамияти академиги, Рим университети (Италия) фахрий профессори, Буюк Британиянинг PETROMARUZ компанияси директори маслаҳатчиси, биология фанлари доктори, профессор Баҳриддин ЗАРИПОВ билан суҳбатлашдик.

— Таълимнинг сифатли берилиши жамият тараққиётини кафолатлайди. Аммо, ҳамма йўналишда бирдек мукамалликни таъминлаш имконсиз. Айтинг-чи, таълимда сифат кўрсаткичини яхшилашни нимадан бошлаш керак?

— Қаердаки, таълим сифатли бўлса, ўша ерда ривожланиш, ўсиш бўлади. Менимча, педагог кадрларни тайёрлаш масаласига биринчи навбатда эътибор қаратиш керак. Чунки, педагоглар таълимнинг ҳар бир босқичида иштирок этади, улар олий таълимнинг ҳам таянч нуқтаси. Ёшларнинг ҳаётга бўлган муносабати, ўрганаётган соҳасига қизиқиши, иштиёқини уйғота оладиган, ривожлантирадиган мутахассис ҳам ўқитувчилардир.

Ўзбекистонда Учинчи Ренессанс авлодлари тарбияланаётган бугунги даврда бу масаланинг аҳамияти икки карра ошган. Эътибор қаратилса, Биринчи ва Иккинчи Ренессансда аجدодларимиз куюнчаклик билан интилган муҳим йўналиш ҳам айнан таълимда педагоглар билимининг сифати бўлган.

“ Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, Учинчи Ренессанс авлодлари янгича фикрлайдиган, етук салоҳиятга эга, илмли ёшлар бўлиши шарт. ”

Шунинг учун, ўзгариш, ислохот, аввало, мана шу авлодга сабоқ берувчи ўқитувчи-педагог кадрларни тайёрлаш тизимидан бошланиши керак. Бутун дунё сиёсатчи ва иқтисодчилари Сингапурни фуқаролари учун юксак турмуш даражасини қисқа давр ичида яратиб берган муваффақиятли давлат сифатида эътироф этишади. Мамлакатнинг XX асрдаги етук бошқарувчиси, сиёсий арбоб ва “Сингапур мўъжизаси” муаллифи Ли Куан Юн бу эътирофларга қуйидагича жавоб беради:

“ Мен Сингапурда мўъжиза яратмадим, фақатгина Ватаним олдидаги бурчимни бажардим, холос. Давлат бюджетини таълимга йўналтирдим. Муаллимни қуйи табақадан Сингапурдаги энг юқори мартабага кўтардим. Давлатдаги “мўъжиза”ларни қилган инсонлар муаллимлардир. Улар илм, ахлоқ, меҳнат ва ҳақиқатни севадиган, камтар авлодни етиштириб чиқарди. Бунинг учун улардан миннатдормиз! ”

— Хориж давлатларида кўп бўлгансиз, дунёнинг энг машҳур, хусусан, АҚШдаги Harvard университети талабаларига маърузалар ўқийсиз. У ердаги таълим сифати қайси мезонлар асосида ўлчанади?

— Хорижда таълим сифатининг асоси ишонч ва ростгўйликда. Таълим жараёнида биронта ёлғон йўқ. Талабанинг дарсларда иштироки, имтиҳонларни топшириши хоҳ анъанавий, хоҳ онлайн таълим шакли бўлсин, ҳеч бир жараёнда на талаба ва на педагог алдов ишлатмайди.

Вазиятдан чиқиш билимсизликни хаспўшлаш ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Талаба берилган вазифаларни бажармаганми, имтиҳон саволлари жавобини билмайдими очик тан олади, ўқитувчи эса унинг ўқиши, изланиши, ўз устида ишлаши учун имконият, яъни вақт беради. Ўқитувчининг бу ишончи талабага икки ҳисса масъулият юклайди. Америкада давлат ривожланиши, турмуш янада фаровон бўлиши учун талаба йигит-қизларга нималар қилиш кераклиги сингдирилади. Талабалар ҳам ўз давлати ривожига ҳисса қўшиши кераклигини ҳис қилади ва шунга интилади. Мамлакатда давлат таълим стандартлари, дарсга келди-кетди йўқламаси, ўзлаштириш кўрсаткичларидан ота-онани хабардор қилиш каби барча жараёнлар автоматлаштирилган тизим орқали амалга оширилади.

Билими йўқлар билимим бор, деб ўқитувчидан турли йўллар билан баҳо олишга ҳаракат қилмайди. Масалан, бир курсда ўқитиладиган 10 та фаннинг биттасидан, дейлик математика ёки астрономия фани бўйича имтиҳонни топшира олмаса, имтиҳонидан йиқилган фан бўйича талабларни бажармагунига қадар диплом берилмайди. Ҳатто икки-уч йиллаб фақат шу фан учун пул тўлаб ўқийдиганлар ҳам бор.

Бу тартиб ва талаб қатъий эканини англатади. Бундан ташқари, хориж олий таълим муассасаларида ёшларга мотивация бериш тизими тўғри йўлга қўйилган. Хусусан, Harvard университети талабаси биринчи курсда яхши ўқиб, фанларни аъло баҳоларга ўзлаштира, шартнома пулининг 10 минг АҚШ долларини (бир йиллик тўлов 50 минг АҚШ долларини ташкил қилади) университет ўз ҳисобидан қоплайди. Иккинчи курс якунида ҳам яхши натижа кўрсатса, яна шундай имтиёз тақдим қилинади. Ёзги таътил даврида талаба ижтимоий ҳимоя ва қаровга муҳтож бўлган ёши катта-нуроний, кексаларга ёрдам кўрсатса, инсонпарварлиги учун яна 10 минг АҚШ долларилек имтиёз берилади. Бундан ташқари, талабанинг жамоат ишларида фаоллиги, мусобақаларда эришган натижалари эвазига шартнома пулини камайтириш амалиёти қўлланилади.

Шу орқали талабаларнинг билими, илми, меҳри ҳамда жамият ҳаётидаги иштироки рағбатлантирилади. Бу эса, таълимнинг сифатли ўзлаштирилишига замин яратади.

—Ўзбекистондаги олий таълим сифатини қандай баҳолайсиз?

—Афсуски, бизда ўзининг фамилиясини тўғри ёза олмайдиганлар ҳам бор. Бу илм,

таълим жараёнининг баъзи босқичларида бўшлиқлар мавжудлигини, тизим тўғри йўлга қўйилмаганини кўрсатади. Кўп йиллар мобайнида таълимга етарлича эътибор қаратилмагани натижасида баъзи нарсаларни бой бердик. Масалан, биология факультетида аввал 25 нафар академик дарс берарди. Илмий кенгаш фаолият юритар, шароитлар етарли даражада эди. Ўрта бўғиндаги бошқарувчилар сабаб, бугун бундай шароитлар йўқ. Табиийки, шароитнинг етарли эмаслиги таълим сифатига ҳам таъсир қилади. Соҳага оид ўнлаб фармон, қарорлар қабул қилинмоқда, уларда сифатли таълим олиб боришнинг аниқ йўналиши белгиланяпти, механизми яратиляпти. Аммо, соҳада эскича фикрлайдиганлар ҳозирча бисёр. Уларнинг каромати, қўштирноқ ичидаги саъй-ҳаракати билан бугун, минг афсуски, савияси юқори бўлмаган ўқитувчилар ҳам пайдо бўлган. Бунга кўз юма олмаймиз. Айтинг-чи, шу даражадаги кадрлар дарс бераётган таълим тизимидан сифатни талаб қилиш мумкинми?

— Бугун таълим тизимида кўплаб ўзгаришлар, ислохотлар қилинмоқда. Аммо, очиғини айтиш керак, кадрлар салоҳияти меҳнат бозори талабларига ҳануз мос эмас. Бунинг асосий сабаби нимада?

— Ёшлар орасида илмли, салоҳиятлилари кўп. Мен шундай талабалар билан кўпроқ ишлашга, қобилиятини ривожлантиришга ҳаракат қиламан. Уларнинг бу даражага етиши сабабларини таҳлил қилганимда, ота-онаси фарзандининг таълимига алоҳида эътибор қаратаётгани гувоҳи бўлдим. Бироқ, бундай талабалар озчиликни ташкил қилади. Биз барча ёшларнинг юқори даражада билимли бўлиши учун ҳаракат қилишимиз керак.

Бунинг учун олий таълим муассасаларида ўзига берилган вазифани қоғоз, ҳисобот учун эмас, аниқ, асосли натижа учун ҳаракат қилишини таъминловчи тизим ишлаши керак.

Бир нечта университет ёки мактабдаги таълим сифатини таъминлабгина жамият тараққиётини кутиш мантиқсизлик. Ҳар бир олий таълим муассасаси, қўйингки, ҳар бир таълим маскани юқори таълим сифати учун жавобгар бўлиши шарт.

“

Таълим сифатига бефарқ бўлишга эса ҳеч биримизнинг ҳаққимиз йўқ. Мавжуд камчиликлар ечими борасида нафақат масъуллар, балки, ҳар бир фуқаро, ҳар бир қатлам бош қотириши лозим. Чунки, Ватан барчамизники, унинг келажагига ҳаммамиз бирдек жавобгармиз.

”

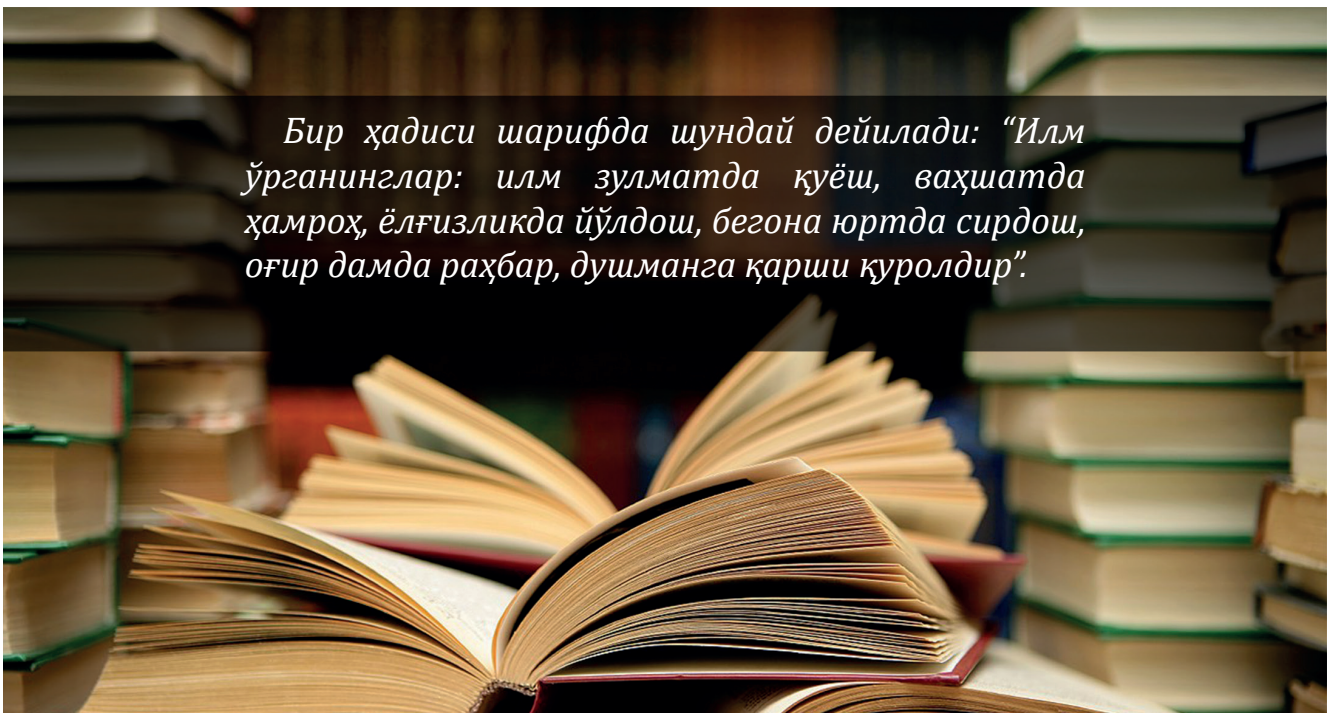

Суҳбат видеосини кўриш учун
QR кодни сканер қилинг!

EduJournal official

Таълим сифатини кафолатловчи яна бир синалган йўл, бу — китобхонлик. Давлат раҳбари бу масалага алоҳида эътибор қаратди, китобхонликни ошириш бўйича чора-тадбирлар ҳам белгиланди. Аммо, ишлар охиригача етиб бормаяпти. Мавжуд кутубхоналаримизда хизмат кўрсатиш сифати талаб даражасида эмас. Китоб, бу — маданият, маърифат, илм. Жамиятда инсоннинг бутун умр илм олиши учун барча шароитни яратиш бериш, маърифатли давлат сиёсатини юритиш, бола онгу шуурига гўдаклигиданоқ зиё олиб кириш ёрдамида ақл “машъала”ларини ёқиш орқали юксак марраларга эришиш мумкин. Бу жуда машаққатли, аммо шарафли йўл, узоқ вақт сарфланадиган вазифа, оғир меҳнат, тараққиёт шарт, замон талабидир.

Бир ҳадиси шарифда шундай дейилади: “Илм ўрганинглари: илм зулматда қуёш, ваҳшатда ҳамроҳ, ёлғизликда йўлдош, бегона юртда сирдош, оғир дамда раҳбар, душманга қарши қуролдир”.

Бундан ташқари, хориж таълимида ишлаб чиқариш ва фан ўзаро узвий боғланган. Ҳар бир соҳа ўз ихтисослиги бўйича ишлаб чиқариш ташкилотларига бириктирилган. Талабанинг амалиёт ўташ даври корхона томонидан қаттиқ назорат қилинади. Амалиёт ўталмаса, баҳо қўйилмайди, университетни битира олмайди. Амалиётни яхши ўтаган талаба учун эса ишлаб чиқариш корхонаси буюртма беради, иш ўрни таклиф қилади.

Ўзбекистонда ҳам айнан мана шу жараёнда масъулият ва жавобгарликни ошириш керак. Бизда талаба амалиёт жойига бордимиз, йўқми, шу саволга жавоб олинса бас. Баъзилари, ҳатто амалиёт ўташи керак бўлган жойга бормасдан ҳам қоғоз тўлдириб келади. Таассуфки, бугун диплом учун курашиш вақти ўтди, билим учун курашганларгина мақсадга етмоқда.

— Мазмунли ва фойдали суҳбат учун миннатдорлик билдирамиз.

**Садоқат МАХСУМОВА,
Садоқат САМАНДАРОВАлар суҳбатлашди.**

Мирзиёд МИРСАЙДОВ,

“Тошкент ирригация ва кишлок хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети Назарий ва қурилиш механикаси кафедраси мудир, техника фанлари доктори, профессор, ЎзРФА академиги

Тоҳиржон СУЛТОНОВ,

“Тошкент ирригация ва кишлок хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори, техника фанлари доктори, профессор

ДУНЁ УНИВЕРСИТЕТЛАРИ РЕЙТИНГИ:

ЎЗБЕК ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ВА ҚАЧОН УШБУ РЕЙТИНГЛАРДАН МУНОСИБ ЎРИН ЭГАЛЛАЙДИ?

КИРИШ

Олий таълим сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий жараёнлар билан тартибга солинадиган мураккаб жараёндир. У ўзида маданий анъаналар ва миллий хусусиятларни мужассам этади. Шунинг учун, ҳар бир мамлакатнинг таълим тизими, аввало, ўзи учун ноёб ва муҳимдир.

Бугун дунёда таълим сифати ва унинг қийматига бўлган қарашлар тубдан ўзгарди. Чунки яхши ўқиган, сифатли таълим олган, малака кўникмаларига эга бўлган ва замонавий фикрлайдиган битирувчиларга ҳар жойда талаб ва таклифлар ошиб бормокда.

Миллий рейтинг, халқаро рейтинг каби тушунчалар орқали дунёнинг барча университетлари таълим кўрсаткичларини оширишга, рақобат шароитида юқори натижаларга эришишга астойдил киришган.

Ўзбекистонда ҳам олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш мақсадида Президентимизнинг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги [1] Фармони қабул қилинди.

Унга мувофиқ, мамлакатимизда олий таълим тизимини жаҳон стандартлари асосида 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тасдиқланди ва қатор вазифалар белгилаб берилди. Улардан бири, республикада камида 10 та олий таълим муассасасини халқаро эътироф этилган ташкилотлар (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education ёки Academic Ranking of World Universities) рейтингининг биринчи 1000 та ўриндаги олий таълим муассасалари рўйхатига киритиш вазифасидир.

ДУНЁ УНИВЕРСИТЕТЛАРИ РЕЙТИНГИДАГИ ЕТАКЧИ ДАВЛАТЛАР

Quacquarelli Symonds World University Rankings — 2022 рейтинги бўйича ТОП-1000 таликнинг биринчи ўрнида АҚШ университетларининг 151 таси, иккинчи ўрнида Буюк Британиянинг 84 та, учинчи Хитойнинг 51 та, тўртинчи ўрнида Германиянинг 45 та ва бешинчи ўрнида Япониянинг 41 та университети турибди. Давлатлар кесимида мавжуд миллий мақомдаги университетлар сонидан келиб чиқиб ҳам, уларнинг ТОП-1000 таликка кирганини фоизлар ҳисобида таққослаш, ўринларга ажратиш мумкин [2].

Масалан:

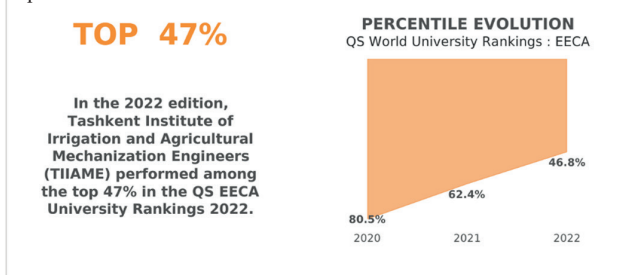
— биринчи ўринда Гонконг туради, 11 та миллий университетининг 7 таси (63,6 фоиз);

— иккинчи ўринда Италия, 99 та университетидан 36 таси (36,4 фоиз);

— учинчи ўринда Буюк Британия, 254 тадан 84 таси (33,1 фоиз) ТОП-1000 таликдан ўрин эгаллаган.

Кейинги ўринларда Швейцария (27 фоиз), Германия (13 фоиз), АҚШ (8,37 фоиз) миллий мақомдаги университетлари жой олган. Ушбу кўрсаткичларга Россия университетларининг фақат 2 фоизи ва Хитойнинг 7 фоиз университетлари кирган.

1-расм

2-расм

Rank	University	Overall Score
211-220	Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural... @Tashkent,Uzbekistan	
251-300	National University of Uzbekistan named after Mirz... @Tashkent,Uzbekistan	
351-400	Tashkent State Technical University named after... @Tashkent,Uzbekistan	
401-450	Samarkand State University @Samarkand,Uzbekistan	

2021 йилдаги ҳолат бўйича кўшни Қозоғистон Республикасининг 11 та университети Quacquarelli Symonds (QS) рейтинги бўйича ТОП-1000 таликдан жой эгаллаб, Марказий Осиёда етакчилик қилмоқда.

Юқоридаги таҳлилларга кўра, Марказий Осиё республикалари ичида Қозоғистон пешқадамликни эгаллаб турибди.

Шу ўринда, Ўзбекистон университет ва институтларининг мавқеи ва рейтинги қандай қилиб ва қачон оширилади, деган савол туғилади. Бу бутун таълим тизимидагиларни ўйлантиради.

Бизнинг фикримизча, ушбу вазифани амалга ошириш учун олий таълим муассасалари, энг аввало, дунё университетлари рейтингини аниқловчи ташкилотлар ва уларнинг баҳолаш мезонларини ўрганиб чиқиши зарур. Чунки, ҳар нарса ўз ўлчовига эга. Шунинг учун, қуйида аксарият университетлар иштирок этаётган учта: Quacquarelli Symonds (QS), Times Higher Education (THE), Academic Ranking of World Universities (ARWU) — Шанхай рейтинг компанияларининг баҳолаш мезонлари билан танишиб чиқишга ҳаракат қиламиз.

ДУНЁ УНИВЕРСИТЕТЛАРИ РЕЙТИНГИДА ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ДАСТЛАБКИ НАТИЖАЛАРИ ҚАНДАЙ?

2021 йилнинг декабрь ойида Quacquarelli Symonds Ltd (QS) халқаро рейтинг агентлиги “Ривожланаётган Европа ва Марказий Осиё давлатлари олий таълим муассасаларининг (QS World University Rankings: Emerging Europe and Central Asia (QS EECA))” 2022 йил рейтингини эълон қилди [2]. Унда “Ривожланаётган Европа ва Марказий Осиё давлатлари”нинг энг илғор 400 та университети рўйхати (худудий рейтинг) маълум қилинган.

Ўзбекистон тарихида биринчи бўлиб худудий рейтингга кирган “Тошкент ирригация ва кишлок хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети 2022 йилги рейтингда ўтган йилга нисбатан 60 поғона юкорилаб, 211-ўринда қайд этилди.

Миллий тадқиқот университетининг халқаро рейтинг кўрсаткичлари йилдан йилга ошиб бормоқда. Масалан, 2020 йилда 334-ўрин, 2021 йилда 271-ўрин ва 2022 йилнинг рейтинг натижаларига кўра, 211-ўринни қайд қилиб, Quacquarelli Symonds Ltd (QS) халқаро рейтинг агентлигининг энг илғор университетлари қаторидан жой олишга эришди.

Қувонарлиси, QSнинг минтақавий рейтингда қайд этилган Ўзбекистон ОТМлари сони 2022 йилда 4 тага етди. ТИҚХММИ Миллий тадқиқотлар университети қаторига Ўзбекистон Миллий университети 251-300, Тошкент давлат техника университети 351-400, Самарқанд давлат университети 401+ ўринда қайд этилди. Бу эса, янгиланаётган Ўзбекистоннинг олий таълим тизимидаги самарали фаолияти, таълимга бўлган муносабат юксалаётганидан дарак беради (1- ва 2-расмлар).

ДУНЁ УНИВЕРСИТЕТЛАРИ РЕЙТИНГЛАРИНИ БЕЛГИЛОВЧИ КОМПАНИЯЛАР

Дунёда таълим сифатини баҳоловчи кўплаб рейтинг тизимлари бўлиб, улар таълим, маданият, спорт, соғлиқни сақлаш соҳаларига қаратилган йиллик университетлар рейтингини эълон қилиб боради. Улардан Quacquarelli Symonds (QS), Times Higher Education (THE), Academic Ranking of World Universities (ARWU) — Шанхай рейтинг компаниялари ўзининг нуфузи билан дунёга машхур.

Times Higher Education (THE)

рейтинг ташкилоти дунё университетлари рейтингини аниқлашда асосан бешта соҳа бўйича кўрсаткичларни инобатга олади [4]:

- таълим (ўқув муҳити) – 30 фоиз;
- илмий тадқиқотлар (ҳажми, даромад ва репутация) – 30 фоиз;
- илмий тадқиқот ишларига иқтибослик – 30 фоиз;
- халқаро перспективалар (ходимлар, талабалар, илмий тадқиқот) – 7.5 фоиз;
- ишлаб чиқаришдан олинadиган даромадлар (тижоратлаштириш) – 2.5 фоиз.

QS ҳамда Times Higher Education (THE) рейтинг ташкилотлари илмий фаолиятга доир кўрсаткичларни баҳолашда Нидерландиянинг Elsevier компанияси билан ҳамкорлик қилиб, “Scopus.com”, “Scival.com” платформалари орқали университет номидан чоп этилган илмий мақолалар сонини, уларга келтирилган иқтибосликлар, илмий ҳамкорлик даражаларини аниқлайди, таҳлил қилади [5-7] (3-расм).

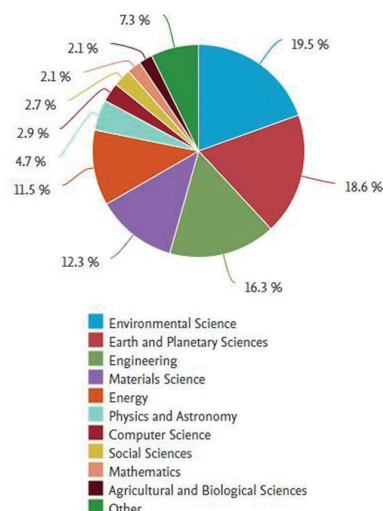

QS (Quacquarelli Symonds) компанияси таълим ва мутахассислик тармоғига йўналтирилган компания бўлиб, 1990 йилда Нунзио Куакверелли томонидан ташкил этилган. Компания қизиқишлари, мутахассислиги бўйича таҳсил олмоқчи бўлган инсонларга ўз йўналишларига мос келадиган университетларни танлаш учун хизмат қилади.

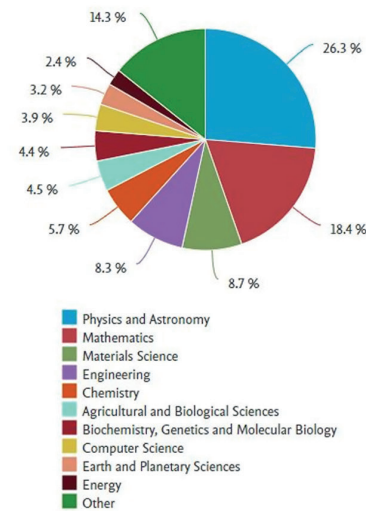
Компания ҳар йили дунё бўйича энг яхши университетлар рейтингини эълон қилади. Рейтингни (QS WUR) турли хил индикаторлар ёрдамида 100 фоизлик кўрсаткичда баҳолайди [3]:

- академик репутация (40 фоиз), университетнинг хорижий олимлар, тадқиқотчилар томонидан тан олинishi ёки компания томонидан юборилган сўровномада сиз ишлаётган университетнинг ижобий маънода белгиланишидир;
- иш берувчилар репутацияси (10 фоиз), университет битирувчиларига иш берувчи маҳаллий ва хорижий ташкилот вакилларининг ижобий тақризлари ҳисобланади;
- ўқитувчилар сонининг талабалар сонига нисбати (улуши) (20 фоиз);
- илмий ишларга келтирилган иқтибосликлар (“Scopus” базасидаги мақолалар бўйича) (20 фоиз);
- университетга жалб этилган хорижлик профессор-ўқитувчилар улуши (5 фоиз);
- хорижий талабалар улуши (5 фоиз).

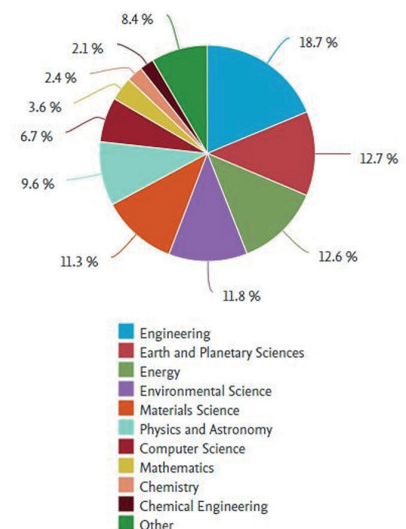
Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Tashkent State Technical University

3-расм. Фан соҳалари бўйича университетларда чоп этилган илмий ишларнинг улушлари (фоиз ҳисобида)

Шунинг учун ҳам, барча университетлар олимлари “Scopus” ёки “Web of sciences” илмий маълумотлар базасига кирувчи журналлар, конференциялар тўпламларида ўзларининг илмий ишларини нашр этиришга ҳаракат қилади.

Ҳозирги кунда бу журналлар ва конференциялар ҳам икки тоифага: пуллик ва бепул нашрларга ажралиб қолган. Пулга мақола чоп этувчи нашриётларнинг “иштаҳалари” сабаб, улар тез орада ўзларининг нуфузини тушириб

юбормокда ёки журнал саҳифаларида кўплаб фан тармоқларини қамраб олиши ҳисобига Elsevier компанияси томонидан ўтказилган мониторинг натижаларига кўра илмий маълумотлар базасидан чиқариб ташланиб, уларга “йиртқич” (хищник) журнал деб ном бермоқда. Мана шундай журналлар қармоғига 2020 йилда ўзбекистонлик олимларнинг 1740 та илмий мақоласи тушиб, чоп этилган мақолаларнинг 59,7 фоизини ташкил этган (1-жадвал).

1-жадвал. Scopus базасида индексация қилиниши тўхтатилган журналларда энг кўп мақолалар чоп этган мамлакатлар рейтинги (2020)

	Country	Articles and reviews in discontinued journals	Total articles and reviews	% of articles and reviews in discontinued journals
1	Uzbekistan	1740	2916	59.7%
2	Iraq	3643	14687	24.8%
3	Indonesia	5995	25601	23.4%
4	Philippines	550	4497	12.2%
5	Kazakhstan	444	4070	10.9%
6	Malaysia	2833	29527	9.6%
7	India	13383	155294	8.6%
8	Jordan	389	6096	6.4%
9	Bahrain	57	896	6.4%
10	Ukraine	700	12521	5.6%
11	Kyrgyzstan	20	413	4.8%
12	Afghanistan	11	268	4.1%
13	Viet Nam	576	15451	3.7%
14	Romania	443	11984	3.7%
15	Morocco	260	7196	3.6%
16	Oman	81	2278	3.6%
17	Papua New Guinea	6	217	2.8%
18	Peru	111	4288	2.6%
19	Palestine	28	1087	2.6%
20	Tajikistan	6	236	2.5%

© Kenessov, 2021

Охирги йилларда яна бир хавотирга солаётган нарса — бу миллий олий таълим тизимида Elsevier компаниясининг “Scopus” халқаро маълумотлар базасида олимларнинг *h* — индексларини сунъий равишда ошириш бўйича олиб бораётган тарғибот ишлари. Вақти келиб, бу масала ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатиши, шу билан бирга, давлатимизнинг илм-фандаги обрўсини тушириши мумкин. Бу муаммони мақбул ҳал этиш учун илмий ишлар натижаларини фақат конференция материалларида эмас, нуфузли илмий журналларда чоп қилиш, жумладан, юртимизда чиқадиган илмий журналларни ушбу “Scopus” базасига киритишга ташкилот раҳбарлари ва таҳририятлар астойдил ҳаракат қилиши керак.

Academic Ranking of World Universities (Шанхай рейтинги) 2003 йилда ташкил этилган бўлиб, у университетлар рейтингини олтита кўрсаткич бўйича баҳолайди. Унга кўра, университет битирувчилари, ходимларининг Нобель мукофоти ва тўрт йилда бир марта бериладиган “Филдс” медали соҳибларининг мавжудлиги, “Clarivate Analytics” томонидан аниқланган илмий ишларга юқори иқтибослик берилган тадқиқотчилар, “Nature and Science” илмий журналида чоп этилган ишлар сони, илмий ишларга келтирилган иқтибослар кўрсаткичлари бўйича баҳоланиб, ўртача 2000 та университет ушбу рейтингда иштирок этади. Улардан биринчи 1000 таси ўрин эгаллайди. Одатда ушбу рейтингда 80 фоиз балл илмий соҳага йўналтирилган [8].

Ўзбекистон олий таълим муассасалари ушбу рейтинглардан Quacquarelli Symonds (QS) ҳамда Times Higher Education (THE) ларда иштирок этиш имкониятига эга. Бунинг учун, рейтинг кўрсаткичлари бўйича олий таълим муассасасининг мақсадли “Йўл харитаси”ни ишлаб чиқиш, тегишли масъулларни белгилаш, “Йўл харитаси” бажарилишини мунтазам мониторинг қилиш талаб этилади.

Дунё университетлари рейтингининг биринчи 1000 талик ўрнидан жой олиш учун олий таълим муассасасининг мақсадли “Йўл харитаси”да қуйидагилар ўз аксини топиши мақсадга мувофиқ:

— юқори рейтингга эга хорижий университетлар тажрибаларини мунтазам ўрганиб бориш;

— рейтинг индикаторлари кўрсаткичларидан келиб чиқиб, олий таълим муассасасининг масъул проректорлари ўз йўналиши бўйича амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларни белгилаб олиши;

— рейтингда ҳар йили иштирок этиш учун рейтинг талаблари бўйича кўрсаткичлар маълумотларини жамлаш;

— QS вакилларига репутация сўровномасида иштирок этувчи академик репутация ҳамда иш берувчилар тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш;

— олий таълим муассасаси номидан Scopus базасида чоп этиладиган илмий ишлар сонини ошириш чораларини кўриш;

— чоп этиладиган илмий ишлар сифатига эътибор қаратиш ва уларда иқтибосликни оширувчи омилларни таъминлаш;

— олий таълим муассасасининг веб-саҳифаси индексларини ошириш чораларини кўриш;

— олий таълим муассасасига хорижлик профессор-ўқитувчилар, талабаларни жалб этиш;

— рейтинг агентликлари платформасида олий таълим муассасаси саҳифаси ва тегишли маълумотларни янгилаб бориш.

— дунё тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, давр талабига мос таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича кадрлар тайёрлашни йўлга қўйиш ҳамда битирувчиларнинг сифат кўрсаткичларини кўтариш;

— бажарилаётган илмий-тадқиқот ишларининг сифатини ошириш ва илмий фаолиятга қўшимча маблағ жалб қилишни таъминлаш;

— олий таълим муассасаси раҳбарлари мавжуд илмий журналларнинг халқаро илмий маълумотлар базаларидаги, жумладан, “Scopus” рўйхатидаги нашрларга киритишга ҳаракат қилиши зарур.

Бундан ташқари, хорижий профессор-ўқитувчиларни таълим ва илмий фаолиятга кенг жалб этиш, уларга тегишли шароитларни (келиш-кетиш, яшаш ва иш жойи) яратиш каби ташкилий чораларни кўриш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизими 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони.
2. <https://www.topuniversities.com/university-rankings/eeca-rankings/2022>.
3. <https://www.topuniversities.com/university-rankings-articles/world-university-rankings/understanding-methodology-qs-world-university-rankings>.
4. <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2021-methodology>.
5. <https://www.scopus.com/affil/profile.uri?afid=60111496>.
6. <https://www.scopus.com/affil/profile.uri?afid=60071655>.
7. <https://www.scopus.com/affil/profile.uri?afid=60071663>.
8. <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu>.

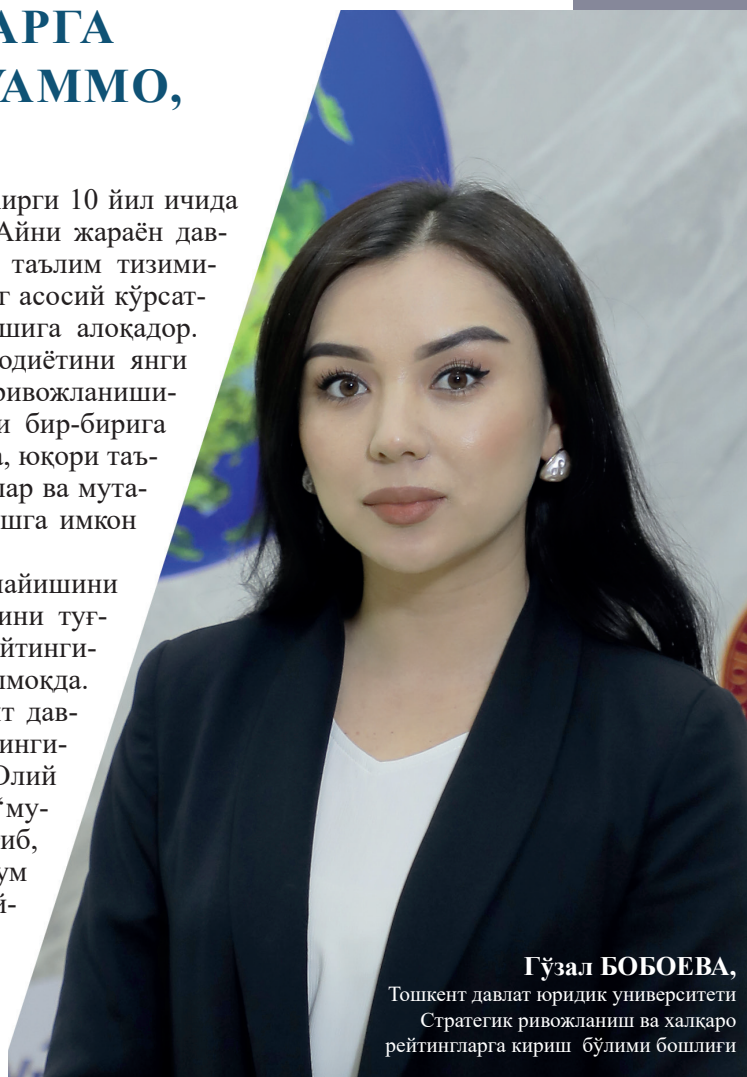

ХАЛҚАРО РЕЙТИНГЛАРГА КИРИШ: НАТИЖА, МУАММО, ИСТИҚБОЛ

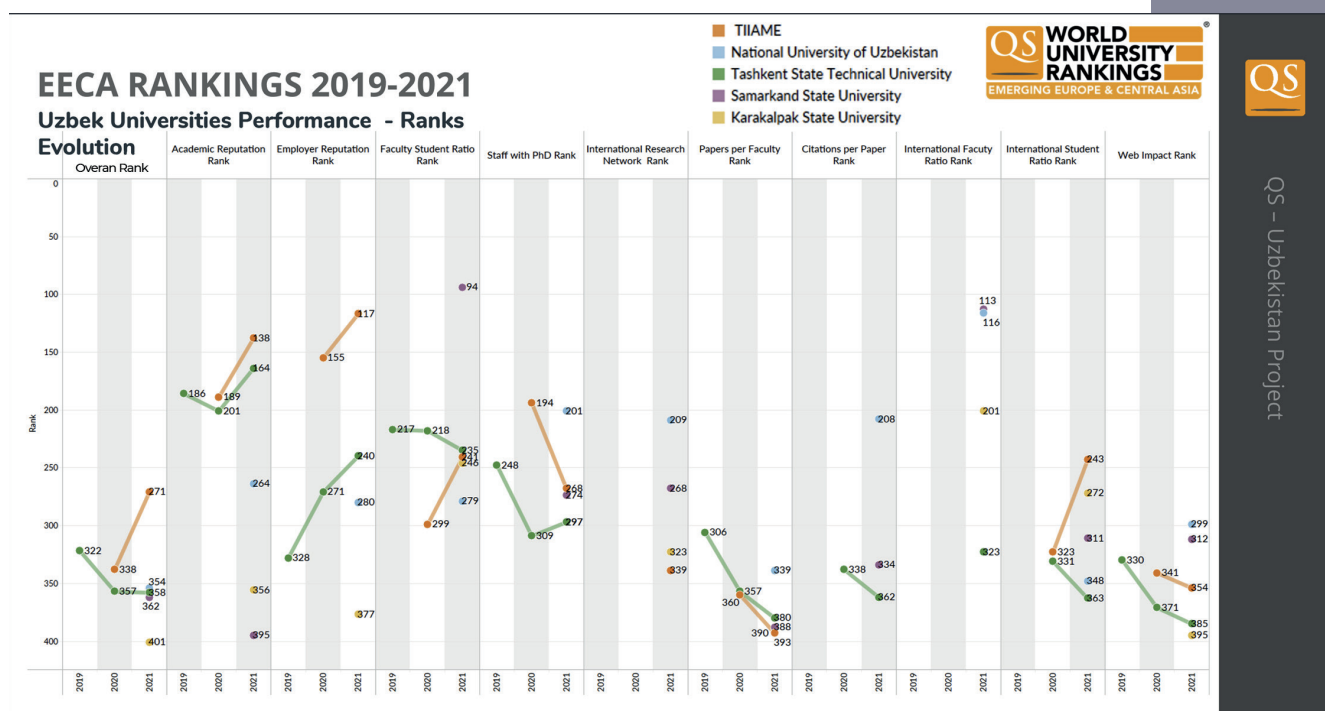
Университетларнинг халқаро рейтинги охириги 10 йил ичида жуда долзарб масалага айланиб бормокда. Аини жараён давлат ва бошқарув органлари вакилларининг таълим тизимининг ривожланиши мамлакат тараққиётининг асосий кўрсаткичларидан бири эканлигини тушуниб етишига алоқадор. Таълимнинг юқори даражаси давлат иқтисодиётини янги технологияларга асосланган инновацион ривожланишига, илмий тадқиқот марказлари ва саноатни бир-бирига боғлашга хизмат қилади. Бошқа тарафдан эса, юқори таълим сифати хорижий талабалар, абитуриентлар ва мутахассисларни жалб қилиб, глобал ривожланишга имкон беради.

Университетлар ўртасида рақобатнинг кучайишини таққослаш учун маълум воситалар заруратини тугдиради. Сўнгги йилларда университетлар рейтингини ишлаб чиқиш фаол тарзда амалга оширилмокда. Уларнинг сони йилдан-йилга ошиб, аксарият давлатлар ўзининг жаҳон университетлари рейтингини тузишга уринишлари ҳам кузатиляпти. Олий таълимнинг энг юқори стандартлари учун “мусобақалашаётган” давлатлар сони тобора ортиб, университетлар ўртасидаги рақобат маълум маънода давлатлар ўртасидаги рақобатга айланди.

Рейтингларнинг жадал ривожланишига қараб, уларни куйидаги турларга ажратиш мумкин: жаҳон, минтақавий ва миллий рейтинглар.

Гўзал БОБОЕВА,
Тошкент давлат юридик университети
Стратегик ривожланиш ва халқаро
рейтингларга кириш бўлими бошлиғи

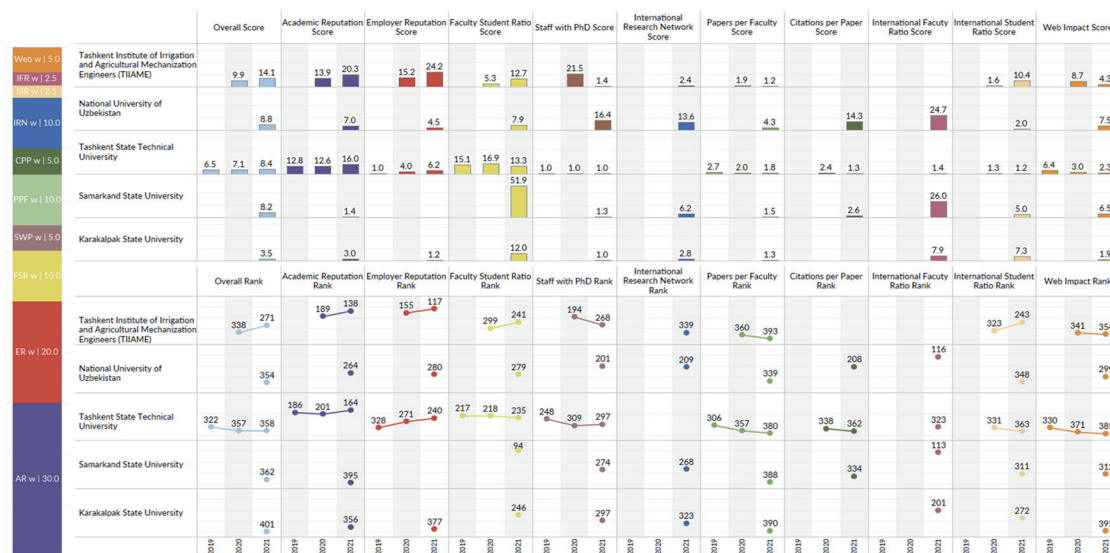
1

Миллий рейтинглар — бу маълум бир мамлакатдаги университетлар таҳлилининг бир қисми сифатида кўриб чиқиладиган рейтинглар. Масалан, Россияда «Интерфакс», «Эксперт-РА» миллий рейтинглари [1].

рўйхатига киритиш бўйича аниқ стратегик мақсадлар ишлаб ишлаб чиқилган [2]. Ушбу дастурлар ҳозирда ўз самарасини кўрсатиб, мамлакатимиздаги кўпгина олий таълим муассасалари QS, THE ва бошқа халқаро рейтингларда муносиб поғоналарни эгаллаб келмоқда. Хусусан, 2019-2021 йилларда Ўзбекистоннинг тўртта олий таълим муассасаси “Quacquarelli Symonds” халқаро агентлигининг Emerging Europe and Central Asia University Rankings (EECA), яъни ривожланаётган Европа ва Марказий Осиё давлатлари рейтингида иштирок этиб, ўз натижаларини яхшилаб бормоқда.

EECA RANKINGS 2019-2021

Uzbek Universities Performance - Scores & Ranks

QS - Uzbekistan Project

9

2021 йилнинг декабрь ойида QS рейтинг ташкилоти томонидан QS EECA 2022 рейтинг натижалари эълон қилинди. Унга кўра, Ўзбекистоннинг тўртта олий таълим муассасаси “Quacquarelli Symonds” халқаро агентлигининг 2022 йил учун энг яхши университетлар рейтингида кўрсаткичлар бўйича ўз натижаларини яхшилади.

2

Минтақавий рейтинглар — бу битта минтақа доирасида ёки иқтисодиёти бир-бирига яқин бўлган давлатлардаги университетларнинг таҳлили доирасидаги рейтинглардир. Буларга QS Осиё давлатлари рейтинглари, Араб давлатлари рейтинглари, Лотин Америка давлатлари, ривожланган Европа ва Марказий Осиё давлатлари, BRICS (Бразилия, Россия, Ҳиндистон, Хитой ҳамда Жанубий Африка давлатлари) ни мисол қилиб келтириш мумкин.

3

Жаҳон рейтинглари — университетларнинг жаҳон миқёсидаги таҳлиллари доирасидан келиб чиқадиган глобал рейтинглар. Булар: Academic Ranking World University (ARWU), QS World University Rankings, Times Higher Education World University (THE), Webometrics, USE News (Энг яхши глобал университетлар рейтинги) ва бошқалар.

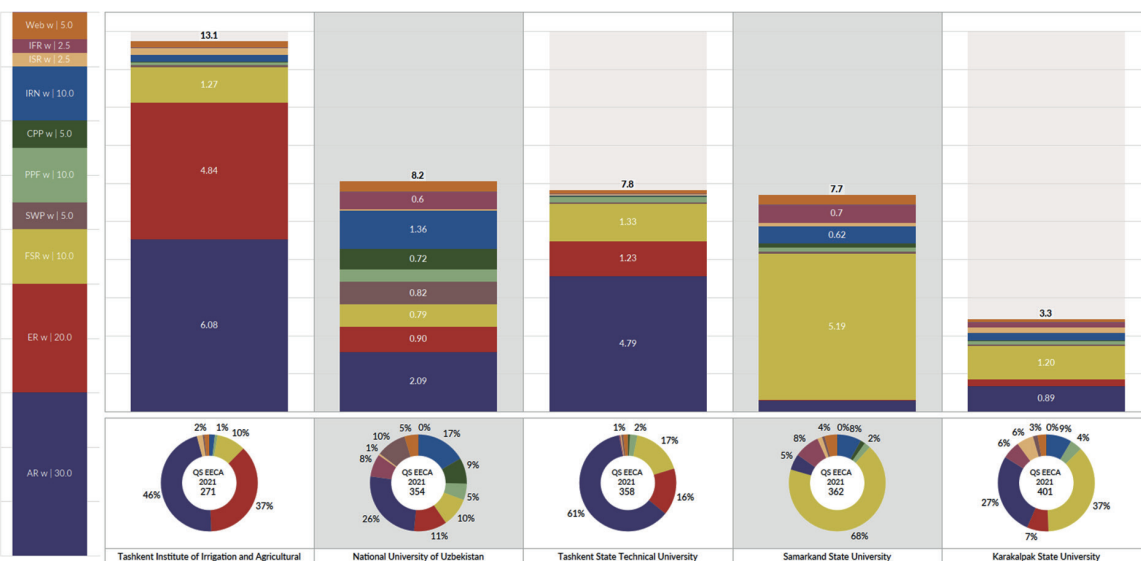

EECA RANKINGS 2021

Uzbek Universities Performance - Score Breakdown

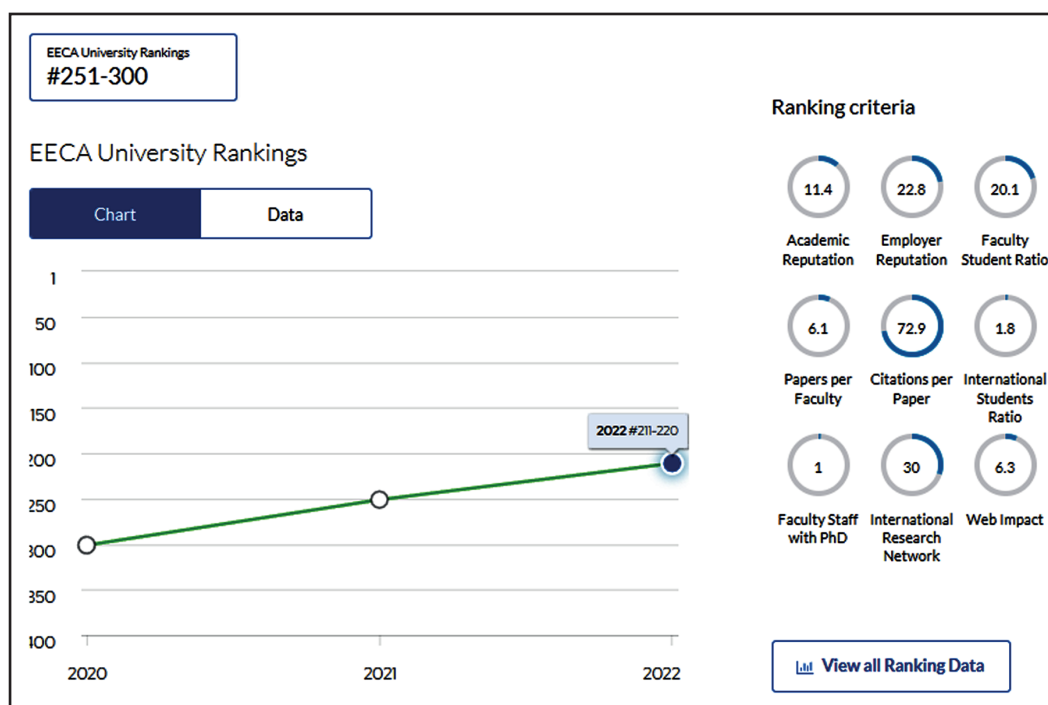

QS - Uzbekistan Project

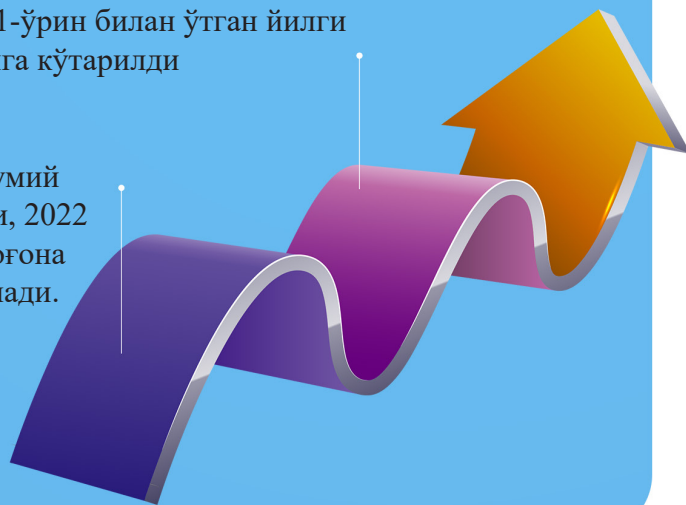
Академик репутация бўйича Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти (“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети) 2020 йилда 189, 2021 йилда эса 138-ўринга юқорилаган бўлса, мазкур йўналиш бўйича Ислон Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети 2019 йилда 186, 2020 йилда 201, 2021 йилда эса 164-ўринларни эгаллади. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети 264-ўрин, Самарқанд давлат университети эса 395-ўринда қайд этилди.

Иш берувчилар репутацияси бўйича Ислон Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети 2019 йилда 328, 2020 йилда 271, 2021 йилда эса 240-ўринни эгаллаган бўлса, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти 2020 йилда 155, 2021 йилда 117-ўринга юқорилади. Ўзбекистон Миллий университети мазкур йўналиш бўйича 2021 йилда 280-ўринни эгаллади [3].

“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” миллий тадқиқот университети 2021 йилда 251-ўринда турган бўлса, 2022 йил учун 211-ўрин билан ўтган йилги натижалардан 40 ғоғона юқорига кўтарилди

Ўзбекистон Миллий университети эса умумий рейтинг учун 2021 йилда 351-400-ўринларни, 2022 йил учун эълон қилинган рейтингда 100 ғоғона юқорига кўтарилиб, 251-300-ўринни эгаллади.

Ўзбекистон Миллий университети академик репутация бўйича энг юқори кўрсаткич — 155-ўринни, хорижий ўқитувчилар сони бўйича эса 170-ўринни эгаллади.

NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN

OVERALL RANK
251-300

OVERALL, THE INSTITUTION
IMPROVED ON ITS 2021
PERFORMANCE BY MOVING
FROM 351-400 TO 251-300.

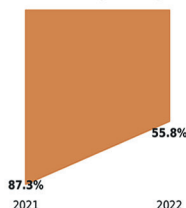
RANKINGS TREND

TOP 56%

In the 2022 edition,
National University of
Uzbekistan performed
among the top 56% in the
QS EECA University
Rankings 2022.

PERCENTILE EVOLUTION QS World University Rankings : EECA

RANKS BY INDICATOR: EECA 2022 EDITION

Academic Reputation	155	▲
Employer Reputation	201+	▲
Faculty Student	210	▲
Staff with PhD	251+	▼
Citations per Paper	164	▲
Papers per Faculty	251+	▼
International Research Network	251+	▼
International Faculty	170	▼
International Students	251+	▼
Web Impact	251+	▲

QS only publishes exact ranks for the top 200 institutions in Academic and Employer Reputation indexes and for the top 250 in all other indicators.

At 155 regionally, the Academic Reputation indicator is the strongest one for National University of Uzbekistan.

Шунингдек, Ўзбекистон олий таълим муассасалари Буюк Британиянинг Times Higher Education ташкилоти томонидан баҳолаб бориладиган THE Impact Ranking рейтингига бўйича ҳам юқори поғоналарни эгаллади [4]. Ушбу рейтингда юртимиздаги 10 та олий таълим муассасаси иштирок этиб, Тошкент давлат юридик университети (ТДЮУ) дунёнинг 94 та минтақа ва давлатларидан қатнашган минглаб университетлар орасида 401-ўринни эгаллади. Мазкур олий таълим муассасаси рейтингда мамлакатимиз олий таълим муассасалари орасида энг юқори кўрсаткични қайд этди. Университет THE Impact Rankings етгита йўналишида иштирок этиб, қуйидаги натижаларни кўрсатди:

- SDG 4: **Quality Education** (таълим сифати)

201-ўрин

- SDG 5: **Gender Equality** (гендер тенглиги)

401-ўрин

- SDG 8: **Decent Work and Economic Growth** (муносиб иш жойи ва иқтисодий ўсиш)

201-ўрин

- SDG 9: **Industry, Innovation and Infrastructure** (саноат, инновация ва инфратузилма)

401-ўрин

- SDG 10: **Reduced Inequalities** (тенгсизликни қисқартириш)

401-ўрин

- SDG 16: **Peace, Justice and Strong Institutions** (тинчлик, адолат ва кучли институтлар)

201-ўрин

- SDG 17: **Partnerships for the Goals** (барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш йўлидаги ҳамкорлик)

401-ўрин

Муаммолар:

Қозоғистон ва Озарбайжон сингари давлатларнинг бир эмас, бир нечта университетлари ТОП-1000 таликда. Аммо, Ўзбекистон олий таълим муассасалари ҳозиргача QS, THE WUR ва ARWU сингари глобал рейтингларнинг ТОП-1000 талик рўйхатига қира олмаган.

Хоразмий, Ибн Сино, Улуғбекнинг Ватанидаги бирорта университет ТОП-1000 таликда мавжуд эмас. Ваҳоланки, Ўзбекистоннинг биринчи университети ташкил топганда Қозоғистонда ҳам, Озарбайжонда ҳам университет йўқ эди. (Маълумот учун, Ўзбекистон Миллий университети 1918, Боку

давлат университети 1919, Қозоқ миллий педагогика университети эса 1928 йилда ташкил топган). Бунга кўплаб сабабларни келтириш мумкин. Энг катта муаммо олий таълим муассасаларининг QS ва THE рейтингларининг асосий кўрсаткичлари ҳақидаги тушунчалари етарли даражада эмаслиги ва миллий экспертларнинг камлигидадир. Бундан ташқари, Scopus илмий базасида қайд қилинган журналларнинг даврий равишда базадан чиқиб кетиш ҳолатлари ва нашрларнинг сифатига эътибор бермаслик ҳамда иқтибослик даражасининг пастлиги ТОП-1000 таликка кириш учун энг катта тўсиқлардан бири ҳисобланади.

Дарҳақиқат, олий таълим муассасаларининг халқаро рейтинглардаги ўрнини яхшилаш учун дастлаб илмий салоҳиятни ривожлантириш лозим. Scopus ва Web of Science илмий нашрлар базасида юқори иқтибослик келтирадиган мақолалар чоп этиш, хорижий профессор-ўқитувчилар билан ҳаммуаллифликда мақола ёзиш, академик ва иш берувчилар ўртасида овоз бериш жараёнларини тўғри ташкил қилиш, хорижий профессор ва талабалар сонини кўпайтириш глобал рейтинглардан жой олиш учун энг яхши восита ҳисобланади. Бундан ташқари, миллий экспертларнинг билим даражаси ва тажрибаси ҳам жуда муҳимдир. Чунки, статистик маълумотларни тўғри таҳлил қилиш, таҳрирлаб, умумлаштириш халқаро рейтингларга кириш учун муҳим қадам ҳисобланади. Яъни, маълумотларни рейтинг ташкилотларига тақдим этишдан олдин улар миллий экспертлар томонидан таҳлил қилиниши, таққосланиши ва умумлаштирилиши лозим. Шу ўринда, миллий экспертларнинг тажрибасини ошириш, уларни халқаро экспертлар даражасида ўқитиб тайёрлаш, малакасини ошириш ҳам юртимиздаги олий таълим муассасаларининг нуфузли халқаро рейтинглардан жой олишини кафолатлайди.

Ҳозирги кунда олий таълим тизимида “асосий” ва “иккинчи даражали” халқаро рейтинглар ҳақида нотўғри тушунчалар бор. Глобал рейтинглар жуда кўп ва уларнинг ҳаммасини ўзига яраша нуфузи бор. Университетлар ўзларини нафақат QS, THE ва ARWUда, балки бошқа халқаро рейтингларда ҳам синаб кўришлари керак. Хусусан, хориждаги нуфузли университетлар — Massachusset Technology institute, Oxford, Standford ва Cambridge университетлари QS ва THE рейтингларида энг юқори поғоналарни эгалласа-да, ҳар йили дунё бўйича 100 дан ортиқ халқаро рейтингларда иштирок этади[5]. Юртимиздаги олий таълим муассасалари ҳам санокли халқаро рейтинглар билан чекланиб қолмасдан, бошқа глобал ва махсус рейтингларда иштирок этишлари лозим. Бу орқали, улар жаҳон майдонидаги фан ва инновациялар билан боғлиқ сўнгги янгиликлардан хабардор бўлади, илмий салоҳияти юксалади, халқаро ҳамкорлик алоқалари кучаяди, соғлом рақобат вужудга келади ва қиёсий таҳлиллар орқали университет янада ривожланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Измерение рейтингов университетов: международный и российский опыт / Под ред. Шереги Ф.Э. и Арефьева А.Л. / Министерство образования и науки Российской Федерации. — М.: Центр социологических исследований, 2014.
2. <https://lex.uz/docs/4545884>.
3. <https://www.topuniversities.com/university-rankings/eeca-rankings/2022> .
4. https://www.timeshighereducation.com/impactrankings#!/page/0/length/25/locations/UZB/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/undefined.
5. https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2022/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats.

ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ЙЎНАЛИШЛАРИ

Исломжон ЗОКИРОВ,

Фарғона давлат университети Илмий ишлар ва
инновациялар бўйича проректори,
биология фанлари доктори, доцент

Сўнгги йилларда мамлакатимизда профессор-ўқитувчилар, хусусан, илм аҳлининг мақомини юксалтириш борасида салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Бу эса, илм-фан соҳасининг ривожланиши, пировардида, эришилган натижаларнинг дунё ҳамжамияти томонидан тан олинishiга хизмат қилмоқда. Мазкур йўналишдаги ишларни тизимли олиб боришда эса Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги, “Инновацион фаолият тўғрисида”ги қонунлари [1, 2], ўнлаб фармон ва қарорлар, Давлат дастурлари ҳамда манзилли концепциялар муҳим дастуриламал бўлмоқда. Хусусан, мазкур ҳукукий ҳужжатлар билан илм аҳлига керакли шарт-шароитлар яратилиб, уларнинг келгусидаги вазифалари аниқ белгиланди, кўплаб имтиёзлар берилди.

Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси [3] нинг тасдиқланиши эса иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳани ривожлантириш, илмий-инновацион салоҳиятдан унумли фойдаланиш, мустақил фикрлайдиган ва замон талабига жавоб берадиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш, илмий инфратузилмани модернизация қилиш ишларини сифат жиҳатдан янги босқичга қўтаради.

Ислохотлар натижаси ўлароқ, бугун олий таълим муассасаларида ёш авлодни тарбиялаш борасида илмий салоҳияти юқори бўлган профессор-ўқитувчиларнинг салмоғи ортиб бормоқда, илмий мактаблар сони кўпаймоқда.

Чунончи, 2021 йил якунига кўра, олий таълим тизимида фаолият юритаётган профессор-ўқитувчиларнинг (32 228 нафар) 39 фоизи илмий даражага эга.

Давлат раҳбари томонидан 2030 йилга қадар республика олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятини ўртача 70 фоизга етказиш бўйича вазифалар белгиланган. Бунинг учун, аввало, ҳар бир профессор-ўқитувчи ўз устида мукаммал ишлаши, жаҳон илм-фан ютуқларини ўрганиши, изланиш олиб бораётган мавзусига чуқур кириши, таҳлил қилиши талаб қилинади.

Хусусан, ЮНЕСКОнинг “Таълим — яширин хазина” (“Learning: The Treasure Within”) деб номланган Халқаро комиссиясининг маърузасида илмий тараққиёт ҳамда иқтисодий-ижтимоий фаолиятларнинг янги шакллари бутун ҳаёт давомида ўқишни талаб этаётгани алоҳида таъкидланган [7, 8].

Таълим — яширин хазина

Маълумки, илмий-тадқиқотларни замон талаблари даражасида юксалтириш масаласи халқаро ҳамжамиятнинг доимий эътиборида бўлиб келган.

Бугун Ўзбекистонда олиб борилаётган илмий-тадқиқот фаолияти бу тараққиётга мос келадими? Таҳлилларда профессор-ўқитувчиларнинг маълум қисми замонавий аудиторияга мослаша олмаётгани, уларнинг доимий изланишда бўлмагани, замонавий билим ва касб янгиликларидан беҳабарлиги, олий таълим муассасаларида малакали илмий-

педагогик кадрлар етишмаслиги кўзга ташланди. Илмий изланиш натижадорлиги, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси жамиятда бўй кўрсатаётган ислохотлар, янгиланиш жараёнлари талаблари билан боғланмаган [7].

Соҳадаги бу каби муаммоларни тизимли ҳал этиш, кадрлар тайёрлаш сифатини янада ошириш, илмий салоҳиятдан республиканинг инновацион ривожланишида самарали фойдаланиш, иқтидорли ёшларни илм-фанга кенг жалб қилиш борасида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Меъёрий ҳужжатлар инвентаризацияси юритилиши керак

Бунда олий таълим тизимидаги илмий-тадқиқот фаолиятига доир барча қонунчилик ҳужжатларини ўрганиб чиқиш (барча олий таълим муассасаларига тегишли бўлган умумдавлат аҳамиятига эга ҳужжатлар: Ўзбекистон Республикасининг қонунлари — “Таълим тўғрисида”, “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”, “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”, “Инновацион фаолият тўғрисида”; Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари — 12 та; Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари — 21 та; Вазирлар Маҳкамаси қарорлари — 15 та; Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 30 дан ортиқ буйруқларида айнан илм-фан ва илмий фаолият концептуал масала сифатида мустаҳкамланган).

Уларнинг ижро ҳолати мониторингини замон талаблари асосида такомиллаштириб бориш бўйича доимий таклифлар пакетини жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Бу ўринда, асосий субъект саналувчи олимнинг фикри, таклифи ва тавсияси тизимни ривожлантиришда жуда муҳим саналади.

Шунингдек, ўқитувчиларнинг илмий-тадқиқот фаолиятини талаб даражасида давом эттириш бўйича яратилган ички имкониятнинг мавжудлиги, жумладан, профессор-ўқитувчиларнинг ҳозирги йиллик ўқув юкмаси унинг илмий-тадқиқот ишига имкон бериши, тадқиқот олиб бориш учун вақт тақсимооти, ўқув юкламаларини енгиллаштириш масалалари, илмий-тадқиқот ишлари учун алоҳида хоналар ажратилгани, илмий ресурслардан фойдала-

ниш имкониятининг мавжудлиги, Олий аттестация комиссияси тасарруфидаги халқаро журналларга рухсат бериш тартиб-таомиллари каби масалалар кўндаланг турибди.

Бу моддий-техник базани мустаҳкамлаш, илмий-инновацион технопарклар барпо этиш баробарида уларни замонавий ўқув ва илмий лаборатория жиҳозлари билан таъминлаш борасидаги ишларни янада жонлантиришни тақозо этади.

Таълимда анъанавийлик ва замонавийлик

Илгари анъанавий тизимда талабанинг қандай билимларни эгаллаши, қайси профессор-ўқитувчилар дарс бериши, йўналиш профили, фанларнинг қисқача мазмуни бўйича ҳеч қандай материаллар тақдим этилмасди.

Эндиликда таълим йўналиши ва мутахассисликлар тўғрисидаги барча маълумотлар, хусусан, ўқув режасида акс этган фанларнинг қисқача силлабуси, фанлар кесимида дарс машғулотларини олиб боровчи профессор-ўқитувчилар ҳамда уларнинг эришган ютуқлари, меҳнат бозорида мутахассисга қўйилган талаблар, яъни қандай назарий, амалий билим, кўникма ва касбий малакага эга бўлиши билан боғлиқ маълумотлар олий таълим муассасалари веб-сайтида эълон қилинади.

Бундан ташқари, NEMIS (Higher Education

Management Information System) ахборот тизими орқали профессор-ўқитувчиларнинг илмий лойиҳалари, мақолалари, илмий-услубий нашрлари, илмий изланувчилар тўғрисидаги маълумотлар базаси шакллантирилади. Бу билан профессор-ўқитувчилар ва кафедраларнинг илмий салоҳиятини баҳолаш масалаларини автоматлаштириш жорий этилмоқда. Мазкур янгиликлар профессор-ўқитувчига алоҳида масъулият юклайди.

Шунингдек, халқаро илмий-техник маълумотлар базаларидан фойдаланиш имкониятларининг кенгайгани, глобаллашув жараёнлари жадаллашгани боис, бу тизимда талабаларнинг мустақил таълимини ривожлантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Бу эса, профессор-ўқитувчига илмий фаолият билан шуғулланиш учун қўшимча имконият ҳам беради.

Илмий фаолият тақсимоли тўғри йўлга қўйилганми?

Ҳар бир профессор-ўқитувчининг илмий салоҳияти ва лаёқатидан келиб чиқиб, илмий фаолият тақсимолини белгилаш лозим. Хусусан, кафедранинг илмий-тадқиқотлар бўйича йиллик иш юкламаси тақсимолида монография, тавсиянома ёки буюртма асосидаги илмий рисоалар, “Scopus”, “Web of Science”, “Scien Direct” ва бошқа нуфузли маълумотлар базаларидаги журналлар талабларига жавоб бера оладиган савияда ёзиш имкониятини ҳисобга олиш талаб қилинади. Бунда фан докторига халқаро ва республиканинг импакт факторга эга бўлган журналларда, салоҳиятли фан номзоди ёки PhD, шунингдек, ёш ўқитувчиларга илмий изланишнинг дастлабки натижаларини эълон қила олиш имкониятини эътиборга олиб, ўқув юкламасини тақсимлаш талаб қилинади. Бу ўз навбатида, кафедранинг келгуси натижадорлигини оширишга хизмат қилади.

Илмий ҳамкорликни ривожлантириш истиқболлари

Олийгоҳнинг халқаро илмий-техникавий маълумотлар базаларига доимий аъзолигини таъминлаш бўйича чоралар кўриш, тегишли халқаро ташкилотлар билан шартномалар салмоғини кенгайтириш талаб этилмоқда.

Бунда:

– ҳар бир профессор-ўқитувчининг халқаро миқёсдаги илмий натижалари, хусусан, сезиларли хирш (h)-индексига эга бўлишига алоҳида эътибор қаратиш;

– илм-фан соҳасида илғор хорижий олий ўқув юрларининг илмий-техникавий ва технологик салоҳиятини, илмий-тадқиқот марказлари ва юқори технологияли компаниялари фаолиятини чуқур таҳлил қилиш, улар билан қўшма тадқиқот дастурлари ва лойиҳаларини амалга ошириш, қолаверса, олимлар алмашинуви бўйича ҳамкорликни йўлга қўйиш;

– илмий изланувчиларни хорижий стажировкаларга юбориш, халқаро форум, конференция, кўргазмаларда иштирокини таъминлаш, талабалар академик алмашинуви дастурларини мукамаллаштириш;

Классик ёндашувларнинг даври ўтган

Бугун техника ва технологияларнинг энг сўнгги маҳсули илм-фаннинг барча тармоқларида ўрин эгаллаб бўлган. Масалан, биологиянинг зоология соҳасида фанга номаълум турни таснифлашда унинг морфометрик белгилари ўлчамларига доир классик аниқлагичлар, фаунистик илмий манбаларга ёндашиш амалиётидан молекуляр биологик тадқиқотларга ўтиб бормоқда. Қолаверса, “Scopus”, “Web of Sciences” каби илмий-техник базалардаги журналларда янги тур ҳақидаги маълумот, албатта, молекуляр даражада таҳлил этилгани ҳамда сўнгги русумдаги (тринокуляр электрон) микроскоплар билан тадқиқот олиб бориш шартлиги белгилаб қўйилган. Бу эса, классик услубда расмийлаштирилган мақолага тақрирлардан рад жавоби келишининг асосий сабабидир.

Демак, экспериментал тадқиқотлар билан боғлиқ ҳар бир соҳада илмий изланишларда классик ёндашувларнинг даври ўтганлигини тан олиш керак.

– докторантларга хорижий илмий марказлардан ўзининг соҳаси бўйича қўшимча илмий раҳбар (консультант) тайинлаш тизимини кенг жорий этиш;

– қўшма тадқиқот ва таълим дастурлари ва лойиҳаларини амалга ошириш бўйича етакчи хорижий таълим ташкилотлари ва илмий марказлар билан икки томонлама ҳамкорликни йўлга қўйиш, мавжудларини кенгайтиришга, қўшма тадқиқот дастурлари ва лойиҳаларини амалга оширишга, шунингдек, илғор технологиялар ва илмий ишланмаларни Ўзбекистон Республикасига жалб қилишга эришиш. Бу ўринда, Ўзбекистон Республикасининг хориждаги дипломатик муассасалари билан мунтазам алоқани йўлга қўйиш;

– халқаро алоқалар қўлами ўсиб бораётганлиги, ушбу йўналишда фаолият юритадиган хорижий ўқув муассасалари билан тажриба алмашиш эҳтиёжидан келиб чиқиб, олийгоҳларнинг халқаро алоқалар бўлимида халқаро илмий ҳамкорликни ривожлантиришга масъул штат бирлиги ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйиш.

Илм-фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси

Инновацион фаолиятнинг шаклланиши ва ривожланиши бу соҳадаги давлат сиёсати, иш юритишга ёндашув, таълим муассасалари салоҳияти, қолаверса, ҳудуднинг ўзига хослиги, ишлаб чиқариш ҳолати ва инсон капитали каби қатор омиллар билан бевосита боғлиқ.

Шундай экан, соҳада замонавий олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот фаолиятига илмий-тадқиқот институти даражасида эътибор билан қараш лозим.

Ҳозирда олий таълим муассасаларининг мутахассис тайёрловчи кафедралари ҳузурида илмий марказлар ташкил этилиши ва тижоратлаштириш бўйича механизмлар жорий қилиниши бу борадаги фаолиятни янги босқичга кўтарди. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, илмий марказлар фаолиятини ташкил этиш, уларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, ҳудудий, республика ва глобал масалалар йўналишларига тақсимлаш ижобий самара бериши шубҳасиз.

Айни пайтда жаҳоннинг кўплаб илмий-тадқиқот муассасалари ўзларининг йирик лойиҳаларини амалга оширмоқда. Мазкур лойиҳалар фондлар ва бюджет томонидан молиялаштирилган бўлиб, турли ишлаб чиқариш корпорациялари билан ҳамкорлик

қилади. Масалан, Хитойнинг Шанхай университетида олимлар компанияни ривожлантириш учун у ерга яхши ҳақ эвазига ишга ўтади. Бир неча йилдан кейин илмга қайтиб фаолиятини давом эттиради. Амалиёт ва назария узвий боғлиқ ҳолда олиб борилади. Мазкур тажрибани юртимиз олий таълим муассасаларида ҳам татбиқ этиш яхши самара беради.

Жанубий Кореянинг иқтисодиёт ва техникадаги асосий ютуғи “инсон ресурсига инвестицияни тўғри йўналтирганлигида” дея баҳоланади. Бу давлатда таълим ва фан интеграциялашган. Дунё амалиётида ўқув муассасалари ва илмий-тадқиқот институтларини ўз ичига олувчи академик конгломератлар самарали фаолият олиб бормоқда. Бундай бирлашув илм ва таълим интеграциясининг аниқ асоси бўлиб хизмат қилади ҳамда мамлакатда ягона илмий-техник ва таълим сиёсатини олиб бориш имкониятини яратади.

Назаримизда, миллий тажрибада ҳам кафедралар ҳузуридаги илмий марказлар фаолияти мана шу концепциялар асосида шакллантирилиши лозим. Бу ўринда Инновацион ривожланиш вазирлигининг ҳудудий бошқармалари (филиаллари) ва инновацион марказларнинг имкониятларидан унумли фойдаланиш муҳим.

Илмий фаолиятнинг узвийлиги қандай таъминланади?

Ёшларни илмга жалб қилишнинг янги механизмларини амалиётга татбиқ этиш, хусусан, “устоз-шогирд” муносабатларини самарали йўлга қўйиш вақти келди. Бунинг учун бакалавриат – магистратура – докторантура тизимидаги илмий-тадқиқот узвийлигини таъминлаш, кейинги босқичларда ўрта мактаб таълимини ҳам бу тизимга қўшиш талаб этилади. Чунки, баъзи давлатлар амалиётида илмий дунёқараш мактабдан бошланади. Масалан, Жанубий Кореянинг ўрта мактабида “уй иқтисодини юритиш” фани ўқитилади.

Илмий фаолият адолатли баҳоланса...

Олий таълим муассасалари миллий рейтингини аниқлашда эришилган илмий-тадқиқот натижаларига таянилади. Шу ўринда, баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишда олий таълим муассасасининг хусусиятидан келиб чиқиш, масалан, уларнинг гуманитар ёки ишлаб чиқариш билан боғлиқ жиҳатларини эътиборга олиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, педагоглар тайёрловчи олий таълим муассасаси билан политехника институти ўртасида илмий лойиҳалар, тадқиқотларни тижоратлаштириш бўйича бир-бирига солиштириб бўлмайдиган кўрсаткичлари, кучли ва заиф томонлари бор. Рейтинг индикаторларида эса булар барча хусусиятдаги олийгоҳлар учун бир хил талабда белгиланади.

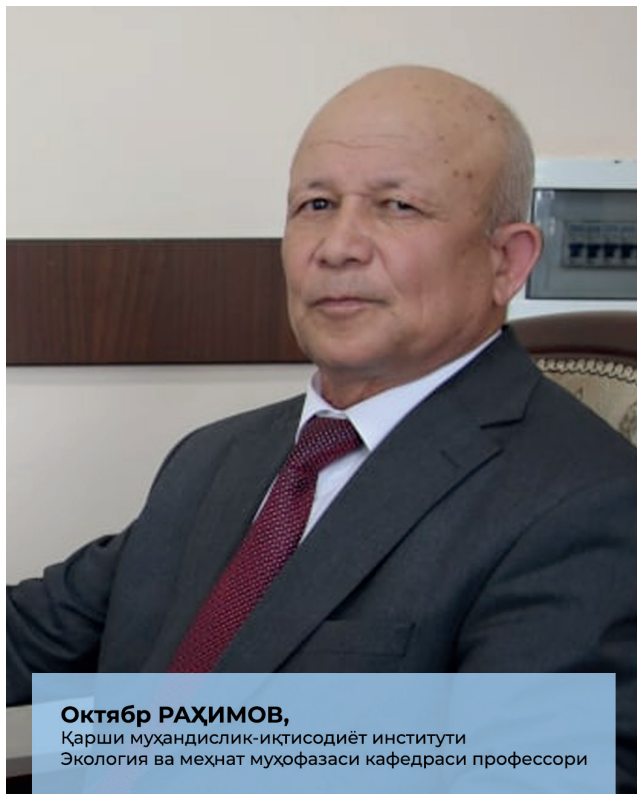
Хулоса ўрнида...

Замонавий олимнинг илм-фан тараққиёти талабига мослик даражасини баҳолаш мезонлари кучайиб бормоқда. Чунки, халқаро рейтинг индикаторларига профессор-ўқитувчилар илмий фаолиятини мувофиқлаштириш давр талабидир. Илмий фаолият билан шуғулланаётган профессор-ўқитувчиларнинг эришган ютуқларини халқаро ҳамжамият эътироф этиши учун эса чет тилини билиш даражаси, халқаро илмий журналларда мақола чоп этиши, “h-индекси”, илмий йўналишнинг долзарблиги, халқаро тизимлар амалиётидан фойдаланиши, фаолияти натижалари ҳақидаги маълумотларни етказиб бера олиши муҳим саналади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.10.2019 й., 03/19/576/3970-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Инновацион фаолият тўғрисида”ги Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.07.2020 й., 03/20/630/1101-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.10.2020 й., 06/20/6097/1431-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.11.2021 й., 06/21/3/1037-сон.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон (08.10.2019 й.) Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон; 30.04.2020 й., 06/20/5987/0521-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.11.2021 й., 06/21/3/1037-сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-61-сон (24.12.2021 й.) Қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 25.12.2021 й., 07/21/61/1195-сон.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-60-сон (24.12.2021 й.) Қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 25.12.2021 й., 07/21/60/1177-сон.
7. Нурибегов Р.И., Абдурахмонова Г.Қ. Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда узлуксиз таълим тизимининг ўрни ва аҳамияти // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, 2018. – Б. 1-10.
8. Образование: сокрытое сокровище. Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века // <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.

ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ФОРСАЙТ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Октябр РАХИМОВ,
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти
Экология ва меҳнат муҳофазаси кафедраси профессори

Дилрабо РАХИМОВА,
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти
Бизнес ва инновацион менежмент кафедраси ассистенти,
мустақил изланувчи

XXI аср ҳар жиҳатдан ҳайратланарли кашфиётлар, техника ютуқлари, илм-фан оламидаги катта тадқиқотлар билан ҳаётимизда ўзига хос из қолдирмоқда. Ҳар соҳада янги тенденциялар кузатилди. Бу ҳам илм-фан ривожини ва янги технологиялар билан боғлиқ жараёнлар.

Гап шу ҳақда борар экан, биз — зиёлилар, илм-фан вакиллари келажакда фан ва технологиялар бугунгидан-да тез суръатларда ривожланади, дея башорат қилишимиз мумкин. Масалан, айтиш мумкинки, яқин келажакда самолётлар бутунлай композицион ва учувчисиз бўлиши, гаджетлар “рақамли ҳамроҳ” ролини бажариши, инсон саломатлиги ва имкониятлари имплантация қилинадиган наноботлар тўплами билан аниқланиши ҳеч гап эмас. Бу гапимиз футуристик кўриниши мумкин, аммо айнан шундай ихтиролар 20-30 йил ичида мамлакатларнинг етакчилиги ўрнини ва глобал тартибини белгилаб беради [1].

Шундай экан, олий таълимнинг узоқ муддатли келажак стратегиясини тўғри белгилаш ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда бизга форсайт технологияси ёрдам беради.

Дарҳақиқат, глобаллашув даврида дунё, минтақа, давлат ёки иқтисодиёт соҳалари миқёсидаги йирик муаммолар (экологик, ижтимоий-иқтисодий, технологик, сиёсий ва бошқа) ечимига оид узоқ, ўрта ва қисқа муддатли стратегик концепцияларни ишлаб чиқишда форсайт технологиясидан фойдаланиш энг самарали усул ҳисобланади.

Форсайт асосида узоқ муддатли (5 йилдан 30 йилгача) ривожланиш дастури ёки концепцияси қисқа муддатли аниқ далилларга асосланган маълумотлар асосида яратилади, яъни келажак стратегияси аниқ, юқори даражадаги далиллар асосида режалаштирилади [2].

Форсайт нисбатан янги атама ҳисобланади. Шу сабабли ҳозиргача унинг мукамал таърифи ишлаб чиқилмаган. Қуйида “Форсайт нима?”, деган саволга берилган бир неча таърифларни келтирамиз:

Форсайт — фан, технология, иқтисодиёт ва жамиятнинг узоқ муддатли истиқболлини тизимли баҳолаш асосида юқори даражада ижтимоий-иқтисодий фойда келтиришга қаратилган янги технологиялар ва тадқиқотларнинг стратегик йўналишларини аниқлашга қаратилган технология [3].

Форсайт — келажакни фаол башоратлаш, кўра билиш орқали иқтисодиёт, фан, бизнес ва бошқа соҳаларнинг истиқболли ривожланиш стратегиясини асосли яратиш.

Форсайт мақсади юқори даражада фойда келтиришга йўналтирилган стратегик тадқиқотлар ва инновацион технологияларни идентификациялаш, яъни юқори фойдали келажакни аниқлаш ҳамда унга эришиш стратегиясини яратишдан иборат.

Форсайт технологияси асосида глобал (халқаро ҳамкорлик асосида) муаммолар, жумладан, ҳамкорлик асосида қайси соҳани янада кенг ривожлантириш ва қайси технологияларни такомиллаштириш лозимлиги аниқланади, мақсадга эришишнинг стратегияси ишлаб чиқилади.

Форсайтнинг юзага келиш тарихи

Форсайт технологияси бундан 50 йил аввал АҚШнинг РАНД коорпорациясида ҳарбий технологияларнинг истиқболли вазифаларини аниқлаш жараёнида қўлланилган. 1950-йилларга келиб эса, истиқбол технологияларни аниқлашнинг анъанавий услубларидаги камчиликларга тўғри келгач, РАНД мутахассислари Дельфи услубини ишлаб чиққан.

Ушбу технология асосида АҚШ ҳарбий-ҳаво кучларида кенг қўламли ва тизимли тадқиқотлар олиб борилган. Ҳозирда эса барча соҳаларда форсайт технологияларидан тадқиқотларда кенг фойдаланилмоқда.

1970-йиллардан бошлаб форсайт технологияларидан миллий даражадаги стратегияларни ишлаб чиқишда ҳам фойдаланилган. Ижтимоий-иқтисодий соҳада форсайт технологияси дастлаб фаннинг энг истиқболли соҳаларини аниқлашда 60-йиллар охири ва 70-йиллар бошида қўлланилган.

1960-йиллар охирига келиб Японияда технологик башоратлаш потенциал фойдали

сий механизм сифатида қабул қилинган, бу борадаги АҚШ тажрибаси атрофлича ўрганилган.

1970-йилда Япония фан ва техника агентлиги (STA) фан ва технологияларни ривожлантиришнинг 30 йилга мўлжалланган узоқ муддатли башоратлаш стратегиясини ҳамда унга эришиш йўллари ишлаб чиққан. 1990-йиллардан бошлаб узоқ муддатли истиқболли белгилашда форсайт технологияларидан АҚШ, Европа, Осиё, Лотин Америкасидаги иқтисодий ривожланган бир нечта давлатлар кенг фойдалана бошлаган. Форсайт лойиҳалари натижалари асосида кенг масштаби халқаро тадқиқот дастурлари ишлаб чиқилган. Жумладан, Европа Иттифоқининг олтинчи ва еттинчи илмий тадқиқотлар ва технологияларни ривожлантириш дастурининг бюджет харажатлари 17,5 ва 54 миллиард еврини ташкил қилган. Швециянинг охириги форсайт лойиҳаси 3,6 миллион евро, Туркияда эса, 2 миллион еврога яқин маблағ сарфланган [4].

Таълим тизимидаги форсайт тадқиқотлар таҳлили

Европада келажакни баҳолаш фаолиятида Европа таълим дастурларига асосланган башоратлашнинг техник томонларига эътибор қаратган ҳолда маълумотлар йиғиш, махсус порталлар ва тизимлар яратишда университетлар фаол иштирок этади. Форсайт тизимини яратиш ва илмий-техник йўналишларни башоратлашда Manchester университети (Буюк Британия)ни мисол келтириш мумкин. Форсайт тадқиқотлари натижаларига асосланган яна бир университет Singularity University бўлиб, у Америка аэрокосмик тадқиқотлар агентлиги (NASA) томонидан Google, E-planet Ventures, Autodesk, Cisco, Kauffman Foundation ва Nokia каби трансмиллий коорпорациялар ҳамкорлигида ташкил қилинган.

beFORE (Becoming Future-Oriented Entrepreneurs in universities and companies) компанияси томонидан “Университет ва компанияларда келажакка йўналтирилган тадбиркорларни тайёрлаш” мавзусидаги лойиҳада ривожланган давлатлар университетлари томонидан олиб борилган форсайт – дастурлар кенг ва атрофлича таҳлил қилинган. Унда АҚШ, Дания, Польша, Германия, Канада, Австралия, Буюк Британия, Жанубий Африка, Финляндия, Мальта каби давлатлар олий таълим муассасалари томонидан амалга оширилган форсайт тадқиқотлар тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Хорижий университетлар томонидан олиб борилган форсайт дастурларга Aarhus университети фан ва технология факультети, математика департаментининг “Башоратлаш маданияти: олимлар келажакни қандай кўради ва жамиятни шакллантиради” магистрлик дастури (Дания), Adam Mickiewicz номли университетнинг “Форсайт ва стратегик таҳлил” дастури (Польша), Берлин университетининг “Келажакни тадқиқ қилиш” дастури (Германия), Онтарио маданият ва дизайн коллежининг “Стратегик форсайт ва

инновацион фаолият” дастури (Канада), Regent университетининг “Стратегик форсайт” дастури (АҚШ), Swinburne технология университетининг “Билим ва Форсайт услублари” дастури (Австралия), Manchester университетининг “Форсайт санъати ва горизонтларни сканерлаш: кутиш, тавсиялар тайёрлаш, фан ва инновациялар соҳаси келажак трансформацияси” дастури (Буюк Британия), Potsdam университетининг “Стратегик инновация ва келажакни шакллантириш” дастури (Германия), Turku университети Иқтисодиёт мактабининг “Келажакни тадқиқ қилиш бўйича магистрлик дастури” (Финляндия) каби форсайт лойиҳаларини мисол қилиш мумкин.

Форсайт лойиҳалар методологияси ва методлари таҳлили

Форсайт лойиҳалар — тўғридан-тўғри истиқболни башоратлаш эмас. Балки, кенг маънода экспертли башоратлаш технологияси концепцияси ва амалиётidir. Форсайт технологияси асосида башоратлаш анъанавий прогнозлашдан анча мураккаб ёндашувдир. Форсайт методологияси ўнлаб анъанавий ва мутлақо янги методларни ўз ичига олади. Форсайт лойиҳаларда асосий тенденция технологияга йўналтирилган лойиҳалардан урта компонентни ўз ичига олган лойиҳаларга ўтишдир: технология соҳалари, бозор ва ижтимоий оқибатлар. Аммо, узоқ муддатли лойиҳаларда башоратлаш технологияларидан малакали фойдаланиш учун форсайтнинг функциялари, тамойиллари ва методологияларини ўрганиш ва таҳлил этиш талаб этилади.

Форсайт лойиҳалар унинг масштаби, қўлланилиш соҳаси ва муаммолари бўйича қуйидаги турларга бўлинади:

1.

Муаммоларни қамраб олиш кенглиги бўйича: халқаро, бир давлат миқёсида, иқтисодиёт тармоқлари ёки вазирлик доирасида, аниқ ташкилот ёки корхона муаммолари бўйича.

2.

Форсайт қўлланиладиган соҳа муаммолари бўйича: ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, таълим, технологик соҳа.

3.

Тадқиқот олиб бориладиган соҳа ичидаги муаммолар тури бўйича.

Форсайт лойиҳаларни амалга оширишда бир қанча услублардан фойдаланилади. Масалан, Японияда асосан Дельфи услубидан, Германия ва Буюк Британияда бир қанча услублар комбинациясидан фойдаланилса, АҚШ ҳамда Францияда танкидий технологияларни аниқлаш бўйича тажрибалар мавжуд. Ҳозирги кунда Форсайт тадқиқотларнинг 30 дан ортиқ методлари мавжуд ва уларни қуйидаги 3 та гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Сифатни баҳолаш методлари: ретрооляция, ақлий ҳужум, фуқаролик панели, анжуман ва семинарлар, эссе (сценарий) ёзиш, эксперт панели, башоратлаш, интервью, адабиётлар таҳлили, морфологик таҳлил, мақсадлар дарахтини тузиш (мантикий схема), ролли ўйинлар, сценарий, тескари сценарий, илмий фантастика, симуляцияли ўйинлар, текшириш, SWOT-таҳлил, заиф сигналлар (жокерлар).

2. Миқдорий баҳолаш методлари: бенчмаркинг, библиометрия, индикаторлар (вақтинчалик қаторларни таҳлил этиш), патентлар таҳлили, анъаналар экстраполяцияси (нарс ва ҳодисанинг бир қисмини кузатиш асосида олинган натижаларни унинг бошқа қисмига ёйиш ёки татиқ этиш).

3. Аралаш методлар: таркибий таҳлил, дельфи, асосий истиқболли (критик) технологиялар, манбалар шарҳи, соний сценарий яратиш, йўл харитаси, манфаатли томонлар фикри таҳлили, ўзаро таъсир таҳлили, манбаларни сканерлаш, синов, ролли ўйинлар, глобал трендлар таҳлили, симуляция, мультикритериал таҳлил, келажак қутиси ва бошқа.

Ҳар қандай форсайт тадқиқотлар ёки дастурлар бир неча услублар комбинациясини ҳамда бошланғич ахборот манбаларини талаб этади. Форсайт методларидан комбинациялашган ҳолда фойдаланилганда креативлик, экспертиза, ўзаро таъсир ва маълумотлар ҳамда натижанинг исботлангани каби омилларга асосий эътибор қаратилади.

Ўзбекистон олий таълим тизимида форсайт технологиялар

Республикамиздаги кўпгина ишлаб чиқариш корхона ва ташкилотлари олдида турган асосий муаммо ва камчиликлардан бири улар томонидан юқори технологик лойиҳаларни ривожлантириш жараёнини бозор ва технологик трендлар ривожланишини ҳисобга олмасдан амалга ошириб келинаётганидир. Инновацион секторда кооператив жараёнларнинг ривожланмагани туфайли илмий ютуқларни ишлаб чиқаришга жорий этиш масаласига суи ёндашиш ҳамда маркетинг тадқиқотлари ўтказишнинг етарлича баҳоланмагани кузатилади. Шу сабабли, Ўзбекистон иқтисодий тармоқлари, жумладан, олий таълим тизимини ривожлантиришнинг узок муддатли стратегик режаларини ишлаб чиқиш, энг муҳим трендлар ва асосий йўналишларни аниқлашда форсайт технологиясидан фойдаланишни йўлга қўйиш энг долзарб масалалардан биридир.

Дастлабки форсайт тадқиқотлар ва натижалар

Жаҳон банки кўмагида молиялаштирилаётган Академик инновациялар фонди грант лойиҳаси доирасида Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институтида бажарилаётган “Ўзбекистонда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида олий таълим тизимида масофавий таълимни ташкил этиш модели ва технологиясини ишлаб чиқиш” мавзусидаги лойиҳа доирасида мазкур институтда Форсайт маркази ташкил этилган. Форсайт марказининг “Йўл харитаси” ишлаб чиқилиб, унинг асосий йўналишлари, мақсад ва вазибалари аниқланди.

Форсайт маркази томонидан 2019 йил 30 октябрь куни Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институтида “Ўзбекистон олий таълим тизимида инновацион сиёсат ва форсайт технологиялар” мавзусида республика илмий-амалий семинари ташкил этилди. Лойиҳа доирасида Олий иқтисодиёт мактаби Миллий тадқиқотлар институти қошидаги Халқаро форсайт маркази (Россия), Manchester университети илмий-техник сиёсат институти (Буюк Британия), Истикболли технологик тадқиқотлар институти (Испания), Тизимли ва инновацион тадқиқотлар институти (Германия), Илмий-техник сиёсат институти (Корея), Технология университети (Финляндия), Бирлашган Миллатлар ташкилоти ҳузуридаги

UNIDO ташкилотларининг форсайт тадқиқотлар бўйича тажрибалари ўрганилган.

Форсайт маркази томонидан форсайтнинг ақлий хужум, сценарийлар яратиш, экспертлар панели, дельфи, келажак кутиси каби методларидан фойдаланган ҳолда Ўзбекистон олий таълим тизимида масофавий таълимни 2025 йилгача ташкил этиш муаммоларига оид дастлабки, икки босқичли форсайт тадқиқотлар ўтказилди [5].

Биринчи босқичда “ақлий хужум” методи ёрдамида Ўзбекистон олий таълим тизимида масофавий таълимни ташкил этишга таъсир этувчи омиллар аниқланди ва натижада 30 дан ортиқ омиллардан иборат тасниф яратилди. Кўп омилли тадқиқотларни режалаштириш методларидан бири “Априор занжирлаш” услуги ёрдамида кейинги босқич тадқиқоти учун ушбу омиллардан 14 та асосийлари танлаб олинди ва 2 та катта гуруҳга ажратилди.

Иккинчи босқичда экспертлар панели методи асосида ахборот-коммуникация соҳасидаги мутахассислар, жамоатчилик вакиллари, профессор-ўқитувчилар ва талабалардан иборат 50 кишидан иборат экспертлар гуруҳи шакллантирилди. Ажратиб олинган 14 та омиллар асосида анкета саволнома тузилиб, экспертларга тарқатилди, жавоблар аноним тарзда олинди.

№	Омиллар номи	Ижобий (ҳа) жавоблари ¹
1	Ўзбекистонда олий таълим тизимининг ҳозирги босқич реформаси шароитида масофавий таълимни ташкил этиш мумкинми?	70
2	Масофавий таълим ташкил этилса, олий таълим билан қамров даражаси қанча ошиши мумкин?	85
3	Ўзбекистон аҳолисида масофавий таълимга эҳтиёж борми ва қандай ёндашади?	75
4	Аҳолининг компьютер билан таъминланганлик даражаси масофавий таълим учун етарлими?	40
5	Аҳолининг ҳуқуқий ва компьютер саводхонлик даражаси масофавий таълим учун етарлими?	40
6	Ўзбекистонда Интернет тезлиги масофавий таълим учун талабга жавоб берадими?	50
7	Олий таълим муассаларида электрон ресурслар етарлими?	85
8	Олий таълим муассаларининг моддий-техник базаси, жумладан, компьютерлар парки талабга жавоб берадими?	80
9	ОТМларда масофавий таълим платформаси яратилганми?	75
10	ОТМда ахборот-коммуникация соҳаси бўйича кадрлар етарлими?	70
11	Масофавий таълим кадрлар тайёрлаш сифатига қандай таъсир кўрсатади?	50
12	Сиз ёки фарзандларингиз Ўзбекистон ОТМларида масофавий таълим асосида ўқишни хоҳлайсизми?	75
13	Сиз масофавий таълим моделлари ва технологиялари билан танишмисиз?	70
14	Ўзбекистонда масофавий таълим учун алоҳида қонун ҳужжати керакми?	80

¹ Ижобий (ҳа) жавоби сўровда иштирок этган респондентлар умумий сонига нисбатан % да.

Хулоса ва таклифлар

Бугунги шиддатли, таҳликали ва глобаллашув даврида дунёни, инсониятни фақат ва фақат илм-фан, юксак маънавият сақлаб туриши кундек равшан бўлиб қолди. Шу маънода, ҳар биримиз ҳаётимизга, илм-фанга замонавий ёндашувлар асосида киришмоғимиз давр талаби.

Форсайт технологияси эса, ана шу мақсадларга эришишимизда кўл келади. Бунинг учун эса, аввало, мактаб, сўнгра олий таълим тизимини тубдан такомиллаштириш талаб этилади.

Шу ўринда яна бир мулоҳаза: сўров натижалари таҳлили масофавий таълимни ташкил этишга олий таълим муассасаларининг тайёргарлик даражаси ўртача 80-85 фоизни ташкил этиши, яъни компьютер базалари, электрон ресурслар таъминоти, ахборот-коммуникация соҳаси бўйича мутахассислар штатлари етарли экани, лекин аҳолининг масофавий таълимга тайёргарлик даражаси эса 40-50 фоизлигини кўрсатди. Аҳолининг айрим қатламлари ҳукукий ва компьютер саводхонлиги, компьютерлар ва юқори тезликдаги Интернет билан таъминланганлик даражаси етарли эмаслигини кўрсатди. Шу сабабли, Ўзбекистонда олий таълим ислохотларининг ҳозирги босқичида 2025 йилгача масофавий таълимни ташкил этишни мақсадга мувофиқ эмас, деб ҳисоблаш мумкин.

Бундай шароитда қандай йўл тутмоқ зарур?

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошида Форсайт марказини ташкил этиш, унинг асосий миссияси, фаолият йўналишлари, мақсад ва вазифаларини аниқлаш, жумладан, олий таълимни узоқ муддатли ривожлантиришнинг асосий трендлари ҳамда йўналишларини белгилаш, етакчи олий таълим муассасаларида ташкил этилган Форсайт марказлар фаолиятини ва тадқиқотлар натижаларини мувофиқлаштириш зарур.

Бундан ташқари, мамлакатимизда етакчи олий таълим муассасалари асосий фаолият соҳасидан келиб чиқиб, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида ташкил этилган Форсайт марказининг бўлинмаларини ташкил этиш керак. Уларнинг вазифаларини ҳар бир олий таълим муассасасининг

йўналишларига мос ҳолда белгилаш зарур.

Масалан, Тошкент ахборот технологиялари университети қошидаги Форсайт маркази олдида “Ўзбекистон олий таълим тизимида рақамли технологияларни татбиқ этишни ривожлантиришни узоқ муддатли башоратлаш”, Тошкент молия университети қошидаги марказга эса “Ўзбекистон олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик беришни узоқ муддатли башоратлаш” каби вазифаларни қўйиш мумкин.

Умуман олганда, келажакда олий таълим тизимига рақамли технологияларни, жумладан, масофавий таълимни жорий этишни башоратлаш бўйича кенг қамровли Форсайт тадқиқотлар олиб бориш ҳамда тадқиқот натижалари асосида “Ўзбекистон олий таълим тизимига рақамли технологияларни кенг жорий этишнинг 2030 йилгача бўлган стратегияси”ни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Шундагина биз Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида олдимизга қўйган катта мақсадларга эришамиз ва бугунги ҳаётимиз эртага янада фаровон бўлишини таъминлашга мустаҳкам асос қўйган бўламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Кнител М.В., Ларионов П.А. Использование технологий “Форсайт” в процессе обучения // Электронный научный журнал “Наука и перспективы”. – №1. – 2016.
2. Ejdy J. Future oriented strategy for SMEs // Procedia-Social and Behavioral Sciences. 2014. Vol. 156. P.8-12.
3. Соколов А.В. Долгосрочное прогнозирование тенденций развития образования методами Форсайт. // Вопросы образования. – 2004. – №3. – С. 66-79.
4. Соколов А.В. Форсайт: взгляд в будущее. // Форсайт. 2007. №1. С.8-9.
5. Rakhimov O.D., Berdiyev Sh.J., Rakhmatov M.I., Nikboev A.T. Foresight In The Higher Education Sector of Uzbekistan: Problems and Ways of Development. // Psychology and Education Journal .2021. 58 (3), P.957-968.
DOI: 10.17762/pae.v58i3.3029.

СТАТИСТИК ТАҲЛИЛ

2021 йилда олий таълим муассасаларининг
илмий-тадқиқот соҳасидаги ишлари ҳолати

Ҳозирда олий таълим муассасаларида 32 228 нафар профессор-ўқитувчи фаолият юритмоқда. Шундан илмий даражалилар — 12 686 нафар бўлиб, фан докторлари (DSc) — 2 657 нафар (ўртача ёш 56), фан номзодлари (PhD) — 10 029 нафарни (ўртача ёш 47) ташкил этади. Илмий салоҳият 39,3 фоиз.

Бугунги кунда республика олий таълим муассасаларида 5 281 нафар докторант (4 964 нафар таянч докторант — PhD, 317 нафар докторант — DSc) ва 342 нафар стажёр-тадқиқотчилар илмий-тадқиқот фаолияти билан шуғулланмоқда.

Маълумот учун: вазирлик тизимидаги олий таълим муассасаларида 3 919 нафар докторант (3 685 нафар таянч докторант — PhD, 234 нафар докторант — DSc) ва 308 нафар стажёр-тадқиқотчилар илмий-тадқиқот фаолияти билан шуғулланмоқда.

Илмий кенгашлар сони босқичма-босқич ошириб борилмоқда. 2021 йилда 68 та олий таълим муассасаларида илмий даражалар берувчи Илмий кенгашлар сони 172 тага етказилди. 2019 йилга нисбатан бу кўрсаткич 2,2 мартага кўп (2019 йилда 86 та бўлган).

Вазирлик тасарруфидаги олий таълим муассасаларида 129 та Илмий кенгаш фаолият юритади.

2021 йилда республика олий таълим муассасаларида жами 1 765 та докторлик диссертациялари ҳимоя қилинган. Жумладан, 1 521 та фалсафа доктори (PhD), 244 та фан доктори (DSc) илмий даражалари бўйича диссертациялар ҳимоя қилинган.

2020 йилда жами 1 252 та (1 051 та PhD, 201 та DSc) илмий даражалари бўйича диссертациялар ҳимоя қилинган.

2021 йилда олий таълим муассасаларида “Scopus” халқаро илмий-техник маълумотлар базасида индексланувчи нуфузли халқаро илмий журналларда 3 389 та мақола нашр этилди ва мақолалар сони 2019 йилга нисбатан 2,6 баробарга ўсди.

2020 йилда “Scopus”, “Web of Science” ва бошқа халқаро илмий-техник маълумотлар базасида индексланувчи нуфузли халқаро илмий журналларда 2 563 та мақола чоп этилган.

Нидерландиянинг “Elsevier” компанияси билан Digital Commons (Bepress) платформаси негизида “Ўзбекистон илмий журналлари” портали (<https://uzjournals.edu.uz>) яратилди. Мазкур порталга олий таълим муассасаларининг 41 та илмий журнали жойлаштирилди ҳамда халқаро талабларга мослаштирилди, материаллар (8 485 та мақола) 108 та давлатда 365 568 марта юклаб олинди.

Мазкур журналлардан 5 таси жорий йилда “Scopus” халқаро илмий-техник маълумотлар базасида индексация қилиниши учун ариза берган.

Жумладан, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг “Bulletin of National University of Uzbekistan: Mathematics and Natural Sciences” илмий журнали, Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университетининг “Technical science and innovation” ва “Chemical Technology, Control And Management” илмий журнали, “Тошкент ирригация ва кишлук хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети “Irrigation and Melioration” илмий журнали, Тошкент кимё-технология институтининг “Chemistry and chemical engineering” илмий журналлари.

Давлат илмий-техник дастурлари доирасида 2021 йилда олий таълим муассасаларида умумий маблағи 165 миллиард 445 минг сўм бўлган 403 та илмий лойиҳа бажарилди.

Жумладан, умумий маблағи 21,698 миллиард сўм бўлган 59 та фундаментал лойиҳалар; умумий маблағи 94,492 миллиард сўм бўлган 193 та амалий лойиҳалар; умумий маблағи 42,030 миллиард сўм бўлган 101 та инновацион лойиҳалар; умумий маблағи 7,225 миллиард сўм бўлган 50 нафар ёш олимнинг фундаментал, амалий ва инновацион лойиҳалари бажарилди.

2021 йилда олий таълим муассасаларидаги 1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан илмий лойиҳалардан тушган маблағлар ўртача 5 миллион сўмдан тўғри келмоқда.

2021 йилда умумий маблағи 72,8 миллион АҚШ доллари бўлган 337 та халқаро илмий-амалий лойиҳа бажарилди.

Давлат олий таълим муассасаларида халқаро илмий-амалий лойиҳалардан тушган маблағ 1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртача 935 АҚШ доллари ташкил этади.

Олий таълим муассасаларида 2021 йилда корхона ва ташкилотлар билан умумий маблағи 101,7 миллиард сўм бўлган 3 160 та хўжалик шартномалари асосида лойиҳалар бажарилган.

Олий таълим муассасаларида хўжалик шартномаларидан тушган умумий маблағлар 1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртача 2,3 миллион сўмдан тўғри келмоқда.

Республикадаги 15 та олий таълим муассасасида 39 та илмий лаборатория мавжуд бўлиб, унда ўртача 183 нафар ходим фаолият кўрсатмоқда.

Олий таълим муассасаларида илмий фаолият инфратузилмасини такомиллаштириш мақсадида 7 та олий ўқув юртларида илмий лабораторияларни ташкил этиш ва босқичма-босқич жиҳозлаш ишлари амалга оширилмоқда. Бу масалаларга Жаҳон банки лойиҳаси доирасида 10,3 миллион АҚШ доллари сарфланди.

Жумладан, Ўзбекистон Миллий университетида Хужайра ва молекуляр биотехнология илмий-тадқиқот лабораторияси (ИТЛ); Тошкент тиббиёт академиясида Тиббий-генетик тадқиқотлар ИТЛ; Тошкент давлат аграр университетида Экофизиологик тадқиқотлар ИТЛ; Тошкент давлат транспорт университетида Материалшунослик ИТЛ; Тошкент давлат техника университетида Назорат-ўлчов ва энергия тежамкор автоматлаштирилган тизимлар ИТЛ; Тошкент архитектура қурилиш институтида Қурилиш материаллари ИТЛ; Тошкент кимё-технология институтида Озиқ-овқат маҳсулотлари ва технологияси ИТЛ ташкил этилмоқда.

2021 йилда интеллектуал мулк объектига олинган гувоҳномалар сони 2019 йилга нисбатан 3,8 марта ошган.

2021 йилда 1 819 та патент (жумладан, 226 та ихтиро, фойдали модель учун патент, 1 593 та дастурий маҳсулотлар учун гувоҳнома) олинган.

Маълумот учун: 2020 йилда жами 1 689 та патент (432 та ихтиро ва фойдали модель учун патент, 1 257 та дастурий маҳсулотлар учун гувоҳнома) олинган бўлса, 2019 йилда 417 та патент олинган.

Олий таълим муассасаларида олинган патент ва гувоҳномалар ҳар 100 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан олганда, ўртача 7 тадан тўғри келади.

Олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган хирш индекси (h-индекс) 5 ва ундан юқори бўлган профессор-ўқитувчилар сони олий таълим муассасаларининг маълумотларига кўра, 1 348 нафарни ташкил этади.

Олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган профессор-ўқитувчиларнинг хирш индекси (h-индекс) 5 ва ундан юқори бўлганларнинг 100 нафарга нисбатан улуши республика бўйича 0,9 ни ташкил этмоқда. Ушбу кўрсаткич 12 та олий таълим муассасасида 10 дан юқорини ташкил этади.

2021 йилда 14 та олий таълим муассасаси ҳузурида “Бизнес-акселераторлар” фаолияти йўлга қўйилди ва ушбу олий таълим муассасаларида “Инкубация марказлари” ташкил этилди. Ҳозир республикадаги 40 та олий таълим муассасасида жами 47 та “Инкубация марказлари” фаолият юритмоқда.

2021 йилда республика олий таълим муассасаларининг инновацион жамғармасига 55,7 миллиард сўм маблағ ўтказилиши режалаштирилган. Жамғармаларга 2021 йилда 40,3 миллиард сўм маблағ ўтказилган бўлиб, ушбу маблағдан 32,5 миллиард сўм сарфланган.

Маълумот учун, маблағлар қуйидагиларга: илмий тадқиқотлар ва инновацион ишланмаларни рағбатлантиришга 6,7 миллиард сўм; илмий-лаборатория ускуналари, сарфлаш материаллари ва бутловчи буюмлар учун 8,2 миллиард сўм; кичик стартап лойиҳаларни молиялаштиришга 1 миллиард сўм; илмий-тадқиқот инфратузилмасини шакллантириш ва илмий ходимларни моддий рағбатлантириш учун 7,6 миллиард сўм ҳамда инновация фаолияти билан боғлиқ бошқа харажатлар учун 8,7 миллиард сўм сарфланган.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИЛМИЙ ФАОЛИЯТ

Илмий салоҳият **39,3%**

2021 йилда 2019 йилга нисбатан **2,1 %** оширилди

Профессор-ўқитувчилар – **32 228** нафар

Илмий даражалилар – **12686** нафар
 Фан докторлари (DSc) – **2 657** нафар
 Фан номзодлари (PhD) – **10 029** нафар

ДИССЕРТАЦИЯ ҲИМОЯЛАРИ

- ✓ докторлик диссертациялари **1765** та
- ✓ фалсафа доктори (PhD) **1521** та
- ✓ фан доктори (DSc) **244** та

Докторантурада ўз муддатида ҳимоя қилиш – ўртача **42 %**

ДОКТОРАНТУРА КВОТАСИ

Муассасалар	75	Қабул квоталари сони	2 784
Олий таълим муассасалари	70	PhD	2 604
		DSc	180
Илмий ташкилотлари	5	Стажёр тадқиқотчи	360

ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ЛАБОРАТОРИЯЛАРИ

Мавжуд илмий-тадқиқот лабораториялари

Олий таълим муассасалари	15	Илмий лабораториялар	39	Ходимлар	183
--------------------------	----	----------------------	----	----------	-----

Ташкил этилаётган олий таълим муассасалариаро илмий-тадқиқот лабораториялар

Олий таълим муассасалари	7	Илмий лабораторияларни ташкил этиш	10,3 млн. доллар
--------------------------	---	------------------------------------	------------------

Стартап лойиҳаларни амалга ошириш марказлари

Олий таълим муассасалари	40	Инкубация марказлари	47	Бизнес-акселерация	14
--------------------------	----	----------------------	----	--------------------	----

Илмий-ўқув марказлар

Ўқув-илмий тадқиқот лабораториялари	7	Илмий-ўқув марказлари	6	ТИҚҚМ	23
-------------------------------------	---	-----------------------	---	-------	----

ИЛМИЙ ЖУРНАЛЛАР

Олий таълим муассасалари	54	Илмий журналлар	73	SCOPUS талабларига мослаштирилган журналлар	41
--------------------------	----	-----------------	----	---	----

SCOPUS халқаро илмий-техник базасида 2021 йилда **3 389** та мақола нашр этилди.

100 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртача **6,5** ни ташкил этади.

“Ўзбекистон илмий журналлари” портали
<https://uzjournals.edu.uz>

Нидерландиянинг “Elsevier” компанияси билан Digital Commons (Bepress) платформаси негизида “Ўзбекистон илмий журналлари” портали
<https://uzjournals.edu.uz> яратилди.

Порталга жойлаштирилган илмий журнал материаллари дунёнинг **108** тадан ортқ давлатларида **365 568** мартадан ортқ юклав олинган.

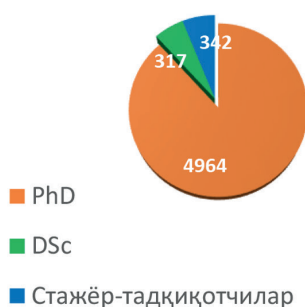
Ўзбекистон олий таълим муассасаларининг **41** та илмий журнали жойлаштирилди.

Интеллектуал мулк объектларига олинган гувоҳномалар

Патентлар	1819	ихтиро, фойдали модель	226	дастурий маҳсулотлар	1593
-----------	------	------------------------	-----	----------------------	------

СОҲАСИДА ЭРИШИЛГАН НАТИЖАЛАР ҲОЛАТИ

Олий таълимдан кейинги таълим институтларида таҳсил олувчилар

PhD

DSc

Стажёр-тадқиқотчилар

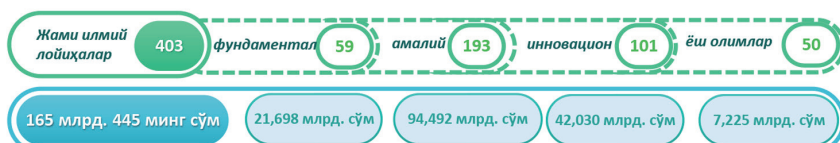
Мустақил изланувчилар

Фалсафа доктори илмий даражаси бўйича изланувчилар

Фан доктори илмий даражаси бўйича изланувчилар

Давлат илмий дастурлари доирасида бажарилган лойиҳалар

1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан илмий лойиҳалардан тушган маблағлар ўртача **5 млн. сўм**

Халқаро лойиҳалар ва хўжалик шартномалари

1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртача **935 АҚШ доллари**

1 нафар профессор-ўқитувчига нисбатан ўртача **2,3 млн. сўм**

Олий таълим муассасаларининг 2021 йилдаги инновацион жамғармаси даромадлари ва харажатлари

Олий таълим муассасаларининг 2021 йилдаги инновацион жамғармаси харажатлари

ЯРАТИЛГАН ИННОВАЦИОН ЛОЙИХАЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛМОҚДА

Баҳром АБДУЛЛАЕВ,
Урганч давлат университети ректори,
физика-математика фанлари доктори

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномасида “Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб хизмат қилиши лозим”, деган сўзлари Урганч давлат университетида фан ва инновацияларни барқарор ривожлантиришга кучли тurtки бўлди ҳамда жамоага катта масъулият юклади.

Университетимизда ёш авлоднинг ҳар томонлама билимли, баркамол бўлиб шаклланиши, сифатли ва мукамал таълим олиб, рақобатбардош, малакали кадрлар бўлиб етиштириш билан бир қаторда, мамлакатни қудратли, миллатни буюк қиладиган ёш олимларни тарбиялаш илм-фанни ривожлантиришга ҳам устувор вазифа сифатида қаралмоқда.

Урганч давлат университетида илм-фанни амалиёт билан интеграция қилиш мақсадида жаҳон стандартларига мос, энг замонавий ускуналар билан жиҳозланган лабораториялар ташкил этилди. Илмий лабораториялар моддий-техник базасини мустаҳкамлаш баробарида, ёш олимлар етакчи хорижий илмий марказларда қисқа муддатли илмий стажировкаларга юборилди.

Биргина Кимёвий технологиялар факультетига Жаҳон банки маблағлари ҳисобидан қиймати **3 847 263 000 сўм**, университетнинг ўз маблағларидан ҳисобидан эса **500 000 000 сўм**дан ортиқ ускуналар ўрнатилди. Жиҳозларнинг барчаси ривожланган мамлакатларнинг сўнгги русумидаги ускуналаридир.

Университетимиз олимларига яратилган шароитлар ўзининг натижасини бермоқда. Улар бугун тармоқ корхоналарида мавжуд техник-технологик муаммолар ечимига қаратилган илмий ишланмалар борасида янги тадқиқотлар олиб бориб, миллий иқтисодиётимизни ривожлантиришга қаратилган инновацион маҳсулотлар яратмоқда. Профессор-ўқитувчиларимиз “Маҳаллий хомашёлар ва саноат чиқиндилари асосида халқ хўжалиги учун янги тур маҳсулотлар яратиш” мавзусида илмий тадқиқотлар олиб бормоқда.

Жумладан, дунё амалиётида биринчи бўлиб нефтсиз изоляцион битумларнинг [1,2] бир неча туркумларини яратди. Маълумки, жаҳон қурилиш саноатида битумнинг ўрни бекиёс. Ушбу тенгсиз изоляцион материалдан ер усти ва остида, ҳатто сув остида иншоотлар, қурилиш конструкциялари, фундаментлар, магистрал қувурларни гидроизоляция қилишда, коррозия ва эрозиядан ҳимоялашда, шунингдек, том ёпишда фойдаланилади.

Дунё микёсида нефть захираларининг тугаб бораётгани, унинг устига нефтдан олинаётган битумларнинг сифати халқаро стандарт талабларга жавоб бермаётган бир пайтда, ноанъанавий янги турдаги хомашёлар асосида нефтсиз битумлар олишнинг илмий-технологик асосларини яратилиши, амалиётга кенг татбиқ қилиниши мамлакатимиз иқтисодиётидаги энг йирик муаммоли масаланинг ечимидир.

Ҳозирги кунда мамлакатимизнинг 150 дан ортиқ корхоналарига ва 2 та чет эл фирмаларига нефтсиз битум маҳсулотлари етказиб берилмоқда.

Яна бир муҳим жиҳати госсипол смоласи (ёғ-мой комбинатларида чиқинди) қўшимча экологик муаммоларни туғдирмоқда. Ушбу лойиҳани мукамал амалга ошириш натижа-сида бир вақтнинг ўзида чиқиндидан халқаро даражадаги битум маҳсулотлари олинди. Натижада чиқинди билан боғлиқ экологик масалалар ечимини топди. Ёғ-мой комбинатларини чиқиндисиз корхоналар қаторига қўшилишига замин яратилди.

Университетимиз олимлари яратган ва дунё микёсида тан олинган иккинчи илмий ишланма — металл зангини бир зумда тозаловчи воситалар технологиясидир. Ушбу технология ҳам дунёда аналоглари йўқлиги, рақобатбардошлиги, импорт ўрнини тўла босиши, экспортга йўналтирилганлиги билан алоҳида аҳамиятга эга. [3]

Маълумки, дунёда металл занглаши катта муаммолардан бири ҳисобланади. Миллиардлаб валюталар занглашнинг олдини олишга сарфланишига қарамасдан, бу муаммо ҳанузгача узил-кесил ҳал қилинмаган. Масаланинг иккинчи томони шуки, занг босган металл юзалар тозаланмаса, ўта салбий оқибатларга олиб келади. Ускуналар, жиҳозлар, конструкциялардаги емирилиш иншоотларнинг муддатидан олдин ишдан чиқишига, авариялар содир бўлишига сабабчи бўлади. Технологик ускуналарни занглашдан сақлашдек муҳим масала бугунги кунда ҳам ўз ечимини кутмоқда.

Олиб борилган илмий таҳлилларга кўра, металл юзасидаги коррозия қолдиқларини тозалашга қаратилган илмий ишлар салмоғи кўп эмас.

Мавжудлари эса юзани механик тозалашга қаратилган бўлиб, кўп меҳнат ва энергия талаб қилади. Бу усулдаги тозалаш ишларини чўл зоналаридаги магистрал қувурлар ва баланд иншоотларда қўллаш имкониятлари чекланган. Қолаверса, бу жараёнда металл асосининг емирилиши кузатилади ва кўп маблағ сарф этилади. Бундан кўринадики, занглаган юзаларни самарали тозаловчи воситаларнинг замонавий, рақобатбардош турларини яратиш технологиясини маҳаллий ресурслар асосида ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масаласидир.

Олимларимиз мазкур муаммонинг илмий ечими сифатида металл занглашини тўхтатадиган ва узоқ муддат ҳимоя қилиш хусусиятига эга янги авлод технологиясини яратдилар. Ушбу турдаги воситаларни яратишда 100 фоиз маҳаллий хомашё ва саноат чиқиндиларидан фойдаланилди.

Тадқиқотларга кўра, ишлаб чиқарилаётган ёки импорт қилинаётган пўлат ҳимояланмаса, йилига 12-15 фоиз йўқотишга учрайди. Бу дегани, дунё бўйича 1,7 миллиард тонна пўлатни ҳимоя қилиш учун бир йилда 2,2 триллион доллардан зиёд маблағ сарфланмоқда. Бунинг учун АҚШда 423 миллиард, Россияда 286 миллиард доллардан ортиқ маблағ фақат шу йўналишга ажратилади. Шунингдек, бу тадбирларнинг ўз вақтида олиб борилмагани оқибатида йўқотиш ва аварияларнинг ўрнини қоплашга ҳар қандай ривожланган давлатлар ялпи даромадининг камида 3-4 фоизи кетмоқда. Мамлакатимизда эса ушбу турдаги маҳсулотлар чет давлатлардан валюта эвазига импорт қилиниши ҳисобидан қисман қопланмоқда.

Ушбу илмий ишланма доирасида маҳаллий ресурслар ва саноат чиқиндилари асосида жаҳон стандартларига тўла мос келадиган изоляцион қопламалар олишнинг бутунлай янги технологияси амалиётга кенг татбиқ қилинади.

Юқорида санаб ўтилган учта янги лойиҳанинг илмий янгилигига 5 та патент олинган. Экспорт қилиш учун барча зарурий ҳужжатлар мавжуд.

Дастлабки намуналар “Инновацион ғоялар, технологиялар ва лойиҳалар” республика ярмаркасида намойиш қилинди. Ундан ташқари, импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирилган маҳсулотлар 2015-2018 йилларда бўлиб ўтган “Халқаро саноат ярмаркаси ва кооперацион биржа”да тақдимот қилинди. Қолаверса, Осиё, Европа, АҚШ ва МДХ давлатларида ўтказилган турли халқаро ярмаркаларда мутахассислар томонидан алоҳида эътироф этилди.

Жумладан, 2016 йилда Берлин (Германия), 2016 йилда Дубай (БАА), 2016 йилда Ашхобод (Туркменистон) ва 2018 йилда Нью-Йорк (АҚШ)да бўлиб ўтган халқаро ярмаркаларда энг инновацион ва экологик тоза маҳсулот сифатида юксак баҳоланди ва махсус сертификат ҳамда дипломлар билан тақдирланди.

Олимларимиз маҳаллий хомашёлар ва саноат чиқиндилари асосида рақобатбардош ўрама материаллар олишнинг ноанъанавий технологиясини яратди [4]. Маълумки, бугунги кунда дунё қурилиш саноатида картон қоғоз асосидаги битумли ўрама изоляцион материаллар (рубероид, толь, пергамин, изол ва бошқалар)нинг замон талабларига мос эмаслиги ойдинлашиб қолди. Уй-жой ва саноат объектларига бўлган талабларнинг ортиб бориши натижасида сўнгги йилларда рубероиднинг бир қанча камчиликлари мавжудлиги кўзга ташланмоқда. Масалан, сув ютиш даражаси юқори, ишлатилишида герметик ғоваклар пайдо бўлади. Атмосфера сувлари қатламлараро ғовакларда тўпланиб, қишда музлайди, оқибатда микроғоваклар кенгайиб, томнинг қатламини бузади, хизмат муддати 5-7 йилдан ошмайди.

Ушбу муаммоларни бартараф этиш мақсадида маҳаллий хомашё ва саноат чиқиндилари асосида ноанъанавий ўрама изоляцион материаллар олишнинг янги технологияси яратилди. Мазкур лойиҳа кенг ишлаб чиқаришга тайёрланмоқда.

Университетимизда олиб борилаётган тадқиқотлардан яна бири Марказий Қизилқум фосфоритлари ва Зинельбулоқ магнезит хомашёлари асосида магнийли азосуперфосфатлар олиш технологиясидир. [5] Ўсимликларда магний элементининг етишмаслиги унинг ўсиши ва ривожланишига, ҳосилнинг ҳажми ва сифати пасайишига олиб келади. Шунингдек, чуқур физиологик бузилишлар келтириб чиқариб, пастки барглар эрта nobуд бўлишига сабаб бўлади. Қолаверса, магний етишмаган ўсимликларнинг вегетация даври сезиларли даражада кечикиб, мева бериш босқичига кирмайди. Алоҳида таъкидлаш лозимки, бу турдаги ўғитлар мамлакатимизда бугунгача ишлаб чиқарилмаган. Тадқиқотлар натижасида илк бор Зинельбулоқ тальк-магнезити минералидан флотацион бойитиш усулида магнезит ажратиб олинди. Биринчи бор магнезиал нордон бўтқани паст навли Марказий Қизилқум фосфорити ёрдамида нейтраллашга эришилган.

Яратилган янги ўғитнинг барча физик-механик хоссалари стандарт талабларга мос келиши исботланган. Агрокимёвий синовлар ўтказилиб, юқори самарадор магнийли азосуперфосфат ўғитлари қишлоқ хўжалигининг турли экинларида қўллаш учун тавсия қилинган.

Урганч давлат университетида олиб борилаётган энг муҳим илмий тадқиқотлардан яна бири “МЭРС” ва “БИОБАРС” микробиоўғитларидир [6]. Мазкур изланиш Қозоғистон Республикаси Олмаота шаҳридаги Кимё илмий текшириш институти билан ҳамкорликда олиб борилмоқда.

МЭРС микробиоўғити етти турдаги ўсимлик экстрактлари асосида олинган хлорофилл – пептид – витамин – оксил моддалари ва темир, мис, рух, молибден, марганец, кобальт, бор, йод, микроэлемент тузлар асосида яратилган.

МЭРСни қўлланиш усуллари:

01 / уруғларни дорилувчи модда билан аралаштириш

02 / ўсимликларни пуркаш

03 / минерал ўғит, пестицид ва ер суғоришига оид бўлган сув билан бирга юбориш

Шунингдек, органик боғловчилар асосида рақобатбардош нефтсиз изоляцион мастикалар олиш технологиясини [7] яратиш борасида ҳам тадқиқотлар олиб борилмоқда. Турли ҳудудларда қурилаётган иморатлар ва иншоотларнинг мустаҳкамлигини таъминлашда фойдаланилаётган материаллар сифатига эътибор қаратиш талаб этади. Барча талабларга жавоб берадиган қурилиш материаллари асосида бунёд қилинадиган иншоотларнинг умрбоқийлиги ҳам кафолатланган. Бу жараёнда эса нефтсиз мастикаларнинг янги таркибини аниқлаш ва технологиясини яратиш ҳам бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Тадқиқотнинг афзаллиги илк бор мастиканинг иссиққа бардошлиги ва қаттиқлигини ошириш мақсадида таркибига маҳаллий минерал тўлдирувчилар киритилган ва оптимал натижага эришилган. Янги таркибни стандарт талабларга мослаштириш мақсадида унга трансформатор мойи, нефрас ва резина кукуни каби пластификаторлар киритилиб, паст ҳароратларда эластиклиги ва эгилувчанлигини оширишга эришилди.

Шунингдек, олимларимиз томонидан Оролбўйидаги ноорганик хомашё ресурсларидан фойдаланиб, бир неча турдаги шиша буюмлар олиш технологияси [8] яратилди. Маълумки, мамлакатимизда юқори шаффофликка эга шиша маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун зарур бўлган кварц кумлари захиралари кам бўлиб, асосан, импорт ҳисобига қондирилмоқда. Тадқиқотчилар Хўжақўл ва Янгиариқ конларининг каолинлашган ва дала шпатли кварц кумларини кимёвий, минерал ва донадорлик таркибларини ўрганиб, уларни бойитишнинг ўзига хос технологияларини ишлаб чиқдилар.

Шиша таркибига махсус ингредиентларни киритиш мақсадида мамлакатимиздаги табиий газни қайта ишлашда ҳосил бўлаётган глинозёмли (Шўртан ва Устюрт газ-кимё мажмуалари), металлургия саноатидаги кобальтли ва кўрғошин жинсини бойитишдаги (“Олмалиқ КМК”) чиқиндилари асосида сифатли шишалар олинди.

Каолинлашган ва дала шпатли кварц кумларидан шиша идишлар ва маиший хўжалик шиша буюмлари ҳамда шиша эмаллар ишлаб чиқариш бўйича олинган илмий натижалар асосида Хўжақўл кони кварц-каолинлашган жинсларидан олинган бойитилган кварц куми асосида шиша идишлар ишлаб чиқариш технологияси “Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг саноат, қурилиш, транспорт ва ахборот технологиялари масалалари қўмитасининг “2022-2025 йилларда амалиётга жорий этиш бўйича истиқболли ишланмалар рўйхати”га киритилди.

Натижада, Оролбўйи минтақасида маҳаллий хомашёлардан унумли фойдаланиш ва шиша маҳсулотлари ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантириш имконини берди.

Маҳаллий хомашёлар ва техноген чиқиндилардан фойдаланиб шиша буюмлар олиш технологияси “Ўзсаноатқурилишматериаллари” уюшмасида амалиётга жорий этилди. Натижада, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш учун четдан келтирилатган айрим компонентлар ўрнини босувчи маҳаллий хомашё ва иккиламчи ресурслардан фойдаланиш имконини берди.

Университетда олиб борилаётган иккинчи йўналиш — қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаб, экспортбоп шаклга келтиришдан иборат. Олимларимиз томонидан юқори озувийлик қийматли қовун шарбатларини ишлаб чиқаришнинг янги технологиясини яратиш борасида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Қовун шарбати — инсон соғлиғини мустаҳкамловчи, асаб системасини тинчлантирувчи, қувватлантирувчи ва фойдали озик моддаларни ўзида сақловчи чанқовбосди ичимлик. Шунингдек, қовундан асал олишга эришилди.

Маҳаллий қовун навларини қайта ишлаш корхонасининг ишга туширилиши натижасида республикамызга табиий витаминларга бой ва юқори озувийлик қийматли қовун шарбатини ишлаб чиқариш ва экспортга йўналтириш мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришга ҳисса қўшади.

Қолаверса, Озиқ-овқат технологиялари кафедраси тадқиқотчилари томонидан маҳаллий қовунлардан экспортга йўналтирилган янги маҳсулотлар олиш технологиясини яратиш борасида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Вилоятимизда етиштирилаётган қовунлардан тайёрланадиган маҳсулотлар турларини кўпайтириш учун янги технологиялар жорий қилиш, жаҳон стандартлари асосида янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва натижада қовун маҳсулотларининг экспорт имкониятларини кенгайтириш режа қилинган. Ушбу ишда маҳаллий қовунлардан тайёрланган янги маҳсулотлар 100 фоиз табиий, озуқавий қўшимчаларсиз ва консер-

вантларсиз, маҳсулотларни тайёрлашнинг технологиясини паст ҳароратларда қайта ишлаш орқали эришилган. Қовун таркибидаги мавжуд бўлган барча озуқавий моддаларни юқори даражада сақлаб қолишнинг имкони топилган. Инсон организми учун ўта зарур бўлган С витамини, А провитамини (каротин), пектин моддалари, фолат кислотаси С, А, В1, В2, РР витаминлари, калий, кальций, магний, фосфор ва темир тузлари тўлалигича сақланган. Уруғларидан 23-25% ёғлар ажратилган. Олинган янги тур маҳсулотлар 100% экспортбоп ҳисобланади [9].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Жуманиязов М.Ж., Курамбаев Ш.Р., Жуманиязова Д.М., Саидов Х.У. Исследование антикоррозионных свойств госсиполовой смолы // Журн. “Austrian Journal of Technical and Natural Sciences”, 2019. №11-12. November-Desember. С.81-84.
2. ЎзР патенти № IAP 04550. Битум полимерная композиция // Жуманиязов М.Ж. , Курамбаев Ш.Р., Мараҳимов А.Р. 2012 й.
3. ЎзР патенти № IAP 04552. Зангни қайта ўзгартирувчи таркиб // Жуманиязов М.Ж. , Курамбаев Ш.Р., Мараҳимов А.Р. 2012 й.
4. Аитова Ш. К., Жуманиязов М.Ж., Жаббиев Р.М., Разработка новых видов рулонных изоляционных материалов на основе нетрадиционных битумов и изучение их физико-механических свойств // Universum: Технические науки. – Россия, 2019-№11(68)-С.47-51.
5. Жуманиязов М.Ж., Аташев Э.А. “Тальк-магнезит хомашёсини магнийли ўғитларга кислотали қайта ишлаш” // “Композицион материаллар” илмий-техникавий ва амалий журнали. №2. 2021. 183-187 б.
6. Усманов С. Микробиоудобрения серии МЭРС — основа бесплатного и полного питания растений, повышения эффективности минеральных удобрений при сокращении нормы их внесения в 1,5-3 раза, снижения негативного влияния пестицидных препаратов на растения, обеспечения получения качественных урожаев сельскохозяйственных культур на 30-100 % и более. – Алматы, 2008. – 62-65 с.
7. Аитова Ш.К., Жуманиязов М.Ж., Жаббиев Р.М. Саноат чиқиндилари ва маҳаллий хомашёлар асосида яратилган ўрама материалларнинг физик-механик хоссалари // Журн. Kompozitsion materiallar ilmiy-tekhnika viy va amaliyurnali. – Тошкент, 2019. – 57-61 с.
8. Жуманиязов М.Ж., Юнусов М.Ю., Бабаев З.К., Кудрярова К.К. Химический состав и перспективы использования щелочных и щелочно-земельных сырьевых ресурсов Узбекистана в производстве стекла // Композиционные материалы, Ташкент, 2021. № 1-С.6-8.
9. Курамбаев Ш.Р., Ачилова С.С., Каримова Д.З., Сабирова Р.Х. Получения дынного масла из семян дыни “Бишак Хорезмский” с использованием метода холодного отжима // Молодой учёный Казань, 2016. – №8. – 253 с.

ЯНГИЛАНАЁТГАН ЖАМИЯТ УЧУН МУКАММАЛ ВА СИФАТЛИ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ЗАРУР

Акром ТОШПЎЛАТОВ,

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Илмий-тадқиқот ва инновацион фаолиятни ривожлантириш бошқармаси бошлиғи

КИРИШ

Ҳар бир мамлакатнинг юксалиши, ривожланиши ёки аксинча, инқирозга юз тутиши ўша мамлакатдаги таълим тизимининг қай даражада ривожланганига боғлиқдир. Ҳозирда янгиланаётган жамият учун ҳамда эркинлашаётган иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий муносабатлар учун, аввало, шу сифатларга мос тарзда фаолият кўрсатишга қодир таълим тизими зарур.

Олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини

2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ–5847-сон Фармони қабул қилинди [1].

Ушбу Фармонда олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимиغا ўтказиш;

халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, жумладан, ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимиغا босқичма-босқич ўтиш;

олий таълим мазмунини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишига муносиб ҳисса қўшадиган, меҳнат бозорида ўз ўрнини топа оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини йўлга қўйиш;

олий таълим муассасаларининг академик мустақиллигини таъминлаш каби бир қанча долзарб вазифалар белгиланди.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ БЎЙИЧА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИШЛАР

Албатта, кўрсатиб ўтилган вазифаларни бажариш учун бир қанча ислохотлар изчиллик билан амалга ошириб келинмоқда. Жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 4 декабрдаги 967-сон қарори билан 10 та олий таълим муассасаси 2020 йил 1 январдан бошлаб тажриба-синов тариқасида ўзини-ўзи молиялаштириш тизимиغا ўтказилди [2].

Шунингдек, ҳукуматнинг 2020 йил 27 октябрдаги 655-сон қарори билан Олий таълим муассасаларини нуфузли хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда трансформация қилиш чора-тадбирлари белгиланди [3].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 июлдаги Қарори билан олий таълим ташкилотларида тахсил олиш истагидаги ёшларнинг таълим олиши учун кенг имкониятлар тақдим этиш, тўлов-контракт асосида ўқиётган ҳар бир талабага билим олиш учун қулай шароитлар яратиш, ёшларнинг илм-фанга бўлган интилишларини янада рағбатлантириш ва ёшларни молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида таълим кредитлари ажратиш тизими йўлга қўйилди [4].

Албатта, олий таълим тизими олдига қўйилган вазифаларни бажаришда, аввало, ўқув-услубий фаолиятни такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Таълим муассасалари орасида рақобатни кучайтириш, таълим муассасаларининг меҳнат бозори эҳтиёжларига тезкор ва мослашувчан жавоб беришига имкон яратиш учун хорижий давлатлар олий таълим муассасалари ва нодавлат таълим муассасалари сони йилдан-йилга кўпайтириб борилмоқда. Шу билан биргаликда, давлат олий таълим муассасаларида янги таълим йўналишлари ва мутахассисликларини очиш, қабул параметрларини ошириш орқали талабалар қамровини кенгайтиришга эришилмоқда.

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 824-сон қарори билан 2020/2021 ўқув йилидан бошлаб, олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтказиш бошланди [5].

Ўтган вақт мобайнида кредит-модуль тизimini қўллаш жараёнида бир қанча ижобий натижаларга эришиш учун қадамлар ташланди, десак хато бўлмайди. Ўқув режалари қайтадан кўриб чиқилиши натижасида, ўқитиладиган фанлар сони қисқартирилди, номутахассислик фанларини қисқартириш ҳисобига мутахассислик фанлари улуши кўпайтирилди, талабаларда фанларни танлаб ўқиш имконияти пайдо бўлди, танлов фанлари киритилиши ҳисобига ҳар бир талаба ўзининг шахсий таълим траекториясини белгилаш имконига эга бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим

муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги [6] ҳамда “Давлат олий таълим муассасаларига молиявий мустақиллик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари [7] давлат олий таълим муассасаларининг мустақиллигини кенгайтириш, улар фаолиятида давлат маъмурий бошқарувини кескин камайтириш ҳамда шу орқали ўзгарувчан меҳнат бозори талабларига жавоб бера оладиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш, олий таълим муассасаларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, моддий-техник базасини мустаҳкамлаш масалаларини мустақил ҳал этиш, илмий-тадқиқот фаолиятига маблағларни жалб этиш имкониятини кенгайтириш ҳамда олий таълим муассасалари ўртасида рақобат муҳитини ривожлантиришда муҳим қадам бўлди.

ТАКЛИФЛАР

Албатта, олий таълимни ривожлантириш борасида олиб борилаётган ислохотларни эътироф этган ҳолда, олий таълим тизимида таълим сифатини ошириш учун қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратилиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

1. ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИГА ҚАБУЛ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ

Кредит-модуль тизими бўйича ўқув йили бошида икки ҳафта давомида 1-босқич талабалари кредит-модуль тизими талаблари билан танишиб, ўз шахсий таълим траекториясини аниқлаб, ўқишни бошлаши керак. Аммо, қабул жараёнлари чўзилиб кетаётганлиги, талабалар декабрь ойига қадар ўқишга қабул қилинаётганлиги сабабли, амалда 1-босқичларда таълим траекториясини белгилаб олиш имкони бўлмапти. Семестр тугагунга қадар талабалар қабули давом этиши уларнинг дарслардан қолиб кетиши, ўз вақтида фанларни ўзлаштира олмаслиги каби ҳолатлар таълим сифатига салбий таъсир кўрсатади.

2. ТАЪЛИМ БОСҚИЧЛАРИ ЎРТАСИДА УЗВИЙЛИК ВА УЗЛУКСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ БОРАСИДАГИ КАМЧИЛИКЛАР

Олий таълим муассасаларига қабул қилинган талабалар аксарият ҳолатларда ушбу таълим босқичи учун талаб этиладиган кўникмаларга эга эмаслиги кузатилмоқда. Бунинг асосий сабаби, олий таълимгача бўлган таълим босқичлари ўқув дастурлари, ўқитиладиган фанлари билан олий таълим тизими ўқув дастурлари ва фанларида бир-бирига боғлиқлик, узвийлик таъминланмаганидир. Бундан ташқари,

олий таълимгача бўлган босқич ўқувчилари сўнгги икки йилни дарсларга қатнашиш учун эмас, асосан, олий таълим муассасаларига кириш учун ўтказиладиган тестларга тайёрланиш билан ўтказди. Бу тестлар эса, талабанинг келгусида олиши керак бўлган таълим билан боғлиқлиги таъминланмагани сабабли, олий таълим муассасасига кириш билан унутилади. Таълимнинг ҳар бир босқичи ўртасида узвийлик ва узлуксизлик таъминланиши, ҳар бир босқичда олинган малака ва кўникмалар, кейинги босқичга ўтиш имконини беришга йўналтирилган бўлиши керак.

3. ЎҚУВ РЕЖАЛАРИ ЕТАКЧИ ХОРИЖИЙ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЖРИБАЛАРИДАН КЕЛИБ ЧИҚҚАН ҲОЛДА ТЎЛИҚ ҚАЙТА КЎРИБ ЧИҚИЛИШИ КЕРАК

Бунда имкон қадар семестр давомида ўқитиладиган фанлар сонини камайтириш, талабада мустақил ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиришга эътибор қаратиш керак. Шунингдек, ҳозирги ўқув режаларида мажбурий фанлар сони кўплиги талаба томонидан танлов фанларини ўқиш имкониятини қисқартириб юбормоқда. Биз бир таълим йўналиши ёки мутахассислиги доирасида таълим олаётган барча талабалар бир хил фанларни ўқиши керак, деган қарашдан воз кечишимиз лозим. Одатда, битта йўналишни битирганлар бир соҳанинг турли вазифаларида ишлаши табиий (масалан, иқтисодиёт йўналишини битирган талаба, молия бўлимлари, банкларда, иқтисодиёт бўлимлари ёки хусусий соҳада ишлаши мумкин). Шу сабабдан, талабаларда бир таълим йўналиши ёки

мутахассислиги доирасида келгусида танлайдиган касбидан келиб чиқиб, танлов фанларини ўқиш имконияти яратилиши керак. Кредит-модуль тизими жорий қилинишидан кўзланган асосий мақсадлардан бири айнан ҳар бир талаба келгусида танлайдиган касбидан келиб чиқиб, ўз шахсий таълим траекториясини белгилаб, шу траектория асосида таълим олишини ташкил қилиш ҳисобланади.

Шунингдек, талабаларда якуний давлат аттестациясини топширишда битирув малакавий ишини ёзиш ёки фанлараро имтиҳон топширишни танлаш ихтиёрий бўлиши керак. Қоида тариқасида, магистратурада ўқишни ва кейинчалик илмий фаолият билан шуғулланмоқчи бўлганлар битирув малакавий ишини, амалиётга кетадиганлар эса фанлараро имтиҳон топширишни танлашлари маъқул бўлар эди.

Амалиёт масаласини ҳам кўриб чиқиш керак. Хорижий давлатлардаги олий таълим муассасаларида, одатда, ижтимоий-гуманитар фанлар бўйича таълим олаётган талабалар учун амалиётлар ихтиёрий ҳисобланади. Талаба ўзи хоҳласа таътил вақтида ёки дарсдан кейин амалиёт ўташи мумкин.

Фикримизча, ўқув режаларидан малакавий амалиётларни чиқариб, фақат битирув олди амалиётини қолдириш керак. Бунда 1-3 босқичларда асосий иш берувчи ҳамкор ташкилотлар билан амалиёт тўғрақлари ташкил қилиш орқали талабаларни касбга йўналтириш мумкин. Бундан ташқари, дуал таълимни йўлга қўйиш ҳам талабалар амалиёти масаласига ечим бўлади.

Фан хусусиятидан келиб чиқиб, машғулотларни маъруза ва семинар/амалий машғулот кўринишларига бўлиб ўтказиш амалиётини қайта кўриб чиқиш лозим.

Семинарда талабани ҳар дарс сўроқ қилишдан қочиш керак. Ривожланган давлатлар олий таълим муассасаларида амалий машғулотлар маърузанинг давоми сифатида ўтилади ва талабалар баҳоланмайди, семестр давомида уларга 1-2 та ёзма топшириқ берилади ҳамда якуний имтиҳон ўтказилади. Шу усулда фан бўйича талабанинг умумий баҳоси чиқади. Бундай ёндашув талабаларга мустақил фикрлаш ва таҳлил қилиш қобилиятини ривожлантириш имкониятини яратади.

4. КАДРЛАР САЛОҲИЯТИ

Бугунги кунда олий таълим муассасаларида талабалар қабули сонининг ошиб бориши малакали профессор-ўқитувчилар танқислигини келтириб чиқарганлигини тан олишимиз лозим. Олий таълим муассасаларида фаолият юритаётган айрим профессор-ўқитувчилар кредит-модуль тизими талабларини тушунмаслиги, изланишни хоҳламаслиги, талабаларнинг фанларни ва ўқитувчиларни танлаши мумкинлигини қабул қила олмаётганлиги ҳам кузатилмоқда. Олий таълим муассасалари имкон қадар тезроқ барча профессор-ўқитувчиларни кредит-модуль тизими билан тўлиқ таништиришни ташкил қилиш, истиқболли, хорижий тилларни биладиган магистратура битирувчиларини таълим муассасасига ишга олиб қолиш, ўқитувчиларни хорижий таълим ташкилотларига стажировкага юборишни ташкил қилиш масаласига жиддий эътибор қаратиш керак.

Бир ўқитувчига тўғри келадиган талабалар сони нисбати сўнгги икки йилда 1:12,0 дан 1:16,0 га кўтарилиши ҳам кадрлар сифатига ўз таъсирини кўрсатмоқда. Натижада, ўқитувчилар юкламаларининг ортиб кетаётганлиги кузатилмоқда.

Олий таълим муассасаларида ўқитувчилар юкламалари қайта кўриб чиқилиши, ортиқча қоғозбозликлар рақамлаштириш орқали камайирилиши лозим. Бугунги кунда айрим ўқитувчилар тегишли юкламани бажариш учун 5-6 тагача фанлардан дарс машғулоти олиб бориши ҳолатлари мавжуд. Бу эса, ўз навбатида, таълим сифатига салбий таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг олиб борадиган фанлари сони 2-3 тадан ошмаслигига эришишимиз керак.

Олий таълим муассасалари ўз имкониятларидан келиб чиқиб, ўқитувчилар юкламаларини мустақил белгилаш ҳуқуқига эга бўлиши лозим. Илмий тадқиқотларни ривожлантириш учун кўпроқ илмий излашлар олиб бораётганларга дарс машғулоти камроқ берилиши мақсадга мувофиқ. Ўқитувчиларнинг ўқув юкламаларини камайитишга юқорида таъкидланганидек, ўқув режаларини илғор хорижий тажриба асосида қайта кўриб чиқиш, машғулотларни маъруза ва семинарларга бўлиш масаласини такомиллаштириш, назарий таълимни мустақил таълим ҳажмини ошириш орқали камайитиш, амалиётларни ташкил қилишнинг янгича шакллари жорий қилиш ёрдамида эришиш мумкин.

5. ЎҚУВ АДАБИЁТЛАРИ

Олий таълим тизимидаги энг катта муаммолардан бири замонавий талабларга жавоб берадиган ўқув адабиётларининг етишмаслиги ҳисобланади. Мавжуд адабиётлар ҳам “академик” тилда ёзилганлиги сабабли, талабаларнинг тушуниши қийин бўлмоқда. Шунингдек, ўқув адабиётларини тайёрлаш, экспертизадан ўтказиш, нашрга рухсат бериш, ўқув адабиётлари тайёрлаган муаллифларни рағбатлантириш масалаларини замонавий талаблардан келиб чиққан ҳолда тартибга соладиган тизим яратилиши керак.

Шу билан биргаликда, олий таълим муассасаларида талабаларнинг дарсликлар билан таъминланганлик даражасини аниқловчи мезонларни ҳам кўриб чиқиш керак, деб ҳисоблаймиз.

Ривожланган хорижий давлатлар олий таълим муассасаларида қоғозда чоп этилган ўқув адабиёти билан таъминлаш бўйича мезонлар, талаблар мавжуд эмас. Улар талабага онлайн ресурслардан муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоя қилган ҳолда бепул фойдаланиш имкониятини яратиб беради.

Онлайн ресурслар ривожланиб бораётган ҳозирги даврда бизда ҳам бундай илғор тажрибаларни қўллаш имкониятларини ташкил қилиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4545884>.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 3 декабрдаги “Олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказиш тўғрисида”ги 967-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4628440>.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 27 октябрдаги “Олий таълим муассасаларини нуфузли хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 655-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5068549>.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 июлдаги “Олий таълим ташкилотларида таълим олиш имкониятларини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5203-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5540437>.

Тўйчи АҲМЕДОВ,

Жиззах давлат педагогика институти,
Мактаб менежменти кафедраси мудири,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Таълимни номарказлаштириш бу — ваколатларни ташкилотнинг қуйи даражаларига ўтказиш ҳисобланиб, мазкур жараён деконцентрация ёки маъмурий марказсизлаштириш деб аталади. Таълим муассасаларининг автономияси, яъни раҳбарларни ўзи сайлаш ва тегишли кенгаш бошқарув қарорларини қабул қилиш имкониятига эга бўлади. Номарказлаштиришнинг яна бир шакли деволүция эса, ҳокимиятнинг қуйи бўғинларга ўтказилишини назарда тутати. Бунда таълимни ташкил этиш, олиб бориш масъулияти минтакавий ёки маҳаллий даражадаги умумий мақсадли ҳукуматларга ўтказилади. Хусусан, Ҳиндистон ва Покистонда таълимни назорат қилиш маҳаллий (туман) даражадаги ҳукуматлар ваколатига киради [1]. Олий таълимда номарказлашув ташкилий бошқарув, молиявий ва академик мустақилликда яққол кўринади. Номарказлаштириш тизими аксарият дунё давлатларида қўлланилмоқда.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА НОМАРКАЗЛАШТИРИШ: ХОРИЖИЙ ВА МИЛЛИЙ ТАЖРИБА

БОШҚАРУВНИ НОМАРКАЗЛАШТИРИШ ҚАНДАЙ НАТИЖА БЕРАДИ?

Ҳар қандай тажриба амалиётга татбиқ этилаётганда унинг ижобий ва салбий жиҳатлари ўрганилади. Худди шундай таълимни номарказлаштиришнинг ҳам ютуқ ва камчиликлари бор. Қуйида шулар хусусида фикр юритамиз. Номарказлаштиришнинг бир нечта афзалликлари бўлиб, катта ва мураккаб тизимни ўз ичига олган ташкилотларни юқоридан бошқариш деярли имконсиз. Боиси, бу жараёнда бюрократия авж олиши, маҳаллий эҳтиёжлар эътибордан четда қолиши мумкин. Номарказлаштирилган бошқарув тизимида эса қуйи бўғинларнинг ўзида муаммолар ечим топади. Бу билан ходимларнинг ўз устида ишлаши, мавжуд имкониятлардан унумли фойдаланиши учун ҳам шароит яратилади.

Шунингдек, бошқарув фаолиятини олиб боровчи шахс бевосита ўша бошқарув жараёни ичида бўлади. Яъни у ҳал қилиниши лозим бўлган масаланинг ичида, унинг моҳиятини яхши англайди ва асосли, энг муҳими, самарали ечим бера олади. Таълим муассасаларига автономия берилиши бошқа томондан ташкилотнинг мақсад ва вазифаларига содиқлигини ривожлантиради. Агар раҳбарга маблағларни тўплаш ва сарфлаш ваколати берилса, у, ўз навбатида, иш сифатини ошириш, рақобатбардош ходимлар жамоасини шакллантириш, пировардида, сифатли меҳнат муҳитини ташкил этишга ҳаракат қилади.

Бундан ташқари номарказлаштириш жавобгарлик ва баҳолаш механизмларини ўрнатишни талаб қилади. Бу ютуқларни рағбатлантиришда самарали ишлашни таъминлайди [2]. Биргина мисол, Тайванда молиявий мустақиллик берилган университетлар йирик маблағларни олиб келадиган лойиҳаларни амалга ошириб даромад топади, давлат олий таълим муассасаларида эса бу ҳақда ҳатто ўйлаб ҳам кўрилгани йўқ.

ТАРАҚҚИЁТНИНГ ИНКОР ЭТИЛМАС КУЧИ

Америка Қўшма Штатларида университетлар йирик шаҳарларда эмас, аксинча, шаҳарлар университетлар атрофида ташкил этилган. Стенфорд шаҳри бунинг яққол мисолидир. Бугун ҳам қайси ҳудудларда кучли университетлар бўй кўрсатса, минглаб компаниялар ва корхоналар ўша томонга интилади. Мақсад — тараққиётнинг инкор этилмас кучи — ақлий салоҳият ва “қайноқ” инсон капиталини қўлга киритишдир. АҚШдаги талабаларнинг 26 фоизи ёки ҳар 4 тадан биттаси хусусий олийгоҳларда таълим олади. Аудитория сифими кичик бўлгани боис, бундай таълим муассасаларининг сони давлат университетлари сонидан 3 баробар кўп. Яъни, жами олийгоҳлар сонига нисбатан ҳар 4 та олийгоҳнинг 3 таси хусусийдир. Ўз навбатида, ҳар 3 та хусусий олийгоҳнинг 2 таси хусусий нотижорат, 1 таси эса — хусусий тижорат олий таълим муассасаси ҳисобланади [7].

Ўзининг таълим тизими билан кўпгина давлатларга нисбатан олдинда бўлган Финляндия ҳам номарказлаштириш жараёнини фаол амалга оширган. Эътиборли томони, мазкур давлатда таълим муассасаларининг академик мустақиллиги мавжуд, аммо улар умумий талабларни ҳам бажармоғи керак. Бунда учта жиҳатга алоҳида эътибор берилади.

ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ ҚАНДАЙ?

Таълим тизимини номарказлаштириш жараёни Германияда Иккинчи жаҳон урушидан сўнг бошланди [4]. Бунда олий таълим муассасаларини номарказлаштириш сиёсатининг мазмун-моҳияти, уларни молиявий-иқтисодий қўллаб-қувватлаш, даставвал, федерал ҳукумат томонидан амалга оширилди. Кейинчалик Ландер (штат)ларнинг зиммасига юклатилди. Тизимни амалиётга татбиқ этишда ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий инфратузилмаси, талаб-эҳтиёжи инobatга олинди. Аввал олий таълимни молиялаштириш тўлиқ Федерал ҳукумат томонидан амалга оширилган бўлса, кейинчалик ҳудудлар билан келишув асосида олий таълим муассасаларига маблағ ажратилди. Жаҳон тажрибаси таҳлилига кўра, таълим Греция, Италия ва Туркия каби давлатларда марказлаштирилган. Канада, Норвегия, Буюк Британия ва АҚШда эса номарказлаштирилган тизим асосида бошқарилади [5]. Албатта, номарказлаштириш мамлакатдаги умумий сиёсий муҳитга мос келиши зарур. Хусусан, Америка Қўшма Штатларидаги марказий ҳукумат таълим билан боғлиқ масалаларнинг атиги 6 фоиз, Францияда эса 59 фоизига дахл қила олади [6].

Биринчи талаб:

таълим муассасаларининг силлабуслари ва ўқув жараёни мазмунини ташкил этадиган бошқа ўқув дастурлари миллий ривожланиш стратегиясидан келиб чиқиши керак.

Икинчи талаб:

ўқув жараёнининг сифати юқори бўлиши, бунда таълим доимий ривожланиб бориши, талабаларни баҳолашга алоҳида эътибор қаратилиши муҳим. Талабаларни баҳолаш ўқув жараёнининг ажралмас қисмини ташкил қилади.

Авваллари Финляндияда талабаларни баҳолашда таълим ташкилоти билан бирга мустақил тузилмалар ҳам иштирок этган бўлса, бугунги кунда асосий масъулият ўқитувчиларнинг ўзига юкланмоқда. Талабаларда ўз-ўзини баҳолаш имконияти ҳам мавжуд. Талабалар якуний назоратга қадар махсус тизим орқали ўзларининг билимларини текшириб кўриши мумкин. Ёмон натижа кўрсатган талабалар билан эса ўқитувчилар якуний назоратга қадар бирга ишлайди, уларга кўмаклашади.

Учинчи талаб:

ўқитувчиларнинг ўқитиш тажрибаси ва талабаларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари доимий мониторинг қилинади, ўзаро тажриба алмашиш асносида маҳорат ошириб борилишига эътибор қаратилади [8].

Финляндияда таълим

Канадада таълим вилоят ва ҳудудий ҳукуматлар томонидан бошқарилади. Таълим беришнинг бу номарказлашган моделини молиялаштириш учун маблағ мулк солиғи (58,4%), маҳаллий бошқарув (25%) ва бошқа вилоят грантлари (14,6%) асосида йиғилади. Федерал ҳукумат бошқарувидаги таълим муассасаларида ишчилар синфи, қуrolли кучлар аъзоларининг фарзандлари, қамоқхона маҳбуслари ва рўйхатдан ўтган ҳиндуларга таълим берилади [9].

ЎЗБЕКИСТОН ТАЪЛИМИДА НИМАЛАР ЎЗГАРМОҚДА?

Ўзбекистонда ҳам бир неча ўн йилликлар давомида таълим ягона марказ орқали бошқариларди. Айтиш керакки, яқин вақтгача олий таълим муассасаларига академик ва молиявий мустақиллик бериш, уларнинг бошқарув жараёнидаги имкониятларини кенгайтириш ҳақида тасаввур ҳам йўқ эди.

Ўзбекистонда амалга оширилган ислохотлар жараёни олий таълим тизимига ҳам татбиқ этила бошланди. Олий таълимни изчил номарказлаштириш учун муҳим қадамлар ташланди. Давлат назорати ва иштирокини қисқартириш бўйича тажриба тўпланди. Олий таълимни ривожлантириш борасида талай ислохотларга қўл урилди. Таълимда хорижий давлатларнинг илғор тажрибалари импелементация қилинди. Натижада, олий таълимда ўз-ўзини ташкил этиш ва бошқариш каби тушунчалар қўлланила бошланди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясида олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтказиш, молиявий барқарорликни таъминлаш, меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини такомиллаштириш, молия-лаштиришнинг самарали ва шаффоф механизмларини жорий этиш каби муҳим масалаларга эътибор қаратилди. Тажриба тариқасида давлат улушининг 51 фоиздан кам бўлмаган қисмини сақлаб қолган ҳолда, айрим давлат олий таълим муассасаларини (олий ҳарбий таълим муассасалари бундан мустасно) давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, уларда корпоратив бошқарув тамойилларини жорий этиш белгиланди [10].

ТАЖРИБА ЎЗИНИ ОҚЛАДИМИ?

Мазкур вазибалар ижросини таъминлаш мақсадида 2020 йил 1 январдан 10 та олий таълим муассасаси (Самарқанд давлат чет тиллари институти, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, Тошкент давлат юридик университети, Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Тошкент молия институти, Тошкент давлат шарқшунослик институти, Тошкент фармацевтика институти, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Урганч давлат университети, Тошкент темир йўл муҳандислари институти) тажриба-синов тариқасида ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтди [11]. Давлат раҳбарининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта махсус таълим тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорига мувофиқ, ўзини ўзи молиялаштириш тизимига ўтадиган олий таълим муассасаларига бир нечта ваколатлар берилди [12]. Хусусан, юқори малакали мутахассисларни жалб этиш, ходимларга устамалар ва моддий рағбатлантиришнинг бошқа турлари миқдорларини мустақил белгилаш шулар жумласидан. Бундан ташқари, иқтидорли, ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган талабаларни қўллаб-қувватлаш, ўқитишнинг инновацион шакл ва услубларини жорий этиш ҳамда ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, моддий-техник базани мустаҳкамлаш, дастурий таъминотлар, замонавий ахборот-коммуникация воситалари, ўқув ва илмий лабораториялар ҳамда сарфланадиган лаборатория материалларини, шу жумладан китоблар, журналлар, ўқув

адабиётлари харид қилиш ва чоп этириш учун маблағларни мустақил сарфлаш имкониятига эга бўлди. Бу олий таълимнинг номарказлашуви жараёни йўлида ташланган муҳим қадамдир. 2020-2021 йиллар давомида молиявий мустақиллик берилган олий ўқув юртлари таълим муассасасининг номарказлаштириш истиқболи юқори эканини амалда исботлай олди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб давлат раҳбарининг 2021 йил 24 декабрдаги “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди, у асосида 35 та олий таълим муассасасига академик мустақиллик берилди.

Хулоса қилиб айтганда, олий таълим муассасаларини бозор талабларига мослаштириш, уларга молиявий ва академик мустақиллик берилиши уларнинг халқаро рейтингларда ўз ўрнини мустаҳкамлаш, илмий тадқиқотларни тижоратлаштириш борасидаги фаоллигини оширади. Хусусий олий таълим муассасаларини ташкил этилиши, улар сонининг ортиб бориши эса таълимни сифатли ташкил этишга замин яратади. Бу каби ислохотларнинг қулоч ёзиши соғлом рақобат муҳитини вужудга келтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Decentralization and Education // <https://education.stateuniversity.com/pages/1903/Decentralization-Education.html>.
2. Annick M.Brennen. Centralization Versus Decentralization. 2002. – P.32.
3. William Yat Wai Lo. Decentralization of higher education and its implications for educational autonomy in Taiwan // June 2010. Asia Pacific Journal of Education. – P. 127-139.
4. “Decentralization and reform of higher education. Can Germany be an example for Italy?” by Gabriyele Ballarino Italian journal of sociology of education, 2, 2011. – P. 48-49.
5. Education Encyclopedia // <http://education.stateuniversity.com>.
6. Love Edquist. Decentralization of Educational Management in – Viyetnam. – June 2005. – P. 24.
7. Юнусов Х. Ўзбекистонда олий таълим ислохотларининг долзарб муаммолари ва уларни ҳал этишда АҚШ тажрибасининг аҳамияти // <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-oliy-talim-islo-otlarining-dolzarb-muammolari-va-ularni-al-etishda-a-sh-tazhribasining-a-amiyati>.
8. Lavonen J. Governance decentralisation in education: Finnish innovation in education. // Revista de Educación a Distancia. Núm. 53. Artíc. 1. 31-Marzo-2017. – P. 2-22.
9. David Waddington “Challenges of Canada’s Decentralized Education System” // 2018/ page 3.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // <https://lex.uz/docs/4545884>.
11. O‘zini o‘zi moliyalashtirish tizimiga o‘tgan OTM kontrakt miqdorini o‘zi mustaqil belgilaydi // <https://kun.uz/news/2020/06/13/ozini-ozimoliyalashtirish-tizimiga-otgan-otm-kontrakt-miqdorini-ozimustaqil-belgilaydi>.
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 3-dekabrda “Oliy ta’lim muassasalarini bosqichma-bosqich o‘zini o‘zi moliyalashtirish tizimiga o‘tkazish to‘g‘risida”gi qarori // https://nrm.uz/contentf?doc=607974_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_vazirlar_mahkamasining_03_12_2019_y_967-son_oliy_talim_muassasalarini_bosqichma-bosqich.

МИНТАҚАВИЙ ВА ХАЛҚАРО ТЕНДЕНЦИЯЛАР ДОИРАСИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Қаҳрамон ТЎХСАНОВ,
Бухоро давлат университети
Мактабгача ва бошланғич
таълим факультети декани

Алижон ҲАМРОЕВ,
Бухоро давлат университети
Бошланғич таълим методикаси
кафедраси мудири,
педагогика фанлари доктори

Дунёда таълим соҳаси мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминловчи етакчи омил саналади. Аҳолининг билим даражаси, таълим ва фан инфратузилмаси тараққиёти, ривожланган, янги билимлар, инновацион фаолияти, ишлаб чиқаришдаги янги технологиялар иқтисодиётни барқарор ва самарали ривожлантиришнинг зарурий шартидир. Таълим хизматлари бозорининг шаклланиши жаҳонда рўй бераётган глобаллашув шароитида мамлакатларнинг халқаро меҳнат ва янги технологиялар бозорларига кириб боришининг воситасига айланиб бормоқда. Шу нуқтаи назардан, жаҳон таълим хизматлари бозори юқори даражадаги хизматлари бозорида рақобат

кучаймоқда. Бу ривожланган мамлакатларда таълим тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор берилишига сабаб бўлмоқда.

Сифатли олий таълим олишга бўлган интилиш:

— олий таълим сифатига бўлган талабларнинг ўзгариши;

— инновацион таълим технологиялари ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш;

— XXI асрда глобал тус олган давлат томонидан олий таълим бошқарувининг либераллаштирилиши каби омиллар соҳа ривожига сезиларли таъсир кўрсатди.

“Таълим сифати” тушунчаси кенг қамровли бўлиб, таълим олувчининг таълим мазмуни (билим, фаолият юритиш усуллари, ижодий фаолият тажрибаси, ҳиссий-аҳамиятли муносабатлари)ни ўзлаштириши, индивидуал имкониятлари, таълим жараёнининг турли босқичларида эришадиган жисмоний, руҳий,

ахлоқий ва фуқаролик ривожланишнинг маълум бир даражасини англатади. Таълим сифатини бошқариш деганда, лойиҳалаштиришни таъминлаш, таълим жараёнлари шароитларига эришиш ва қўллаб-қувватлаш, уни амалга ошириш ва натижаларини таҳлил қилиш фаолияти тушунилади.

Дунёда таълимнинг бешта сифат босқичи мавжуд:

01 > **фаолиятга
йўналтирилган**

02 > **жараёнга
йўналтирилган**

03 > **тизимга
йўналтирилган**

04 > **занжирсимон тизимга
йўналтирилган**

05 > **умумий сифат
менежменти**

Ҳар бир сифат даражаси олий таълим муассасасининг ривожланганлик даражасини аниқловчи саволлар ва воситалар орқали аниқланади. Олий таълим муассасаси мазкур беш даражани тартиб бўйича, кетма-кет, биринчидан бошлаб ва такомиллаштишнинг охиригача энг юқори даражаси билан тугатади. Ҳар бир мезонда “Деминг цикли” (Plan – Do – Check – Act) амалга оширилади, яъни доимий такомиллаштиш жараёнини кўзлайди. Мазкур цикл олий таълим муассасаларида сифатни таъминлашда методологик асос сифатида хизмат қилади [1].

Олий таълим сифатини таъминлаш учун шарт-шароитларни яратиш бўйича фаолият доирасида республикада иқтисодиёт, ижтимоий соҳа, илм-фан, технологиялар, меҳнат бозори ва уларни ривожлантиришнинг устувор эҳтиёжлари талабларига мувофиқ олий таълим мазмуни ва тузилиши модернизацияланган. Халқаро тенденцияларни ҳисобга олиб, меҳнат бозорининг турли малакали кадрларга бўлган эҳтиёжларини мониторинг қилиш, битирувчиларни иш билан таъминлаш тизимлари яратилди. Таълим муассасаларининг моддий-техник базаси ва инфратузилмаси замонавийлаштирилмоқда. Халқаро сифат

стандартларига мослашган ҳолда, таълимнинг бошқа босқичларида олий ўқув юртларига тайёрлаш мазмуни ўзгартириляпти. Олий таълим интеграциясининг турли моделларини қайта ишлаш таъминланмоқда. Интеграцион ва фанлараро дастурлар олий мактабида чуқурлаштириш, уларнинг юқори технологиялар билан бирлашиши содир бўлмоқда. Олий таълим муаммоларини камайтиришда иш берувчи ҳамда бошқа ижтимоий шерикларнинг иштироки такомиллашмоқда.

Маълумки, Ўзбекистонда жорий қилинган таълим тизимининг миллий модели таълим соҳасини ривожлантириш борасидаги хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва мамлакатимизга хос бўлган жиҳатларни эътиборга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Мамлакатимизда таълим тизимининг миллий моделини шакллантириш босқичма-босқич амалга оширилиб, янги таълим тизими узлуксиз такомиллаштириб борилмоқда. Бир тарафдан жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, иккинчи тарафдан дунёда рўй бераётган глобаллашув жараёни янги шарт-шароитларни, ўзгаришларни вужудга келтиряпти.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори [2] асосида минтақавий ва халқаро тенденциялар доирасида олий таълимнинг долзарблиги ва унинг сифатини таъминлаш мақсадида олий таълим тизимини келгусида янада такомиллаштириш ва комплекс ривожлантириш бўйича вазифалар белгиланди. Хусусан, ҳар бир олий таълим муассасаси жаҳоннинг етакчи илмий-таълим муассасалари билан яқин ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиши, ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган илғор педагогик технологиялар,

ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материалларини кенг жорий қилиши, ўқув-педагогик фаолиятга, мастер-класслар ўтказишга, малака ошириш курсларига хорижий ҳамкор таълим муассасаларидан юқори малакали ўқитувчилар ва олимларни фаол жалб қилиш, уларнинг базасида тизимли асосда республикаимиз олий таълим муассасалари магистрант, ёш ўқитувчи ва илмий ходимларининг стажировка ўташларини, профессор-ўқитувчиларни қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил қилиш каби муҳим масалаларга эътибор қаратилди. Бундан ташқари Қарорда қуйидагилар назарда тутилган:

- ✓ олий маълумотли мутахассислар тайёрлашнинг мақсадли параметрларини шакллантириш, олий таълим муассасаларида ўқитиш йўналишлари ва мутахассисликларини истиқболда минтақалар ва иқтисодиёт тармоқларини комплекс ривожлантириш, амалга оширилаётган ҳудудий ва тармоқ дастурларининг талабларини инобатга олган ҳолда оптималлаштириш;
- ✓ таълим жараёнига олий таълимнинг ўқув режа ва дастурларини янги педагогик технологиялар ва ўқитиш усулларини кенг жорий этиш, магистратура илмий-таълим жараёнини сифат жиҳатидан янгилаш ва замонавий ташкилий шаклларни жорий этиш асосида янада такомиллаштириш;
- ✓ янги авлод ўқув адабиётларини яратиш ва уларни олий таълим муассасаларининг таълим жараёнига кенг татбиқ этиш, олий таълим муассасаларини замонавий ўқув, ўқув-методик ва илмий адабиётлар билан таъминлаш, шу жумладан, энг янги хорижий адабиётлар сотиб олиш ва таржима қилиш, ахборот-ресурс марказлари фондларини мунтазам янгилаб бориш;
- ✓ педагог кадрларнинг касб маҳорати сифати ва савиясини узлуксиз юксалтириш, хорижда педагог ва илмий ходимларнинг малакасини ошириш ва стажировкасини ўтказиш, олий таълим муассасалари битирувчиларини PhD ва магистратура дастурлари бўйича ўқитиш, олий таълим муассасалари, қайта тайёрлаш ва малака ошириш марказлари ўқув жараёнларига юқори малакали хорижий олимлар, ўқитувчи ҳамда мутахассисларни кенг жалб қилиш;
- ✓ олий таълим муассасалари илмий салоҳиятини мустаҳкамлаш, олий таълимда илм-фанни янада ривожлантириш, унинг академик илм-фан билан интеграциялашувини кучайтириш, олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг илмий-тадқиқот фаолияти самарадорлиги ва натижадорлигини ошириш, иқтидорли талаба-ёшларни илмий фаолият билан шуғулланишга кенг жалб этиш;

олий таълимнинг маънавий-ахлоқий мазмунини ошириш, талаба-ёшларни мустақиллик ғояларига, юксак маънавият ва инсонийликнинг миллий анъаналарига содиқлик руҳида тарбиялаш, уларда ёт ғоя ва мафкураларга нисбатан иммунитет ва танқидий тафаккурни мустаҳкамлаш бўйича кенг қўламли маърифий ва тарбиявий ишларни олиб бориш;

олий таълим муассасалари моддий-техник базасини ўқув ва илмий-лаборатория бино ва корпуслари, спорт иншоотлари, ижтимоий-муҳандислик инфратузилмаси объектларини қуриш, реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш, олий таълим илм-фанининг устувор йўналишлари бўйича ўқув-илмий лабораторияларини замонавий асбоб ва ускуналар билан жиҳозлаш орқали янада мустаҳкамлаш;

олий таълим муассасаларини замонавий ахборот-коммуникация технологиялари воситалари билан жиҳозлаш, олий таълим муассасалари талабалари, ўқитувчилари ва ёш тадқиқотчиларининг жаҳон таълим ресурслари, замонавий илмий адабиётларнинг электрон каталоглари ва маълумотлар базаларига кириш имкониятларини кенгайтириш.

Юқоридаги вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш учун таълим сифатини кўтаришга хизмат қиладиган қуйидаги асосий воситаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

1.

Намунавий ўқув режа, намунавий фан дастурлари ва давлат таълим стандартларини иш берувчиларнинг талаб ва эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда меъёрий ҳужжатларнинг мазмунини такомиллаштириш

3.

Шаффофлик ва адолатни таъминлаш мақсадида талабалар билимини баҳолашнинг кредит тизимини Ўзбекистон олий таълим муассасаларида босқичма-босқич амалга ошириш

2.

Олий таълим муассасасини аттестация ва аккредитациялашда минтақавий ҳамда халқаро тажрибалардан фойдаланиб, олий таълим сифатига ижобий таъсир этувчи ютуқларни миллий таълим хусусиятларини инобатга олган ҳолда такомиллаштириш

4.

Олий таълим тизими сифатининг мониторингини замонавий талаблар, асосида шакллантириш. Яъни талабаларнинг реал билим, кўникма ва касбий компетенциясини аниқлаш тизимини йўлга қўйиш ва шундан келиб чиқиб, олий таълим муассасаларининг рейтингини аниқлаш, соғлом рақобатни юзага келтириш

Минтақавий ва халқаро тенденциялар доирасида олий таълимнинг долзарблиги ва унинг сифатини таъминлашга тўсиқ бўлаётган бир қатор муаммолар сақланиб қолаётганини ҳам инкор эта олмаймиз. Бу муаммолар ва уларни бартараф этиш механизми Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори[3]да атрофлича фикр юритилган.

Хусусан:

биринчидан, олий таълим тизимида ўқитишни ташкил этиш жараёни, таълим олаётган талабалар билимини баҳолаш тизими бугунги кун талабларига жавоб бермаяпти;

иккинчидан, профессор-ўқитувчиларнинг фаолиятини, билимини ва педагогик кўникмасини баҳолашнинг замонавий тизими мавжуд эмаслиги таълим сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда;

учинчидан, олий таълим муассасаларига кириш тест саволлари абитуриентнинг мантикий фикрлаш қобилиятини аниқлаш имконини бермаётгани иқтидорли ёшларни олий таълим муассасаларига қабул қилишда муаммолар келтириб чиқармоқда;

тўртинчидан, олий таълим муассасаларидаги таълим жараёни устидан самарали жамоатчилик назоратининг ўрнатилмагани ушбу соҳада кўплаб муаммоларнинг, энг аввало, коррупцион ҳолатлар содир этилишига сабаб бўлмоқда;

бешинчидан, олий таълим муассасаларининг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ва тизимли ўзгаришлардаги иштироки ҳамда ташаббускорлиги сезилмаяпти, уларнинг ушбу йўналишдаги фаолияти ханузгача қониқарсиз бўлиб қолмоқда;

олтинчидан, республикамызда олиб борилаётган туб ислохотларнинг мазмуни ва моҳиятини оммавий ахборот воситалари орқали халқимизга, кенг жамоатчиликка тушунтиришда олий таълим муассасаларининг фаол иштироки йўлга қўйилмаган;

еттинчидан, олий таълим муассасалари инновацион ва технологик ғоялар билан фикр алмашадиган ҳақиқий мулоқот марказларига айланмаган. Тегишли соҳаларда мавжуд муаммо ва камчиликларни тизимли ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларнинг ечими бўйича таклиф киритиш борасида профессор-ўқитувчилар, ёш олимлар ва талабаларнинг ташаббуслар кўрсатиши учун зарур шарт-шароитлар яратилмаган.

Юқорида таъкидланган мулоҳазалардан келиб чиқиб, олий таълим тизимининг сифатига таъсир этувчи омиллар, дея қуйидагиларни санаш мумкин:

 Ўқув жараёни сифати	 Профессор-ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати ва илмий салоҳияти	 Олий таълим муассасасининг моддий-техник таъминоти сифати
 Таълим маркетинги хизматлари сифати	 Олий таълим муассасасининг сифат сиёсати	 Олий таълим муассасаси раҳбариятининг маъмурий бошқарув сиёсати
 Битирувчиларнинг билим-қўникмалари сифати	 Олий таълим муассасаларини молиялаштириш сифати	 Олий таълим муассасаларига кирадиган абитуриентлар билимининг сифати
 АРМ ва кутубхона хизмати сифати		

Таълим сифати муҳим категориялардан бири бўлиб, унга мувофиқ, халқаро амалиётда беш асосий йўналиш ажратилади: биринчидан, таълимнинг сифатини таъминлаш — олий ўқув юртининг нуфузини ошириш, чунки бундай олий ўқув юртининг битирувчиси меҳнат бозорида қулайроқ мавқега эга бўлади; иккинчидан, таълим стандартларига мувофиқлик; учинчидан, мижозни қаноатлантирувчи таълимгина сифатли ҳисобланиши мумкин; тўртинчидан, истеъмолчи сифатни белгилайди ва унинг ҳар қандай истаги бажо келтирилади; бешинчидан, олий ўқув юрти жамиятга, ўзи жойлашган минтақага фойда келтиради.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, бугун минтақавий ва халқаро тенденциялар доирасида олий таълимнинг сифатини таъминлаш: олий таълим тизимида малакали ва рақобатбардош кадрларни тайёрлаш долзарб ижтимоий-иқтисодий масала бўлиб, етук мутахассисларни тайёрлаш жараёнига хорижий тажрибаларни татбиқ этиш ҳамда ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш, олий таълим тизимини бошқаришнинг модернизациялашган корпоратив ҳамкорлигини ривожлантириш, таълимнинг меъёрий-ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, таълим жараёнини ташкиллаштириш ва молиявий-хўжалик фаолиятини юритишдаги ҳуқуқ ва эркинлигини кенгайтириш долзарб масала ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Нуждин В.Н. Информатизация и система тотального управления качеством высшего образования: лекция-доклад. – М.: Исслед.центр проблем качества подготовка специалистов, 2018. – 250 с.
2. Wei, F. “Research on the application of PDCA cycle mode in the management of universities” // Journal of Advanced Oxidation Technologies. – 2018. – №21(2), 201805561.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909–сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/-3171590>.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775 – сонли Қарори. <https://www.lex.uz/docs/3765586>.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151–сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/3286194>.

Сунъий ақл мўъжизалари – тараққиётнинг янги босқичи

Ўзбекистонда кўплаб соҳа ва тармоқларда сунъий интеллект воситалари, дастурлар, роботларни қўллаш амалиётига ўтилмоқда. Президентимизнинг 2021 йил 17 февралдаги “Сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш учун шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори бу борадаги ишларни амалга оширишда муҳим дастуриламал бўлмоқда. Қарорга мувофиқ, сунъий интеллект технологияларини жорий этиш бўйича 2021-2022 йилларда амалга ошириладиган тажриба-синов лойиҳалари рўйхати тасдиқланди. Унга кўра, қишлоқ хўжалиги соҳасида ерни масофадан зондлаш маълумотлари асосида тупроқ ва қишлоқ хўжалиги экинлари ҳолатини, шунингдек, қишлоқ хўжалиги техникалари, жумладан, комбайнлар ишини мониторинг қилиш жараёнида, тижорат банклари фаолиятини мониторинг қилиш самарадорлигини ошириш ва улар томонидан тартибга солиш талаблари (SubTech ва RegTech) бажарилишини соддалаштириш, хизматлар кўрсатиш сифатини таҳлил қилиш, фойдаланувчиларни масофадан биометрик идентификациялаш (Face-ID) ва кредит таваккалчиликларини баҳолашда сунъий интеллектдан фойдаланилади. Шу билан бирга, молия, солиқ, транспорт, энергетика, соғлиқни сақлаш, фармацевтика соҳаларида, “электрон ҳукумат”ни жорий этишда ана шундай юқори технологиялар татбиқ қилинади.

Сунъий интеллектни ривожлантириш ҳамда давлат органлари ва бошқа ташкилотлар фаолиятида, шунингдек, ушбу соҳада норматив-ҳуқуқий базани тайёрлашда маслаҳатчи сифатида қатнашиш учун “Сбер” (Россия Сбербанкнинг сунъий интеллект лабораторияси) гуруҳининг етакчи мутахассислари жалб қилиниши кўзда тутилган.

Абдужаббор ОБИДОВ,

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
“Рақамли иқтисодиёт ва ахборот технологиялари”
кафедраси доценти, техника фанлари номзоди

“Нима учун айнан “Сбер” гуруҳи?

Гап шундаки, ушбу банк сунъий интеллектни жорий этишнинг байроқдорига айланган. Бу факт бугунги кунда IT-компаниялари қаторида Россияда ва бутун дунёда бизнес муҳитини ўзгартирмоқда. Сбербанк масъулларининг сўзига кўра, сунъий интеллект компаниядаги ички жараёнларни бошқариш учун ҳам қўлланилади: ҳужжатларни таниб олиш ва ходимлар ишини автоматик равишда режалаштириш, қарорларни қабул қилишни автоматлаштириш, рискларни бошқариш, бизнесни режалаштиришни амалга оширади.

Сбербанк сунъий интеллект лабораторияси мутахассислари томонидан ишлаб чиқилган сўнгги технологиялар ҳаёт учун зарур бўлган кенг қўламли хизматларни, жумладан, тиббиёт ва таълим соҳасини қамраб олган.

Сунъий интеллект — хаёл ва ҳақиқат

Сунъий интеллект Алишер Навоий каби ғазал бита оладими, Рафаэль сингари расм чизиши, Толстой сингари роман ёзиши ёки Паганини сингари скрипка чалиши мумкинми? Бу саволларга жавоб бериш мушкул. Бироқ, сунъий интеллектнинг тадрижий ривожини бир вақтлар фақат хаёл бўлган воқеликларни бугун ҳаётга кўчирмоқда.

2018 йил октябрь ойида “Christie” кимошди савдосида ярим миллион долларга портрет сотилди, бу сунъий интеллект билан чизилган тарихдаги биринчи расм эди. Махсус дастур сўнгги беш аср давомида яратилган 15 минг портретни таҳлил қилди ва ўз асарини яратди. Ёки Американинг “Warner Music” компанияси “Endel” интеллект билан дунёдаги биринчи шартномани имзолади, бу сунъий нейрон тармоқ бир йилда бир нечта дискларни чиқаришга ваъда бериб, тез орада симфониялар ёзадиган биринчи виртуал композитор — AIVAга айланди. Энг қизиғи, уни ном чиқарган мусиқа уюшмаси тенг ҳуқуқли вакил сифатида ўз сафига кўшган.

Аввалроқ, яна бир сунъий интеллект нашр қилинмаган 11 минг китобни таҳлил қилиб, иккита роман ва қисса ёзганди. Бугунги кунда бундай сунъий воситалар шеърлар ёзиши, эртақлар ўйлаб топиши, ҳатто ҳайкалларни чаплаб ҳосил қилиши мумкин. Лекин, уларнинг иқтидори, қобилияти вафо ва садоқат куйчиси шоира Зулфия даражасида, “Қизил қалпоқча” эртагини тўқиган Шарль Перро ёки “Венера” ҳайкалини ясаган Пракситель каби эмасдир, бироқ, улар ҳақиқатан ҳам ижод намуналари яратмоқда.

Академик Чехонин фикрича, сунъий интеллект мисли кўрилмаган юксакликка кўтарилди. Шунга қарамай, у иккинчи даражали. Чунки, бу интеллектлар одамлар тузган алгоритмларга мувофиқ ишлайди. Гарчи ҳозирда кутилмаган, мантиққа тўғри келмайдиган қарорлар ўйлаб

топадиган сунъий интеллектлар яратиш давом этаётган бўлса-да, бу ҳолатда ҳам мумкин бўлган ижодкорлик руҳини, креативлигини унинг яратувчиси — дастурчи-нейрофизиолог киритаётгани сир эмас.

Яқин 60-100 йил ичида бизни нималар кутмоқда?

“Сунъий ақл” атамасини илк бор 1956 йилда АҚШнинг Дартмут университетиде бўлиб ўтган илмий конференцияда олим Жон Маккарти тилга олганди. Аммо, мазкур воқеадан 61 йил ўтибгина, шахматчиларни ҳайратга солган “AlphaZero” интеллектуал дастури яратилди. Хўш, мазкур дастурнинг интеллекти қанчалик юқори? Бу саволга жавоб топиш мақсадида уни ўша пайтдаги энг кучли “Stockfish8” компьютер дастури билан куч синашишга солишди.

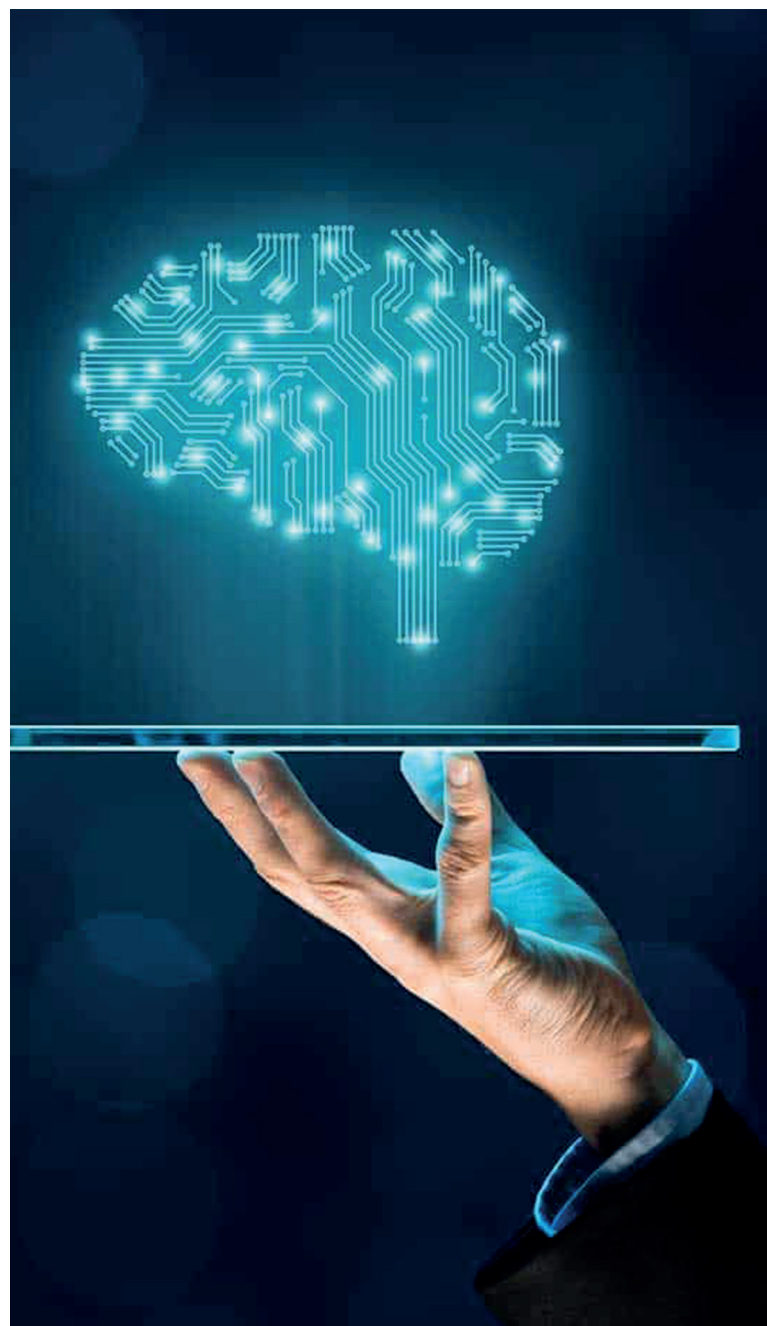
Нима учун дерсиз, чунки “Stockfish8” компьютер дастури барча чемпиону тождор шахматчиларни бемалол мағлуб этарди-да. “Stockfish8” бир сонияда 80 миллион юришни таҳлил қилиши мумкин бўлган. Фараз қилинг-а, биз ростданми, дегунимизча, сунъий интеллект шунча вазифаларни бажаради. Ақл бовар қилмайди. Миямизга сиғдира олмайдиган ҳақиқат бу. Бироқ, “AlphaZero” дастури барча машҳур шахматчиларнинг оёғини қалтиратган дастурни осонликча, 4 соат мобайнидаги 100 партияда “дабдала”сини чиқариб ташлади. Қандай қилиб дерсиз, у ахир шахмат ўйинини билмайдиган, фақатгина доналар қандай юриши-ю, натижада мот қилиш кераклиги тушунтирилган сунъий интеллект эди-ку. Ҳамма гап шунда-да! Интеллект базасида олдиндан тайёрланган ўйин схемаси бўлмаса-да, у солиштиришлар, “фикрлашлар” асосида билими ошиб борадиган алгоритм билан тўлдирилган эди.

Шундай экан, 60-100 йил ичида бизни нима-лар кутаётганини ҳеч ким тушунтириб берол-маса керак. Сунъий интеллектларга фикрлаш, билимини тўлдириб бориш каби схемалар жой-лаштирилса-я?! Ўз-ўзини тиклайдиган терми-наторлар юзлаб, минглаб, миллионлаб пайдо бўлса-чи? Одамзод холи нима кечади? Ахир, унинг оддий компьютер дастурларидан асо-сий фарқи, бу — ўз-ўзини ўрганиш, ўз-ўзини такомиллаштириш имконияти. Шу сабаб уни мияга қиёслаб, бежиз “нейрон тармоғи” деб аташмайди. Бошқача қилиб айтганда, сунъий интеллект ўзини ўзи ясай олади. Шу ўринда бир муҳим савол: принципиал жиҳатдан сунъ-ий интеллектни такомиллаштиришнинг чега-раси борми? Охир-оқибат у инсоният устидан ҳукмронлик қилмайдими? Ҳозирги кунда бу ҳақда фикрлар турлича. Масалан, бошқа мил-лиардерлар сингари ўз маблағини ҳашаматли яхталарга эмас, балки инсониятни ривожла-нишнинг юқори босқичига кўтаришга сарф-лайдиган Илон Маск “Сунъий интеллект яқин орада ядро бомбасидан ҳам даҳшатли бўлиб қо-лади”, деб ҳисоблайди. “Facebook” эгаси Марк Цукерберг эса “Янги технологиялар ҳар доим ҳам яхшилик ёки ёмонлик қилиш мақсадида яратилиши мумкин. Сунъий интеллектнинг кенг тарқалиши ортидан келадиган ижобий натижани эса яқин 5-10 йил ичида кўраимиз”, дейди.

Шундай қилиб, сунъий интеллект ёрдамида яратилган ёки яқин келажакда пайдо бўладиган янгиликлар ҳақида яна нималарни айтса бўлади? Учувчисиз транспорт воситалари, самолётлар, шифокорсиз тиббий диагностика, янги дори воситаларини яратиш, кундалик ҳаётдаги барча юмушлар — пиширишдан тортиб, кир ювишгача уй роботлари бажариши, ўсимликларни суғориш, эгаси келгунига қадар ресторанга пицца ёки ширинликларга буюртма бериш, барча банк операциялари, ҳар қандай вазиятда миждозлар билан алоқа ўрнатиш, таржима қилиш, жанг майдонида одам ишти-

рокисиз курашадиган ҳарбий тизимлар... Бу рўйхатни узоқ давом эттириш мумкин. Аммо, эътибор бериш керакки, санаб ўтилган сунъий интеллект функциялари нейрон тармоқ учун тор йўналтирилган вазифалардан иборат. Мураккаброқ ҳисоблаш, юзни аниқлаш, иқтисодий ахборот, тиббий хулоса ва анкеталар ёки ҳарбий маълумотларни қайта ишлаш. Бу сифатлар асосида ҳар доим сунъий интеллектни одамдан фарқлай олиш осон.

Кейинги кадамда худди инсон сингари ҳар хил ҳаракатлар ва операцияларга қодир бўлган универсал сунъий интеллектлар яратилади. Энди у мукамал математик масалани ҳал қилиши, уйни тозалаши, болани боғчадан олиб келиши, унга тушлик тайёрлаши мумкин. Бугунги кунда бу вазифаларни бажаришга сунъий интеллект имконсиз, аммо, кўплаб тадқиқот марказлари айнан шу имкониятни яратиш устида ишламоқда. Сўнгра эса, учинчи кадам навбати келади. Бу кадамнинг аҳамияти шундаки, унда сунъий ақл “ҳис қилиш” фазасини ўзидан ўткази оладими, яъни одамзод даражасида “яшайдими?”, деган савол ечилиши керак.

Ҳозиргача энг кучли сунъий интеллектларнинг ҳеч бири ўз мавжудлигини билмайди. Инсон ички “мени”га, ўзини ўзи

идентификациялашга, субъектив тажрибага эга бўладиган сунъий интеллектлар тизимларини ярати оладими? Кейинги масала моҳияти шу.

Бизнинг ақл-идрокимиз қандай ишлашини ҳали ҳам билмаймиз. Фикрлар ва ҳис-туйғулар қандай ва қаерда шаклланади. Аввал шуларнинг тагига етишимиз зарур.

Шу кунларда Москвадаги ҳар олтинчи янги лойиҳада сунъий интеллект атамаси учрайди. Аввалги йилларда қабул қилинган 2030 йилгача сунъий интеллектни ривожлантириш миллий стратегиясига Россия 90 миллиард рубль ажратган бўлса, АҚШ ҳар йили 200 миллион долларни бу соҳадаги тадқиқотларга сарфлаб, биринчи учлик пешқадами бўлиб турибди, ундан кейинги ўринларни Хитой ва Буюк Британия банд этган.

Жумбоқ

Қизик, парадоксал вазият: “Вояджер” ва “Пионер” деган зондлар бошқа галактикага учаяпти дейлик, аммо биз Ерда, икки қулоқларимиз орасидаги кўкиш-оқ, бир ярим кило оғирликдаги мия, деб аталган биомассанинг қандай ишлашини ҳалигача идрок эта олмаймиз.

Ҳеч қандай парадоксга ҳожат йўқ. Тараққиёт 500 миллион йилдан ортиқ ривожланишда ҳосил қилган бу шедевр мия ишлашига одам генларининг 80 фоиздан ортиғи жалб қилинган бўлиб, у 100 миллиарддан ортиқ нейронга эга. Ҳар бир нейрон ўн мингдан ортиқ алоқаларни тутати. Бу комбинациялар сонини ҳисоблашнинг ўзи мушкул, чунки улар коинотдаги зарралардан ҳам кўп, деган тахмин бор. Лаҳзада ҳар бир сўроқ, саволга жавоб бериш учун бу нейронлар қандай бирлашади-ю, қаердан жавоб маълумоти ҳосил қилинади? Бу масала ҳамон жумбоқлигача қолиб келяпти.

Мия фаолиятини, унинг тузилишини ўрганиш учун катта интеллектуал кучлар ва маблағлар ташланган. Дунёда эълон қилинаётган ҳар тўртта мақоладан бири биомедицинага тегишли бўлса, учдан иккиси мия тўғрисидаги фанга бағишланган. Нима учун? Чунки мия, бу — биз. Бироқ, миянинг тилсимлари шунчалик кўпки, Ердаги технологиялар кучи улар қошида ожиз.

Миядаги маълумотларни компьютерга ёки компьютердан мияга тўғридан-тўғри ўтказишнинг жозибали истиқболи муқаррар равишда инсон миясининг ўта мураккаблигига дуч келиб, чилпарчин бўлиши турган гап. Бу чивинлар ташкил этган булутлар қобиғида айнан биттасига хос бўлган овозини ажратиб олишга уринишга ўхшаб кетади. Аммо, бундай вазифаларни ҳал этишга машиналарда ўқитиш алгоритмлари имконият беришини Сколтех тадқиқотчилари исботлашга уринаётган масалалар сирасига киради. Нейрон тармоғи ақлий юкланишни ўлчаши аниқлиги бўйича олдинда бўлса-да, аммо ҳис-туйғуларни баҳолашда ҳозирча муваффақиятсизликка учради.

Чегарасиз олам

Сўнгги йиллардаги воқеалар бутун дунёни сунъий интеллект бўйича тадқиқотлар сонини жиддий равишда оширишга ва уни барча соҳада амалга оширишни тезлаштиришга мажбур қилди.

Коронавирус пандемияси сунъий интеллект технологияларини фаол ривожлантириш ва эрта татбиқ этишга кучли туртки берди. Жамиятнинг барча қатламларида, профессионал ва ёш гуруҳларида масофавий алоқаларга шошилинч эҳтиёж мавжуд. Шу кунларда деярли барча алоқалар чатлар, тезкор хабарчилар (мессенжерлар), электрон почта орқали аудио ва матн форматида амалга ошириляпти.

Ҳозирги вақтда мутахассислар ҳал қилишга интилаётган долзарб вазифалардан бири, бу — одам нутқининг мазмуни, кайфияти, интонацияси ва нюансларини, жумладан, профессионал жаргонлар, иборалар ва сўзлашув ибораларини компьютер орқали англаш.

Қисқа вақт ичида дунё тиббиётида улкан ўзгаришлар юз берди. Жумладан, россиялик мутахассислар сунъий интеллектга асосланган барча турдаги ишланмаларни фаол равишда жорий этишни бошлади. Бу шифокорлар юкини сезиларли даражада камайтириб, тиббий ёрдам

сифати ва самарадорлигини оширишга ёрдам бермоқда.

Биометрия ва компьютер орқали кўриш барча фаолият йўналишларида, айниқса, хавфсизлик соҳасида улкан салоҳиятга эга.

АҚШ Мудофаа вазирлиги яқин келажакда учувчисиз учадиган қурилмаларга юқори зичлик, тузилиш мураккаблиги ва хилма-хиллиги билан ажралиб турадиган, шаҳар шароитида хавфсизлик таҳдидларини аниқлашга ёрдам берадиган сунъий интеллектга асосланган платформани ишлаб чиқишни режалаштирмоқда. Мазкур тизим иши таҳдид солиши мумкин бўлган шахсларни яққол аниқлаб, уларни оломон ичида қоришиб кетишига йўл қўймайди, ҳар қандай душманлик ҳаракатларини кундалик фаолият остида яширишига имкон бермайди.

Аслида бунга ўхшаш тизим Хитойда амалда. Аэропортга келаётган йўловчининг видео ёки суратидан унинг кайфияти, соғлиғи даражаси, ҳатто қанақа фикрда эканини ҳам сунъий интеллект орқали таҳлил қилиб, аниқлайдиган технологиялар қўлланилмоқда. Бу сайёҳларга кайфиятига қараб мезбонлик қилишда, шунингдек, хавфсизлик масаласида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Кўриқчи робот Anbot
Хитой

NovAssistant универсал робот-ёрдамчи
Тошкент шаҳридаги Турин политехника университети

Тирик ақл, бу — ҳисоблаш машинаси эмас

“UNESCO Courier” журнаlining 2018 йил 3-сонида аргентиналик файласуф ва психо-таҳлилчи Мигел Бенасаяг билан сунъий интеллектга боғлиқ суҳбат берилган. Олимнинг фикрича, тирик мавжудотнинг бутун мураккаблигини компьютер коди билан ифода этиш ҳеч бир ҳақиқатга тўғри келмайди, тирик ақл, бу — ҳисоблаш машинаси эмас. Инсон ақл-идрокини бошқа барча ақлий ва физиологик жараёнлардан ажралган ҳолда кўриб чиқишнинг имкони йўқ.

Дарҳақиқат, “Машина одамнинг ўрнини боса оладими?” деган савол ўз-ўзидан мантиқсиз. Ҳодисаларнинг маъносини математик ҳисоб-китоблар билан эмас, балки тирик мавжудот беради. Шундай қилиб, сунъий интеллектни ўрганадиган кўплаб олимларнинг фикрига кўра, тирик ва сунъий ақл ўртасидаги фарқ, биринчи навбатда, сифатга эга ва умуман, микдорий эмас.

Худди шундай, баъзи одамлар робот

билан “дўст” эканини айтади. Ҳатто робот билан “мулоқот” ўтказишга имкон берадиган смартфон учун илова ҳам мавжуд.

Сунъий интеллектнинг асосий камчилиги тирик организмларнинг яшаш тарзини кодлаштиришида. Баъзи сунъий интеллект бўйича мутахассислар, масалан, конструктор ўйини билан банд ўғил болалар каби ўзларининг техник ютуқлари билан шунчалик чалғишадики, улар содир бўлаётган воқеалар тўғрисида тўлиқ тасаввур қилиш қобилиятидан айрилиб, редукционизм тузоғига тушади.

1950 йилда америкалик математик ва кибернетика асосчиси Винер “инсон телеграфияси” имконияти тўғрисида ёзганди. Қирк йил ўтгач, трансгуманистлар ушбу ғояни ривожлантириб, гўёки реал дунёдаги барча объектларни маълумотлар блоклари сифатида тақдим этиш, кейин эса уларни бир ҳисоблаш мосламасидан иккинчисига ўтказиш мумкин, деган “юклаб олиш” гипотезасини ишлаб чиқди.

Янгиликка интилишнинг ёмон томони борми?

Тирик мавжудотларни маълумотлар блоклари шаклида намоиш этиш орқали моделлаштириш мумкин, деган фикр француз биолог Пьер-Анри Гуенда ҳам учрайди, лекин буни хомхаёл, деб билади аргентиналик олим.

Постмодерн жамиятда биз энди нарсалар ва ҳодисалар ўртасидаги муносабатлар ҳақида ўйламаймиз ҳамда редукционизм ва индивидуализмга интилиш тенденциялари ҳукмронлик қилади. Платоннинг умумий уйи (ғори) ўрнини трансгуманистларнинг абадий ҳаёт тўғрисидаги ваъдаси эгаллайди. Юнон файласуфи учун ҳаётнинг мазмуни моддий дунёда эмас, балки ғояларда эди. Йигирма тўрт аср ўтгач, трансгуманистлар ҳақиқий ҳаётни танада эмас, балки алгоритмларда кўради. Тана улар учун симулятордан бошқа нарса эмас: ундан барча керакли маълумотларни чиқариб, табиий етишмовчиликлардан холос бўлинса, ўлмасликка эришилади, деб ҳисоблайди улар.

Сизни нима кўпроқ ташвишга солмоқда, деган саволга олимнинг жавоби шундай бўлган: мени янгиликка ҳаддан ташқари интилиш ташвишлантиради. Бугун тараққиёт ҳеч кимни қизиқтирмайди. Агар тараққиёт олдинга силжишни назарда тутса, унда инновацияларнинг бошланғич нуқтаси ҳам, якуний нуқтаси ҳам йўқ, улар ижобий ҳам, салбий ҳам эмас. Шу сабабли, уларга танқидий муносабатда бўлиш керак. Чунки, компьютерда матн билан ишлаш ёзув машинкасида фойдаланишдан анча осонроқ ва бу аниқ ютуқ. Бироқ, ҳар бир смартфонда ўнлаб турли хил дастурлар ўрнатилган, аммо уларнинг қанчаси ҳақиқатан ҳам кераклигига қанча одам ҳайрон.

Муҳими шундаки, юқори босимда ишлаш ва кўнгилочар технологияларга қойил қолиш ақл-идрокимиз, ўзимиздаги яратиш қобилиятимизни хиралаштириб қўймасин...

Келажак бизнеси

Пало-Альто Калифорниядаги Силикон водийси марказида жойлашган ва унинг тарихий маркази ҳисобланади. Баъзан, уни ҳатто Силикон водийсининг норасмий пойтахти, ҳам дейишади. Шу сабабли, шаҳарнинг ўзида ва унинг чеккасида технологик компанияларнинг, жумладан, “Facebook”, “Google”, “Hewlett-Packard”, “Xerox”, “Apple”, “Tesla Motors” каби гигантларнинг юқори концентрацияси мавжуд.

Бу ерда ишга юқори ҳақ тўланади: кўпчилик уй хўжаликлари ҳар йили 160 минг доллардан, 40 фоиз оилалар эса 200 минг доллардан кўпроқ маош олади. Пало-

Альтода 66,5 минг киши яшайди.

Бу гигант корпорацияларнинг қайси бирида сунъий интеллектга қизиқиш йўқ, деб ўйлайсиз. Ҳаммасида бор. Чунки, улар илғор. АҚШда “Amazon”, “Google”, “IBM”, “Microsoft” ва “Oracle”, Хитойда “Alibaba”, “Baidu” ва “Tencent” ривожланиш учун катта пул тикаётганлардан ҳисобланиши ҳеч кимга сир эмас. Бу инвестиция киритишлар ҳам бежиз кетмайди, чунки башорат асосида 2024 йилда сунъий интеллект бозори 554,3 миллиард долларгача фойдага чиқади ва унинг 40 фоизи Шимолий Америкага тегишли бўлади.

**Юридик фанлар доктори, профессор Х.Т.Одилқориевнинг
“Давлат ва ҳуқуқ назарияси” дарслигига
ТАҚРИЗ**

Мамлакатимизда сўнгги йилларда давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларида, хусусан таълим соҳасида ҳам олиб борилаётган ислохотлар самарали бўлишида ўсиб келаётган ёш авлодни замонавий талабларга жавоб берадиган, сифатли дарслик ва ўқув қўлланмалари билан таъминлаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу жиҳатдан олганда, юридик фанлар доктори, профессор Х.Т.Одилқориев томонидан тайёрланган ва “Адолат” нашриётида латин алифбосига асосланган ўзбек тилида нашр этилган “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” дарслиги долзарб аҳамиятга эга бўлиб, бугунги кун талабларига жавоб берадиган янги авлод дарсликларидан бири ҳисобланади.

Маълумки, “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” умумназарий ҳуқуқий фан бўлиб, барча юридик фанлар учун методологик асос бўлиб хизмат қилади. “Давлат ва ҳуқуқ назарияси”ни яхши ўрганмасдан туриб, бошқа юридик фанларни ўзлаштиришнинг имкони йўқ. Чунки давлат ва ҳуқуққа оид илмий тушунча ва қарашлар ҳақида етарлича тасаввурга, билимларга эга бўлган талабагина келгусида етук малакали ҳуқуқшунос бўлиб етишиши мумкин.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда олий таълимга, жумладан юридик таълимга катта эътибор қаратилмоқда. Бинобарин, юридик таълим сифатига замонавий етук юридик кадрларни тайёрлаш вазифаси узвий боғлиқдир. Юридик кадрлар фаолияти эса мамлакатда қонунийликнинг мустақамланиши, инсон ҳуқуқларининг ҳимояланиши билан бевосита боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги

ПФ-5987-сон Фармони мамлакатимизда юридик таълим сифатини ошириш ва юридик кадрларни тайёрлаш вазифасини янги юқори босқичга олиб чиқишга қаратилган чора-тадбирларни ўз ичига олган. Фармонда қатор вазифалар сирасида янги авлод дарсликлари ва ўқув қўлланмалари туркумини амалга оширилаётган ҳуқуқий ислохотларни инобатга олиб, хорижий олимлар ва мутахассисларни жалб этган ҳолда тайёрлаш, шунингдек, мамлакатдаги ислохотларнинг замонавий босқичи эҳтиёжлари ва илғор хорижий тажрибани ҳисобга олган ҳолда ўқув режалари ва дастурларини янгилаш ва қайта кўриб чиқиш бўйича чора-тадбирлар мажму-

ини ишлаб чиқишни таъминлаш белгиланган.

Мазкур дарслик таркибий жиҳатдан кириш, икки бўлим ва йигирма беш бобдан иборат. Биринчи ва иккинчи бобларда давлат ва ҳуқуқ назариясининг предмети ва методи ҳамда давлат ва ҳуқуқнинг вужудга келиши масалалари тўғрисида сўз юритилган. Давлат назарияси, деб номланган биринчи бўлимда давлат ҳақида умумий таълимот; давлатнинг шакллари; давлатнинг функциялари; давлат механизми; жамиятнинг сиёсий тизими ва давлат масалалари баён этилган. Дарсликнинг иккинчи бўлими ҳуқуқ назариясига бағишланган бўлиб, унда ҳуқуқнинг моҳияти; ҳуқуқ принциплари ва функциялари; ҳуқуқнинг шакли; ҳуқуқ ижодкорлиги; ҳуқуқ нормаси; ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият; ҳуқуқий муносабатлар; ҳуқуқ тизими ва қонунчилик тизими; ҳуқуқий тизим ва ҳуқуқий ислохот; ҳуқуқнинг ҳаракатланиши ва уни амалга ошириш; ҳуқуқ нормаларини шарҳлаш; ҳозирги дунё ҳуқуқий тизимлари; ҳуқуқий тартибга солиш механизми; қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот. Интизом; юридик ихтилоф (коллизия); ҳуқуқий ҳулқ-

атор, ҳуқуқбузарлик ва юридик жавобгарлик; фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат; давлат ва ҳуқуқ назариясининг долзарб муаммолари ва миллий ҳуқуқшуносликнинг устувор вазифлари каби мавзулар таҳлил этилган ва ёритиб берилган.

Мазкур дарсликнинг ижобий жиҳатлари ва ютуқлари шундаки, унда “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” ҳамда сўнгги йилларда Асосий қонунимиз – Конституциямизга мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар талаблари асосида киритилган ўзгариш ва қўшимчалар, қонунчиликдаги янгиликлар, Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепцияси, янгиланаётган суд-ҳуқуқ тизимининг қонунчилик базаси, каби долзарб масалаларга оид норматив ва амалий маълумотлар илмий-ўқув истеъмолига моҳирона киритилган. Муаллиф назарий хулосалар, таъриф ва тўхтамларни изоҳлаш ҳамда исботлашда мазкур манбаларга ва уларни қўллаш амалиётига қатъий таянган.

Ушбу дарсликнинг яна эътирофга сазовор жиҳатларидан бири – Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан қабул қилинган фармон ва қарорларда илгари сурилган инновацион ғоялар мазмуни очиб берилганлиги, жумладан, инсон шаъни ва кадр-қиммати, фуқаронинг қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш механизмлари ва қафолатлари яратилаётганлиги амалий мисоллар орқали асослаб берилган.

Катта ҳажмга эга бўлган мазкур дарсликнинг ўзига хос хусусияти барча мавзуларнинг юксак илмий даражада ва пухта методологик заминга асосланиб батафсил талқин қилинганида, назарий тадқиқот усулларининг имкониятлари кенг намоиш этилишида кўринади. Давлат ва ҳуқуқнинг тарихан вужудга келиши, шаклланиши, ривожланиши ва амал қилиши масалалари юқори назарий савияда, илмий изчилликда, комплекс равишда кўриб чиқилган.

Дарсликни яратишда муаллиф хорижий ва миллий давлатчилик ҳамда ҳуқуқ тараққиёти тажрибасига мурожаат қилиб, уларга кенг ўрин берган. У томонидан нафақат мустақиллик йилларида юртимизда яратилган давлатчилик ва ҳуқуқий ривожланиш тажрибаси, шу билан бирга, умуминсоний ҳамда миллий-маънавий кадриятларга, замонавий давлатчилик ва ҳуқуқ концепцияларига, ҳалқимизнинг бой ҳуқуқий меросига таянилганлиги ҳам эътиборга молик.

Ҳуқуқшунос олим Х.Т.Одилқориев давлат ва ҳуқуқ назариясининг предметини, яъни таҳлил

мавзусини муайян тарзда кенгайтирган. Унинг ўрганиш доирасига қўплаб замонавий илмий категорияларни киритиб, уларга батафсил таъриф ва тавсиф берган. Масалан, бундай илмий тушунчалар қаторида “социал (ижтимоий) давлат”, “ҳуқуқий макон”, “ҳуқуқий сиёсат”, “ҳуқуқий тафаккур”, “юридик жараён ва амалиёт”, “ҳуқуқий презумпциялар”, “юридик ихтилофлар”, “юридик масъулият”, “ҳуқуқий рағбат” ва бошқаларни кўрсатиб ўтиш мумкин. Дарсликда давлат ва ҳуқуқ ҳодисаларига ижтимоий кадриятлар нуқтаи-назаридан баҳо бериш руҳи сезилиб туради.

Мазкур дарсликнинг яна бир муҳим янгилиги – ҳуқуқшунос олимнинг узоқ йиллик илмий кузатишлари натижасида шаклланган бой ҳуқуқий билим ва тажрибасига таяниб, давлат ва ҳуқуқ назариясининг долзарб муаммолари ва миллий ҳуқуқшуносликнинг устувор йўналишларига атрофлича тўхталиб ўтган. Таъкидлаш лозимки, дарсликда давлат ва ҳуқуқ ривожланишининг истиқболлари мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар ҳамда мамлакатни янгиланиш жараёнлари ҳисобга олинган ҳолда ёритиб берилган.

Умуман олганда, юридик фанлар доктори, профессор Х.Т.Одилқориев томонидан ёзилган “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” дарслиги мустақиллик йилларида юриспруденция йўналишида чоп этилган ҳамда давлат ва ҳуқуқ назариясига оид илмий тушунча, категория ва қоидаларни батафсил таҳлил қилган ва баён эта олган мукамал дарсликлардан бири ҳисобланади.

Мазкур дарслик олий ўқув юр்தларининг юриспруденция йўналишида таҳсил оладиган талабалар, ўқитувчилар, илмий изланувчилар, амалиётчи ҳуқуқшунослар ҳамда давлат ва ҳуқуқ масалаларига қизиқувчи китобхонлар учун зарур манба бўлиб хизмат қилади, деган умиддамиз.

Шўҳрат ЯКУБОВ,
Олий таълимни ривожлантириш
тадқиқотлари ва илғор технологияларни
татбиқ этиш маркази директори
юридик фанлар доктори, профессор.

ЎЗБЕКИСТОНДА — ОЛИЙ ТАЪЛИМ —

Таҳрир кенгаши раиси:

Абдуқодир Тошқулов

Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта махсус таълим вазири

Бош муҳаррир:

Шухрат Ёқубов

Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва
илғор технологияларни татбиқ этиш маркази директори

Таҳрир кенгаши аъзолари:

Оқил Салимов

Рустам Холмуродов

Қаландар Абдурахмонов

Комилжон Каримов

Раҳимжон Ҳакимов

Абубакр Ўразов

Улуғбек Асроров

Садоқат Махсумова

Садоқат Самандарова

Дизайнерлар:

Саиджалолхон Ғозиев

Муҳаммад Йўлдашев

Шерзод Собиров

Манзил:

**Тошкент шаҳри,
Шифонур кўчаси, 75-уй**

Журнал Ўзбекистондаги
олий таълим муассасаларига
тарқатилади.

Муассис: Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги, Олий таълимни
ривожлантириш тадқиқотлари ва
илғор технологияларни татбиқ этиш
маркази.

Адади 500 нусха.

COLORPACK

“Kolorpak” МЧЖ босмахонасида
чоп этилди. 100206, Тошкент,
Янги шаҳар кўчаси, 1-А

Электрон почта:

rmxat@edu.uz

Телефон:

(+998 71) 207-03-43

Сайт манзили:

www.edujournal.uz

Журнал Ўзбекистон
Республикаси Президенти
Администрацияси ҳузуридаги
Ахборот ва оммавий
коммуникациялар агентлигидан
1495-рақамли гувоҳнома билан
29.12.2021 санасида рўйхатдан
ўтказилган.

МУНДАРИЖА:

ТАҲРИРИЯТ МИНБАРИ

2

Таълим – тараққиёт асоси

Абдуқодир Тошқулов

4

Ислохотлар учун муносиб майдон

Оқил Салимов

6

**Олий таълимда янги босқич даври
келди**

Қаландар Абдурахмонов

8

**“Ўзбекистонда олий таълим”
журналининг қадами қутлуг бўлсин**

Рустам Холмуродов

10

**Олий таълим муассасаларига академик
бошқарув мустақиллиги берилди
(Раҳимжон Ҳакимов билан суҳбат)**

Садоқат Махсумова

ХОРИЖДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ

**Япония олий таълимнинг ўзига
хос жиҳатлари (Ўзбек олимларининг
таҳлиллари асосида)**

Умидахон Ашурова,

Алишер Умирдинов, Эркин Қўрғонов

18

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ ЖАРАЁН

Кредит-модуль тизими:

муаммо ва ечимлар

Мансур Эшов, Мансурбек Султонов

24

Тадқиқот

Олий таълимни ривожлантириш
тадқиқотлари ва илғор технологияларни
татбиқ этиш маркази

30

Статистик таҳлил:

2021 йилда олий таълим
муассасаларининг илмий-тадқиқот
соҳасидаги ишлари ҳолати

66

Таълим сифатига ҳамма бирдек масъул (Баҳриддин Зарипов билан суҳбат)

Садоқат Махсумова,
Садоқат Самандарова

36

МИЛЛИЙ ТАЖРИБА

70

Яратилган инновацион лойиҳалар
ишлаб чиқаришга йўналтирилмоқда

Баҳром Абдуллаев

ИЛМ-ФАН ВА

ИННОВАЦИЯЛАР

42

Дунё университетлари рейтинги:
ўзбек олий таълим муассасалари
қандай қилиб ва қачон ушбу
рейтинглардан муносиб ўрин
эгаллайди?

Мирзиёд Мирсаидов, Тоҳиржон Султонов

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Янгиланаётган жамият учун
мукаммал ва сифатли таълим
тизими зарур

Ақром Тошпўлатов

76

48

Халқаро рейтингларга кириш:
натижа, муаммо, истиқбол

Гўзал Бобоева

Олий таълимда номарказлаштириш:
хорижий ва миллий тажриба

Тўйчи Аҳмедов

81

54

Илмий тадқиқотларни
такомиллаштиришнинг инновацион
йўналишлари

Исломжон Зокиров

Минтақавий ва халқаро тенденциялар
доирасида олий таълимнинг сифатини
таъминлаш масалалари

Қаҳрамон Тўхсанов, Алижон Ҳамроев

86

60

Ўзбекистон олий таълим тизимида
форсайт технологиялар

Октябр Раҳимов, Дилрабо Раҳимова

Сунъий ақл мўъжизалари –
тараққиётнинг янги босқичи

Абдужаббор Обидов

92

Edu Uz Mobile

ИЛОВАСИ

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
расмий веб-сайтининг мобил иловаси

Мобил илова имкониятлари:

- янгиликларни тезкор етказиш
- интерактив хизматлар
- олий таълим муассасалари ҳақида маълумотлар

Олий ва ўрта махсус ҳамда
профessional таълим тизимида
оид сўнгги янгиликлар ва
тадбирлар тўғрисидаги
маълумотлардан хабардор
бўлиш учун юклаб олинг!

vacancy.edu.uz

Олий ва профессионал таълим муассасаларида
мавжуд бўш иш ўринларига ҳужжатларни онлайн
юбориш платформаси

stipendiya.edu.uz

Иқтидорли талабалар учун номдор давлат
стипендияларига онлайн ариза топшириш
платформаси

magistr.edu.uz

Олий таълим муассасаларининг магистратура
босқичига кириш имтиҳонларида иштирок этиш
учун онлайн ариза топшириш платформаси

doktorantura.edu.uz

Докторантлар ва мустақил изланувчилар учун
номдор давлат стипендияларига онлайн ариза
топшириш платформаси

transfer.edu.uz

Олий таълим муассасаларида ўқишни қўчириш
ва тиклаш учун онлайн ариза топшириш
платформаси

help.edu.uz

Олий, ўрта махсус ва профессионал таълим
tizimiga oid энг кўп бериладиган саволларга
жавоблар портали